

510 - a. 1864. 3.

GOTLANDS
KONSTHISTORIA

AF

C. G. BRUNIUS.

..... cestus artemque repono.
VIRGILIUS.

FÖRSTA DELEN.

LUND,

TRYCKT UTI BERLINGSKA BOKTRYCKERIET,
1864.

GOTLANDS
KONSTHISTORIA

AF

C. G. BRUNIUS.

..... cestus artemque repono.
VIRGILIUS

FÖRSTA DELEN.

LUND,
TRYCKT UTI BERLINGSKA BOKTRYCKERIET,
1864.

2027/1703

ARTS AND LETTERS

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
Getty Research Institute

1870

Förord.

Ehuru jag länge förmodat, det Gotlands konstverk väl förtjenade att undersökas och beskrivas, så har jag först vid en långt framskriden ålder fått tid och tillfälle att besöka denna märkvärdiga ö. Det visade sig ganska snart vara för en sjuttioårig ett djerft företag att undersöka och beskriva alla Gotlands talrika konstverk. Men enär den förtjusning, hvilken man erfar vid åskådning af herrliga konstverk, efteråt quarlemnar, om noggrann undersökning och anteckning derom uraktlåtes, en föga behaglig känsla af ovisshet, så har detta arbete omsider tillkommit. Om jag kunnat förutse, att samma arbete skulle under fem somrar erfordra mödosamma kringfärder på nämnda ö, och att detsamma skulle uppgå till tre delar, så hade jag troligtvis ej vågat dermed befatta mig. Den första delen, som nu lemnas i allmänhetens händer, inskränker sig till Wisby byggnadsverk. De två sednare delarne, hvilka redan äro färdigskrifna, omfatta alla de konstverk, som finnas i norra och södra befallningen och som ingalunda äro mindre skådevärda än hvad Wisby

innehåller. Redan för tvenne år tillbaka skulle första delen utkommit, om jag icke funnit mig vara urstånd att, innan jag noggrant undersökt och beskrifvit Gotlands samtliga konstverk, förutskicka en nöjaktig inledning med en konsthistorisk öfversigt af det hela, så att detsamma skulle kunna med lätthet genomskådas.

I anseende till Gotlands ganska talrika och olikartade konstverk, hvaribland flere förete mycket ovanliga former; har jag funnit mig för undvikande af långa och tröttande omskrifningar nödsakad att med användande af mer och mindre vanliga konstord tillgripa några alldeles nya. Jag har dervid sökt att, liksom Grekerne och Romarne bildade nya konstord allt efter som deras byggnadssätt förändrade skaplyne, enligt förmåga välja sådana uttryck, som på det närmaste förklara sig sjelfva. Jag anser det icke dessmindre vara nödvändigt att, liksom jag gjort till Skånes Konsthistoria, lemna en förklaring öfver här begagnade konstord, och en sådan skall åtfölja tredje delen, såvida detta arbete i sin helhet kan utges.

Ehuru väl mätningar af byggnadsverk äro besvärliga och tidsödande, så äro de förra rentaf nödvändiga för att rätt uppfatta de sednare. Om det skulle för en beskrifvare bli i högsta grad mödosamt att upptaga alla småmått, så skulle en läsare mycket hindras af dessa störande uppgifter. Jag har därför inskränkt mig till erforderliga hufvudmått och viktiga detaljmått. Alla mätningar anges med fot, decimaltum och linier och de tecknas för att spara rum och lätta öfversigt på följande sätt: 1 fot är 1.0 och 2 fot, 2 tum 2.2 samt 3 fot, 3 tum, 3 linier 3.3.3, vidare 4 tum, 4 linier 0.4.4, samt 5 tum 0.5 och 5 linier 0.0.5.

Det måste med ledsnad bekännas, att ifrågavarande arbete bort åtföljas af grund- och uppritningar samt genomskärningar jemte några detaljritningar för att klarare åskådliggöra ovanligare byggnadsverk. Att detta varit önskligt, måste jag så mycket hellre erkänna, som jag flerstädes funnit mig nödsakad att förtydliga mina anteckningar med ritningar. För urskuldande af denna väsendtliga brist får jag i största korthet anföra följande. Jag har lönlös tjänat fem år såsom innehafvare af tvenne ordinarie adjunkturen och åtta år såsom ordinarie professor och under denna långa tid har jag, ehuru medellös, icke fått tillsammans så mycket som en nu tillträdande professor uppbrar sina två första embetsår. Då härtill kommer, att jag icke åtnjutit något anslag för de många forskningsresor, som jag gjort genom Sveriges fleste provinser, och för de antiqvariska och arkitektoniska anteckningar, hvilka jag utgifvit i flere temligen dryga delar; så torde en benägen läsare, ej klandra, att jag icke till mitt nuvarande arbete bifogat ritningar, hvartill jag saknat medel. Här bör nämnas, att flere ganska viktiga teckningar, som blifvit på allmän bekostnad gjorda af Gotlands konstverk, förvaras i Antiqvitetsmuseum med myntkabinettet i Stockholm. Då dessa teckningar framdeles utges, så kommer den brist, hvilken i detta mitt arbete förefinnes, att föga saknas.

Det är slutligen en angenäm pligt att förklara, det jag under mina fleråriga undersökningar på Gotland allestädes rönt den utmärktaste välvilja, som efterlemnade det ljufvaste minne. Jag måste deremot beklaga, det jag i anseende till min långt framskridna ålder varit rentaf nödgad att försaka mången vänlig

inbjudning för att möjligtvis kunna upphinna mitt föresatta mål. Jag erkänner mig med synnerlig fågnad stå i stor förbindelse till flere vänner på Gotland, hvilka godhetsfullt besvarat mina vetenskapliga frågor. I synnerhet ha i berörde afseende lektorn C. J. Bergman och adjunkten P. A. Säve meddelat mig värdefulla upplysningar. Jag finner mig företrädesvis vara den förstnämnde tack skyldig för den högst ovanliga beredvillighet, hvarmed denne utmärkte vän både länge och noggrant besvarat mina frågor. Det är nemligen uppenbart, att, om en stor myckenhet konstverk äfven på det allvarligaste granskas, så måste, då anteckningar derom utarbetas, en och annan sak synas mindre klart utredd än man efter närmare begrundande önskar.

Lund i Juni 1864.

C. G. BRUNIUS.

Innehåll.

	Sidan.
Öfverblick af skrifter och plancher rörande Gotland	1.
Blick på Gotland	31.
Öfversigt af Gotlands historia	48.
Öfversigt af Gotlands forntida konstverk	79.
Fordna staden	125.
S. Maria eller Domkyrkan	132.
S. Olof	168.
S. Nikolaus	174.
S. Gertrud ,	195.
Helgeandskyrkan	196.
S. Klemens	209.
S. Drotten eller Trefaldighetskyrkan	218.
S. Laurentius eller S. Lars	227.
S. Catharina eller S. Karin	245.
S. Petrus eller S. Peder och S. Johannes eller S. Hans	268.
S. Georgius eller S. Göran	274.
Nedbrutna Kyrkor	280.
Stadens ringmur	285.
Wisborgs slott	299.
Stadens nuvarande tillstånd	313.
Fornlemningar nära staden	322.
Stora Hästnäs	330.

Inledning.

Öfverblick af Skrifter och plancher rörande Gotland.

Ehuru Gotland under äldre tider haft mera rörelse än de allrafläste af Sveriges öfriga landsorter, har det jemförelsevis ganska få urkunder. Orsaken härtill är uppenbar. De många härjningar, hvilka öfvergått denna ö, och de olika herrar, som varit der rådande, ha naturligtvis i hög grad bidragit till gamla handlingars förstörande. Det lider intet tvifvel, att många urkunder blifvit af samlare bortförda från Gotland. Vi kunna härpå anföra tvenne exempel.

Legaten Marinus de Fregeno uppehöll sig 1464 såsom aflatskrämare på Gotland, hvarest han samlade åtskilliga gamla krönikor, handlingar och bref och lofvade deraf författa en historia. Men konungen lät fråntaga honom en del af de summor, hvilka han insamlat. Häröfver förbittrad lät legaten i Lybeck uppbränna berörda handlingar. Biskopen i Linköping Jöns Brask kom 1527 till Gotland för att visitera. Han samlade der alla handlingar, som han öfverkom, och medtog desamma på sin afresa från Sverige, dit han aldrig återvände. Vid reformationen, då kyrkor och kloster plundrades och bildverk förstördes, blefvo många böcker och bref dels uppbrända dels utkastade ¹⁾.

¹⁾ Strelow, s. 218, 219, 256, 257.

Icke dessmindre ha några viktiga bref rörande Gotland blifvit intill våra dagar bibehållna, af hvilka flere äro aftryckta i Svenskt Diplomatarium. Dessutom finnas talrika bref och handlingar rörande samma ö uti arkiverna i Köpenhamn, och många sådana äro aftryckta i Danske Magazin.

Gotlands landslag och saga samt Wisby stadslag och sjörätt ha lyckligtvis blifvit räddade från förödelse. Dessa urkunder äro mycket viktiga för närmare kännedom om Gotlands och Wisby fordna förhållanden. Gotlandslagen och sagan äro författade på Skandinavians fornspråk, men förete några afvikelser från Isländskan. Både Gotlandslagen och sagan, hvilka fått en gammal öfversättning på Tyska och en sådan på Danska, ha tillika med svensk öfversättning samt ett kritiskt företal och utförliga glossarier blifvit i stort quartformat utgifna af C. J. Schlyter, Lund 1852. Denne grundlige forskare anser, att Gotlandslagen icke kan vara äldre än från sednare hälften eller närmare slutet af trettonde århundradet, och att sagan i sin nuvarande form måste vara författad efter år 1518. Den tyska öfversättningen har 1401 tillkommit.

Wisby stadslag och sjörätt äro skrifna på Tyska och beggedera ha fått flere äldre och nyare öfversättningar. Dessa båda lagböcker äro med svensk öfversättning samt ett kritiskt företal och sakrika glossarier i ett stort quartband utgifna af C. J. Schlyter, Lund 1853. Magnus Eriksson förordnade, att Wisbyborne skulle ha en stadslag skrifven på Gotländska och en sådan på Tyska, som båda voro lika lydande. Då Magnus Eriksson i denna stadslag, som endast finnes på Tyska, kallas konung af Sverige, Norge och Skåne, så

har den icke tillkommit före 1532. Wisby sjörätt, hvilken blifvit af köpmän och skeppare i nämnde stad sammanskrifven, visar sig vara till sina särskilda delar lånad från författningar i Lybeck, Flandern och Amsterdam, men den tillvann sig tidigt både in- och utrikes stort anseende och blef äfven annorstädes antagen.

Gutniska urkunder: Guta Lag, Guta Saga och Gotlands Runinskrifter språkligt behandlade. Akademisk afhandling i oktavformat af C. Säve, Stockholm 1859. Dessa urkunder, som af nämnde författare blifvit med en sakrik inledning utgifna, innehålla texten af Gotlands landslag och saga samt en kritisk behandling af det-sammans många runinskrifter. Denne författare antager, att Gotlandslagen snarare kan sättas före än efter år 1200, och att sagan är något sednare skrifven. Vi anse oss icke böra i detta afseende uttala någon egen mening, men vi vilja blott nämna, det vi förmoda, att Gotland måste långt före sistnämnda år haft en stadgad författning, om också icke skrifven, samt att sagan måste länge bibehållit sig genom muntlig öfverlemning, om den nemligen blifvit så sent upptecknad.

En pergamentskodex i folioformat, hvilken tillhör Gråbrödernas kloster i Wisby, förvaras på kongliga biblioteket i Stockholm. Första delen af denna handskrift utgöres af ett kalendarium, hvori bröderne och deras välgörare, som blifvit jemte dem begrafna, äro antecknade; andra delen är en krönika, hvilken sträcker sig ifrån år 67 till 1525. Den första delen, som börjades kort före medlet af fjortonde och fortsattes till början af sextonde seklet, innehåller många konsthistoriska upplysningar i afseende på klostrets kyrka och dessutom några rent historiska uppgifter. Detta

kalendarium är under titel af *Necrologium Gotlandiæ Fratrum Minorum in Wisby* utgifvet i *Script. Rer. Dan. T. VI. p. 557—575*. Den andra delen är för den äldsta tiden föga vigtig; men från medlet af fjortonde till början af sextonde seklet ha deri historiska anteckningar, som röra hufvudsakligen Gotland men jemväl Sverige, Danmark och Norge, blifvit vid händelsernas inträffande inskrifna. Dessa anteckningar, af hvilka flere äro ovanligt utförliga, sprida såsom trovärdiga mycket ljus öfver Skandinaviens historia för medeltiden. Den andra delen är under benämning af *Annales Fratrum Minorum Wisbyenses* utgifven i *Script. Rer. Dan. T. I. p. 254—266*. Den sistberörda delen har under titel *Diarium Minoritarum Wisbyensium* blifvit aftryckt i *Script. Rer. Svec. T. I. p. 52—59*.

En förteckning, som tyckes härröra från fjortonde seklet, upptager, huru biskopen i Linköping hvar tredje år plägade skiftevis hålla visitationer i församlingarna på Gotland, så att han hvart sjette år återkom till hvarje kyrkoherde. Denna förteckning, hvilken uppräknar Gotlands alla kyrkor och anger de allraflestas byggnadsår, är således i konsthistoriskt afseende af största intresse; enär det visar sig, att uppgifterne på byggnadsåren väl öfverensstämma med kyrkornas hållning, undantagandes några, som blifvit omkring fjortonde seklets slut ombyggda. Samma förteckning har under titel af *Dessignatio omnium Gotlandiæ ecclesiarum et quo anno quælibet ædificata* blifvit intagen i *Script. Rer. Dan. T. VIII. p. 512—515*. Emellertid står under denna titel en äldre rubrik nemligen *Omnium Paroeciarum Insulæ Gothlandicæ Divisiones, secundum quas alternatim tertio quoque anno Episcopus Lincopensis*

olim visitare solebat, ita ut sexto quoque anno ad quemlibet ministrum visitatione sua rediret. Utgifvarne af nämnda förteckning ha blott anmärkt, att Langebek, som tagit en afskrift deraf, ej omnämnt, hvarifrån han fått densamma. C. A. Weström har i en akademisk afhandling, *De visitationibus Episcoporum Lincopensium olim per Gothlandiam habitis*, Upsaliae 1848, aftryckt berörda förteckning. Denna afhandling, hvilken blott utgör 40 sidor i kvartformat, innehåller ingenting nytt med undantag af den vigtiga underrättelsen, hvarifrån samma afskrift troligtvis blifvit hemtad. I nämnda afhandling upptages följande: M. D. Bilefeld, kyrkoherde i Barlingbo, har med egen hand 1585 afskrifvit ifrågasvarande förteckning ur en gammal bibel i S. Maria kyrka i Wisby. Sedan har J. Wallin fått en sådan afskrift, som förvaras bland hans samlade handskrifter på högre elementarläroverkets bibliotek i Kalmar.

Urbium præcipuarum mundi theatrum, auctore Georgio Braunio Agrippinate. Detta arbete, hvilket utgör sex böcker i stort folioformat med plancher, afslutades 1618. I samma arbete finnes en mycket kort berättelse om Gotland samt en färglagd planch öfver Wisby. Berättelsen är af intet värde; ty på den tiden brydde man sig föga om historisk forskning. Planchen, som är den äldsta, vi känna af denna stad, hade med sin storlek kunnat vara ganska upplysande, men den strider så emot stadens gamla byggnader, gator, ringmur samt slott och hamn, att densamma saknar nästan allt intresse.

Illustriorum principumque urbium septentrionalium Europæ tabulæ. Detta arbete, hvilket är i något större folioformat, har samma berättelse om Gotland och samma

planch om Wisby, som finnes i nyssnämnda verk. Alltså förtjenar detta nära samtidiga arbete icke att nämnas i berörda afseende; ty berättelsen är ordagrannat aftryckt och planchen är återgifven med samma kopparplåt dock utan färgläggning.

P. Bertii commentariorum rerum Germanicarum libri tres. Amstelodami anno 1616. Detta verk, hvilket har aflångfyrkantigt kvartformat, innehåller en kort beskrifning om Wisby samt en färglagd planch af det-samma. Beskrifningen saknar allt historiskt värde, och planchen är i förminskad skala en efterhärming af den nyssberörda.

Cronica Guthilandorum. Den Guthilandiske Cronica aff Hans Nielssön Strelow, Kiöbinghaffn, 1655, utgör ett kvartband med 404 sidor. Författaren blef 1647 superintendent på Gotland och afled der 1656. Mer än hälften af denna krönika består af de oblygaste eller narraktigaste dikter utan några lärda omfattningar. Äfven för christna tiden framkommer denne författare på många ställen med de uppenbaraste oriktigheter. Vi kunna ej uraktlåta att erinra, det Strelow, som född i Wisby länge före utgifvande af sin krönika ej allenast var prost utan äfven ledamot i stiftets domkapitel, bortskäligen ha kännedom om ofvannämnda förteckning rörande de gotländska kyrkornas byggnadsår; enär M. D. Bilefeld någon tid förut afskrifvit den ur en bibel, hvilken tillhörde S. Maria kyrka, och J. Wallin fått ett sekel derefter en afskrift af samme urkund. Vi kunna således ingalunda antaga, att Strelow kunde rimligtvis vara okunnig om denna förteckning. Vi anse oss deremot berättigade att tro, det han enligt dåtidens lika vanliga som klandervärda begär sökt mot bättre vetande

förrherrliga sin fosterbygd genom att omhölja densamma med den mest ålderdomliga slöja. Vi ha visserligen funnit, att man velat bemanla denne författares djerfva dikter med föregifvande, att man icke känner hans källor. Vi medge mycket gerna, att han kunnat möjligtvis ha några anteckningar, som blifvit gjorda i Gotlands kloster och som nu icke mer finnas; men ho vet icke, att dylika anteckningar, hvilka röra den mörka hedniska och äfven den första christna tiden, äro i hög grad opålitliga. Att han deremot i afseende på kyrkornas ålder ingalunda följt några anteckningar, som blifvit gjorda i medeltiden, visar sig bäst af merberörda förteckning. Det väcker således förvåning, att man under mer än tvenne århundraden kunnat tro och återupprepa de byggnadsår, som meranämnde författare utan något slags bevis tillagt de gotländska kyrkorna. Vi vilja dock icke neka, att Strelow för den sednare tiden förtjenar i flere fall vitsord, emedan mycket deraf öfverensstämmer med gamla handlingar, hvilka ännu förefinnas, hvadan hans arbete i detta afseende ej saknar värde. Således måste ett sådant arbete med varsamhet begagnas. Om vi å den ena sidan ingalunda tagit hans uppgifter på god tro, ha vi deremot å den andra åberopat hvad vi skäligen ansett oss kunna följa. Det bör icke förtigas, att hvarje häfdeforskare är Strelow synnerlig tack skyldig derföre, att han uti sin krönika inryckt flere bref, hvilka äro ganska upplysande.

Plante der Stadt Wisby, anno 1646. Denna karta, som förvaras i kongl. krigskollegii arkiv, håller 3. 4 i bredd och 4. 8 i höjd. Vid närmare påseende visar det sig, att samma karta, hvilken saknar författarenamn, är med noggrannhet uppgjord i afseende på ringmuren,

slottet, kvarteren och hamnen samt kyrkornas läge; men att deremot några misstag äro i afseende på kyrkornas benämningar begångna. Å ringmuren liksom å slottsmuren visas profiler i större skala. Således är denna karta, som blifvit uppgjord ett år efter Gotlands återförening med Sverige, af synnerligt värde och ganska upplysande.

I nyssnämnda arkiv finnes Proiect, hvareffter Kongl. Majst Nådigtst will, att Wiesby Slott skall medh styckewärn, grafvar och staketter blifwa uthbättradt. Signat. Stockholm den Junij 1654. Denna karta, hvilken framter Wisborgsslott, söderport och den närmaste sträckan af ringmuren samt hamnen, är hållen i lika stor skala som den nyssomnämnda och företer drottning Christinas egenhändigam namnteckning. Det visar sig, att man ärnat omgifva slottet med breda grafvar.

I kongl. riksarkivet finnes Kortt Relation om Gothlandh och dess Beskaffenheet. Då Carl Gustaf 1652 fick Gotland i förläning, har troligtvis denna relation tillkommit. Uti kongl. kammarkollegii arkiv förvaras Berättelse om Gotland, uppsatt vid jordransakningen 1654 af kammar-revisorn Gustaf Berg. Begge dessa handlingar, hvilka innehålla flere viktiga upplysningar om Gotland vid detsamma återförening med Sverige, äro aftryckta i Nya Handlingar rörande Skandinaviens Historia. D. 19. s. 363—400.

Atlas Danicus sive descriptio regni Daniae etc. auctore Petro Resenio, Joh. filio Joh. nepote. Hafniæ, 1688. Denne Atlas, som är tillegnad Christian V och utgör 7 tomer i stort folioformat, är en vacker handskrift på Latin med laverade kartor och plancher och förvaras på kongl. biblioteket i Köpenhamn. Sjunde delen inne-

håller *Descriptio Gothlandiæ, Islandiæ et Groenlandiæ*. Vi nödgas här anmärka, att Gotlands beskrifning, hvilken finnes i detta verk och blott innehåller 49 sidor, är föga upplysande. Till denna beskrifning höra: en karta öfver Gotland, en planch af Wisby efter Braunius, en planritning af Wisborg, en perspektivritning af Wisborg och närmaste del af Wisby. Såväl planritningen som perspektivritningen är 4. 6. 5 bred och 4. 5. 4 hög. Under den sistberörda ritningen står: *Egentlige Afbildning af den ældgamle og vidtberømte Stad Wisbye paa Gulland, saaledes som den var, da den Aar 1676 den 1ste Maij ved Hans Kongelige Maijts af Danmark lykkelige Vaaben blev erobret og intagen af begge Deres Excellencer, Herr Baron Jens Juel og Herr General-Admiral Niels Juel*. Planritningen af Wisborg, hvilken saknar årtal och författarenamn, är på det närmaste likadan som, men hållen i vida större skala än ofvanberörda karta af 1646. Perspektivritningen röjer ingen noggrannhet. Hvad, som der visas af staden och dess omgifning, är i högsta grad oriktigt. Så t. ex. framställas å stadens bördigaste jordar sex landskyrkor, ehuru väl ingen sådan der någonsin funnits.

Thottska samlingen på kongl. biblioteket i Köpenhamn har en perspektivritning af Wisborg kort efter dess sprängning. Å ritningen märkes följande påskrift: *Eigentlich Abritzung der Weidtberümtten Festung, Wisborg Slodt auff Gotlandt, welches is von den königl. Swedischen an die königl. Denischen über geben worden Anno 1676 der 4 Maij*. Derpå följer en förklaring och derunder står: *Johan Tideman d. 5 Oktober 1679*. Ritningen, som håller 4. 4. 1 i bredd och 4. 4. 8 i höjd, röjer en penna på fri hand och bjert färglägg-

ning. Om ritningen icke är konstmässig, så tyckes den dock vara noggrann.

Rudera Gothlandica sive De priscis insulæ istius colonis, opibus, munimentis etc. Gothlands Godheet, eller kort Beskrifning om then Öen samt dess Inbyggare och Lägenhet, sammandragen etc. Anno 1685 af Haqv. Spegel. Detta arbete är en handskrift, hvars original finnes i Wexiö och hvaraf en afskrift förvaras i Wisby högre elementarläroverks bibliotek. Författaren, som 1679 utnämndes till superintendent på Gotland och utmärkte sig enligt dåtidens lärdom, blef erkebiskop i Upsala och afled 1744. Af ifrågavarande arbete handlar kap. X om kyrkorna i Wisby, kap. XI om klostren i Wisby, kap. XII om kyrkorna på landet, kap. XIII om klostren på landet, kap. XIV om kyrkornas inkomster, friheter och styrelse, kap. XV om klostrens inkomster. Dessa kapitel äro de enda, hvilka i konsthistoriskt afseende förtjena att nämnas, men på Spegels tid var kyrklig byggnadskonst en bortglömd vetenskap, och den lärde mannen sakuade all kännedom om konsthistorisk kritik. Han följde med all fromhet sin företrädare Strelows diktade uppgifter rörande de gotländska kyrkornas byggnadsår. Alltså har detta arbete nästan ingen användbarhet för Gotlands konsthistoria.

Sciagraphia Gothlandiæ novo-antiquæ brevissima, præside Andrea Stobæo, Johannes Gane. Londini Scannorum, 1706. Pag. 24 in duodecimo. Denna titel lofvar ej mycket, hvarföre ej mycket kan fordras. Afhandlingens innehåller tre kapitel nemligen om Gotlands benämning, dess topografi och historia, och den kan läsas med mera intresse än mången nyare. Vi vilja blott

nämna såsom ett bevis på författarens urskilning, att han anser Wisby ha sin benämning af *Wi* helig plats och af *by* eller stad. Om många långt sednare författare noga begrundat denna enkla förklaring, skulle de ej försökt på ett fåkunnigt sätt härleda Wisby benämning från sköldmön Wisna eller från den förstörda staden Wineta.

I Suecia antiqva et hodierna finnas två plancher af Wisby. Å den ena planchen ses en karta af nämnda stad samt en perspektivteckning af densamma tagen från nordvest. Å den andra planchen föreställes Wisborg i halft fågelperspektiv. Kartan och perspektivteckningen af Wisby, hvilka tillkommit 1707, äro mycket felaktiga. Den snillrike författaren E. Dahlberg bör i anseende till sina maktpåliggande befattningar i någon mån ursäktas, att han liksom de fleste dåtidens lärde föga bekymrade sig om kritiska undersökningar. Vid framställning af Wisborg i perspektivteckning, sådant det var före dess förstöring 1679, har författaren mera följt samma anordning, som är iakttagen uti den perspektivteckning, som af detsamma finnes i P. Resenii Atlas Danicus.

Uti krigskollegii arkiv i Stockholm förvaras: Dessin Hvar Effter Byggnings- och Reparations-arbetet uti inevarande åhr 1744 uppå Wisby gamla Ruinerade Slått mur till instängande och Stadens säkerhet som och hvad ännu Manquerar till Perfectionerandet. Derunder står: Datum Wisby d. 19 October 1744. Claes Reich. Denna karta, som håller i bredd 4. 4 och i höjd 0. 9. 5, visar blott en liten del af stadens ringmur. Der anges intet mer af Wisborg än dess yttre

sträckmur, hvarifrån tvenne bastioner utgå. Å samma karta ses en större tvärgenomskärning af en bastion.

Dissertatio de Gothlandia, sub præsidio Johannis Steuchii, Johannes Schoumacher, Upsaliæ 1746. In quarto. Pag. 48. Denna akademiska afhandling innehåller flere underrättelser om Gotland, hvilka ha föga värde i historiskt afseende. I samma afhandling upprepas på god tro de uppdyktade byggnadsår, som Strelow uppgifvit för kyrkorna på Gotland. Således saknar detta arbete allt intresse i fråga om konsthistorisk forskning.

Carl Linnæi Öländska och Gotländska resa på Rikens Ständers befallning förrättad 1744. Med anmärkningar uti Oeconomien, Natural-Historien, Antiquiteter etc. med åtskillige figurer. Stockholm och Upsala, 1745. I oktav, tillsammans 544 sidor. Ehuru den vidfräjdade författaren var egentligen naturforskare, så har han gjort flere värderika iakttagelser i afseende på arkitektoniska förhållanden. Denne snillrike man har nemligen under en tid, då ingen hade begrepp om konstforskning, fäst sin synnerlig uppmärksamhet på byggnadsverk, som mången lärd i våra dagar, efter upprättande af lärostolar för konsthistorien, icke vårdar sig om att ens betrakta och ännu mindre förstår att rätt bedöma.

Gotländska samlingar af Jöran Wallin, två delar i kvartformat, af hvilka den första, som innehåller 274 sidor, trycktes i Stockholm 1747, och den andre, hvilken har 202 sidor, utgafs i Götheborg 1776. Författaren, som på sin tid var en ovanligt lärd man, utnämndes 1755 till superintendent på Gotland och 1744 till biskop i Götheborg, hvarest han afled 1760. Första delen af nämnda arbete innehåller Roma kloster,

Gothlands vapn och sigiller, Superintendenterna på Gothland, Gamla kyrkor i Wisby. I andra delen läses Om mindre Atland, Gothland utom Gothland, Gothlands belägenhet, Solbergs Nunne-kloster, Gothlands afvel och förmoner, Utgående waror. Mycket af intresse för Gotlands historia och beskrifning finnes i första delen. Det ligger dock i sakens natur, att den lärde författaren saknade begrepp om konsthistorisk forskning, och att således hans framställningar om gamla byggnadsverk ha föga värde. Emellertid bör man vara honom mycket förbunden för de sigiller, hvilka han låtit aftrycka. Det är ganska märkvärdigt, att samme författare, som allvarligen tuktat Strelow för dess narraktiga dikter, sjelf på gamla dagar fallit på den barnsligheten att vilja i andra delen göra Gotland till ett Atlantis. Emellertid finnes äfven i andra delen åtskilligt, hvilket har samnt värde.

Langebekiana eller Bidrag til den danske Literair-historié, uddragne af Jacob Langebeks efterladte Papirer ved Rasmus Nyerup. Kiöbenhavn, 1794, i duodes. J. Langebek, som ankom till Gotland den 7 Juni och derifrån afreste den 15 Juli 1755, har der gjort några anteckningar, hvilka innehållas i nämnda arbete på sidorna 157—162 och meddela flere upplysningar af intresse.

Dissertatio de Gothlandia, quondam feudo Sveciæ oblato, sub umbone Sven Bring, J. E. Barfoth. Londini Gothorum, 1767. Pag. 25 in quarto. Denna afhandling, som hufvudsakligen utreder Gotlands länsförbindelse till Sverige, innehåller flere upplysningar i afseende på nämnda ös äldsta historia. Samma afhandling var likväl för nära hundra år sedan af vida större in-

tresse än nu, sedan flere hithörande urkunder blifvit offentliggjorda.

C. G. G. Hilfeling, som föddes 1740 och afled 1825, var en lika skicklig som outtröttlig fornforskare. Han gjorde flere antiqvariska resor för lärda i Danmark, hvadan han derifrån erhöll en årlig lön. Han reste på bekostnad af P. Tham på Dagsnäs 1788, 1794 och 1792 i Bohuslän, Småland och Vestergötland samt 1797, 1799, 1800 och 1804 på Gotland. De anteckningar, hvilka denne nitiske fornforskare lemnat efter sig, äro korta men bestämda, och de åtföljas af gauska små men goda pennritningar. Anteckningarne äro skrifna på liten oktav, och ritningarne äro dels införda i texten dels bilagda derjemte. En jurnal för hvarje års resa är paginerad, men oinbunden. Sådan är den jurnal, hvarest Tham 1794 utgifvit Göthiska monumenter i Bohuslän uti stort kvartformat med lika stora bifogade plancher. C. G. Brunius, som för många år sedan fått de fleste originalerna till nämnda verk, finner, att Tham omarbetat texten och gjort planchererna vida större. Kongl. biblioteket i Köpenhamn har Hilfelings journaler för dess tre sista resor på Gotland. Journalen för 1799 utgör 193 sidor, journalen för 1800 innehåller 203 sidor och journalen för 1804 blott 118 sidor, och alla äro författade på alldeles lika sätt som den nyssberörda. Hilfelings resor på Gotland, hvilka förvaras på kongl. biblioteket i Stockholm, utgöra 10 helt tunna väl inbundna delar i mindre och större kvartformat. Resan 1797 innehåller tab. 35, resan 1799 tab. 62, resan 1800 tab. 57 och resan 1804 tab. 42. Ingen enda af dessa delar, hvaribland 2 äro dupletter, visa sig vara originaler af Hilfeling. Vål har denne forn-

forskare renskrifvit och renritat ett och annat, men det allrämesta af texten företer Thams egen handstil, och de fleste plancherne, som äro utförda i stor skala, röja ett helt annat sätt att rita än det, hvarmed Hifeling utmärkte sig. Det är alltså mer än troligt, att Tham omarbetat Hifelings gotländska anteckningar och förstorat hithörande plancher för att häftevis utge ifrågavarande delar liksom Göthiska monumenter i Bohuslän. Om således samma delar ej äro originaler, så ha de likväl mycket värde i synnerhet som Hifeling af berörda plancher utarbetat och laverat några i större skala och som deri innehållas ej ovigtiga saker, hvilka saknas i de originaler, som finnas på kongl. biblioteket i Köpenhamn. Vi ha utförligare omnämnt Hifeling, emedan han, ehuru konsthistorien var på den tiden en okänd vetenskap, förstod liksom Linné och Langebek före honom att göra mången iakttagelse af arkitektoniskt värde. Samme fornforskares korta anteckningar och små ritningar ha så mycket större intresse som flere af de konstverk, hvilka han skildrat, nu äro förstörda.

Karta öfver Gottland eller Wisby höfdingdöme, utgifven af friherre S. G. Hermelin, författad af C. P. Hällström, Premier-Ingeniör, 1805. Om denna karta behöves blott sägas, att densamma tillhör nämnde friherres berömda kartverk öfver Sveriges provinser.

Bref under nya resor i Sverige af J. C. Linnerhielm. Stockholm, 1806. I kvartformat. Detta arbete innehåller å sidorna 133—148 några skildringar af Wisby och Roma kloster samt trakten deremellan och Klintehamn. Ehuru författaren onekligen hade mer än vanligt konstsinne, sakna dock hans anteckningar om Gotland allt konsthistoriskt värde, och plancherne af

Wisby ruiner äro, ehuru med skicklighet gjorda, utan vetenskapligt intresse.

Uti antiqvitetsmuseum med myntkabinetet i Stockholm förvaras handteckningar med följande titel: Planritningar och utsigter af fornlemningarne på Gottland uppå Kongl. Maj:ts allernådigste befallning till Herr Öfverintendenten, Riddaren af K. N. O. En af de XVIII i Svenska akademien A. N. Edelcrantz författade år 1807 af J. W. Gerss, Lieutenant-Mechanicus, Conduc-tör vid Kongl. Öfverintendents-embetet, agreerad af Kongl. Målare- och Bildhuggare akademien. Detta arbete innehåller karta öfver Wisby samt teckningar af dess kyrkor och ringmur samt Gann, Elinghem, Roma kloster och Valdemars segerkors. Titelblad och 54 plancher äro med tusch och färger utförda på hela folier, af hvilka hvardera håller 1. 5. 5 i bredd och 2. 2 i höjd. Dessa plancher, som bestå af grund- och perspektivritningar, äro, ehuru efter dåtidens sätt ingalunda skarpa, dock i flere fall upplysande. Skada, att, till följe af effeektsökeri, små kojor samt gärdesgårdar och buskar bortskymma viktiga partier.

Fornlemningar i Wisby, utgifna af J. G. Klingwall, två häften, af hvilka det förra innehåller 7 sidor och det sednare 12 och hvardera har 5 plancher. Stockholm, 1823 och 1824, i qvart. Då konstforskningen på nämnde tid var uti sin linda, så kan man icke vänta af detta arbete med sin korta framställning någon vetenskaplig ledning. Plancherne sakna ingalunda värde, ehuru de vittna om den tidens dåliga stentryck. Det gläder oss, att författaren förstått, det ej allenast perspektiviska utan jemväl geometriska ritningar varit nödvändiga.

J. G. Klingwall har någon tid derefter utgifvit karta öfver Wisby. Denna karta, som håller 4. 8 i bredd och 4. 6. 5 i höjd, är den bästa, hvilken dithills utkommit öfver nämnde stad. Omfattningen utgöres af följande perspektivritningar. Öfverst ses Wisby från sydvest, vid sidorna och inunder märkas S. Maria, S. Nikolaus till det yttre och inre, S. Klemens till det yttre och inre, S. Olof, S. Drotten, Helgeandskyrkan och lasarettet till det yttre, Helgeandskyrkan till det inre, S. Lars till det yttre och inre, S. Catharina till det yttre och inre, S. Johannes. Dessa ritningar äro ej illa utförda, men stentrycket mindre rent. Samme författare har utgifvit Kort Sammandrag af Gothlands och Wisby Stads Historia. Bilaga till Chartan öfver nämnde stad, såsom en beskrifning och vägledning för bedömandet af dess sköna och märkvärdiga ruiner. Stockholm 1834. Detta arbete innehåller blott 14 sidor. Både kartan och bilagan äro för längre tid sedan utsålda.

Wisby ruiner lithographierade af C. G. Ankarsvärd. Stockholm 1828. Detta planchverk innehåller 16 perspektiviska teckningar i stort quartformat, och dithörande beskrifning utgör blott 4 sidor. Teckningarne äro onekligen med konstnärlig skicklighet utförda, men de röja deremot ingen vetenskaplig syftning. Merendels fylles förgrunden af dejor, kor, hundar och svin. Fle-restädes upptages förgrunden af eländiga kojor, så att ruinerne bortskymmas. Byggnadernas innandömen vanställas med en myckenhet skräp och bråte, och derjemte ses en och annan människa samt kreatur i synnerhet svin och höns. Dessa sammanblandningar göra högst obehagliga intryck, och dylika plancher äro till ringa eller ingen båtнад för vetenskapsmannen. Beskrif-

ningen är i högsta grad klen och kan gerna med tystnad förbigås.

Bidrag till Sveriges geognosie af W. Hisinger. Stockholm 1828. I oktav, H. 4. Gotland. Sid. 202—246. Stockholm 1851. H. 5. Sid. 108—149. Om Gotland i naturskönhet icke kan jemföras med ett och annat af Sveriges öfriga landskap, så kan likväl mången äfven utan att göra naturforskning till en hufvudsak finna mycket intresse vid närmare betraktande af denna ös ovanliga formation. Redan Linné fästade sin uppmärksamhet på Gotlands egenheter i berörda afseende; men Hisinger är den förste, hvilken sökt närmare utreda ifrågavarande ämne.

M. Gustafson, som föddes 1770 och afled 1846, var konsistorii-notarie i Wisby och började 1817 att sysselsätta sig med Gotlands historia och beskrifning och har härom efterlemnat 4 folioband i handskrift. Vi ha icke sett dessa anteckningar, hvadan vi hvarken vilja eller kunna yttra oss om deras värde i sin helhet. Men sedan vi sett utdrag af samma anteckningar i några nummer af Wisby stiftstidning för år 1864, måste vi uppriktigt tillstå, det vi alldeles icke hysa något förtroende till författarens förmåga att grundligt forska och kritiskt bedöma de historiska källor, som han begagnat. I afseende på Strelows uppgifter rörande landskyrkornas byggnadstider säger sig Gustafson tro, "att några af de äldste äro mycket äldre, hvarom ock deras tyngre och ofullkomligare byggnadssätt tyckes vittna." Då det uppgifves, att Stenkyrka tillkommit 1052, Atlingbo och Fardhem 1059, Sjonhem och Hafdhem 1040, och att dessutom trettiosju landskyrkor uppstått under elfte seklet, mot slutet hvaraf början

gjordes med uppförande af Lunds domkyrka, så torde det väl vara uppenbart, att nämnde författare gjort de gotländska helgedomarna alldeles för gamla. Gustafson borde också lätt funnit, att Stenkyrka omöjligen kunde 1052 vara byggd, enär Olof den helige först 1028 tvingat några Gotlänningar att antaga christendomen. Icke nog härmed. Sistnämnde författare anser, att de äldste landskyrkorna äro mycket äldre än Strelow uppges, det vill säga, att de skulle tillkommit långt förr än några på Gotland blifvit omvända, och detta påstås på den grund, att deras byggnadssätt är tyngre och ofullkomligare. Vi ha icke på hela Gotland funnit en enda helgedom, som röjer någon sådan ofullkomlighet i anordning och utförande, att den rimligtvis kan vara äldre än slutet af elfte eller början af tolfte seklerna. För öfrigt förundrar det oss, att Gustafson icke känt den förteckning, enligt hvilken biskoparnas visitationer under medeltiden förrättades på Gotland och i hvilken de fleste landskyrkornas byggnadsår anföras. Denna förteckning kände likväl Wallin för mer än hundra år tillbaka, och i samma förteckning uppges Stenkyrka, hvars byggnadstid tanklöst hänföres till 1052, vara invigd den 17 Maj 1255. Den förra uppgiften är i högsta grad stridande emot hela kyrkans anordning, som tvärtom öfverensstämmer med förteckningens uppgift. Kortligen, om Gustafsons anteckningar ha, såsom vi ej betvifla, värde i afseende på Gotlands beskrifning, så synas de ha föga kultur- och intet konsthistoriskt värde.

E. Tunelds geografi öfver Sverige, åttonde upplagan och tredje bandets andra afdelning, sid. 1065—1120, innehåller Gotlands beskrifning, hvilken är liksom för rikets öfriga landskap redig och upplysande, men

deri finnas, såsom vanligtvis i stora verk, flere misstag. Det är lätt begripligt, att en någorlunda felfri beskrifning öfver ett vidsträckt rike omöjligen kan utarbetas, innan noggranna specialbeskrifningar om särskilda orter utkomma.

Dissertatio Gothlandorum cum Suecis diversis temporibus conjunctionem adumbrans. C. J. a Nordin et C. J. Wretholm. Upsaliae 1852. Pag. 45, in quarto. Denna afhandling innehåller, såsom titlen förutsätter, en kort framställning af Gotlands förening med Sverige.

Berättelse om Wisby stads fornlemningar. Wisby 1855. Sid. 19 i oktav. Till åtlydnad af serafimerordensgilletts skrifvelse den 8 oktober 1855 har G. M. de Berg såsom hospitalssyssloman i Wisby afgifvit denna berättelse, hvilken lemnar åtskilliga upplysningar af intresse i afseende på dervarande ruiners beskaffenhet och vårdande.

Runographia Gothlandiae revisa, aucta et illustrata, præsiede J. H. Schröder, J. N. Cramér. Upsaliae 1855. P. I. Pag. 8, in quarto. Efter en kort inledning innehållas i denna afhandling blott tvenne inskrifter, som äro aftryckta med runor sedan med latinska bokstäfver och slutligen öfversatta på Latin. Vi finna således här en ganska liten början till att på sådant sätt offentliggöra Gotlands många runristningar.

Inscriptiones Gothlandenses medii aevi, præsiede J. H. Schröder, J. N. Cramér. Upsaliae 1856. P. I. Pag. 9 in quarto. Denna afhandling innehåller aderton inskrifter, af hvilka sexton finnas på grafstenar, men en å en trätafla och en annan å en ringklocka.

De nummis Gothlandicis dissertatio, præsiede J. H. Schröder, auctor C. J. Bergman. Upsaliae 1857. P. I.

Pag. 16 in octavo. Ej allenast för myntkännare utan äfven för konstforskare är denna afhandling af stort intresse. Gamla mynt äro nemligen ganska upplysande både i afseende på kultur- och konsthistorien.

A tour in Sweden in 1838, by S. Laing. London 1839. In octavo. Detta arbete innehåller uti 502—529 sidor anteckningar om Gotland. I åtskilliga afseenden äro dessa anteckningar läsvärda; men de historiska uppgifter och de arkitektoniska betraktelser, der göras rörande Wisby ruiner, väcka i hög grad förvåning, då de blifvit 1838 nedskrifna. Laing säger t. ex. om Helgeandskyrkan, att hon synes på intet sätt passande till christlig gudstjenst, och att den åttkantiga byggnaden tyckes ursprungligen varit ett tempel för en annan gudalära, och att ett kor tillkommit för att inviga det hela till kyrka. Han påstår, att Odens religion var i Skandinavien i full styrka i det tionde seklet, då Wisby var en stor stad och hade såsom gamla Upsala och Sigtuna tempel af sten, hvilka i konstnärskap ej öfverträffades af christna kyrkor, som vida sednare uppstått. Han säger jemväl, att Oden haft ett ryktbart tempel i Wisby o. s. v. Man behöfver icke veta mera om denne författares historiska och arkitektoniska uppgifter för att rätt bedöma desamma. Ingen har hittills bevisat, att våre hedniske förfäder kunnat bygga med sten och kalkbruk, ännu mindre hugga sådan och allraminst inslå stora takhvalf. För öfrigt var i konsthistorien redan 1838 så mycket skrifvet, att Laing borde vetat, det dubbelkapeller såsom Helgeandskyrkan finnas flerstädes, och att goda skäl kunna uppges för deras egenheter. Han borde ock skäligen kunnat inse, att Helgeandskyrkans alla hufvuddelar äro samtidiga, såsom skep-

pets och korets förtagningar med hvarandra tydligt ådagalägga.

De arce Wisbyensi anno 1676 a Danis expugnata atque paullo post funditus excisa, dissertatio, præside J. H. Schröder, auctor C. J. Bergman. Upsaliæ, 1842. Pag. 10 in quarto. Denna afhandling innehåller en kort men redig framställning af Wisborgsslott. Dervid bifogas en berättelse om Gotlands öfvergång 1676 till Danskarna och nämnda slotts förstöring 1679. Samma berättelse, hvilken är författad af en samtidig och icke förr kommit i allmänhetens händer läses med intresse.

De paroeciis Gothlandiæ Burgs et Stånga dissertatio historico-topographica, præside J. H. Schröder, auctor C. J. O. Laurin. Upsaliæ 1842. P. I. Pag. 16 in octavo. Denna första del innehåller endast beskrifning om Burs socken, så att en sådan om Stånga skolat i en följande del inrymmas. Afhandlingen kan i flere fall med nöje läsas. Det vore önskligt, om Gotland finge många dylika sockenbeskrifningar; ty dessförutan kan en fullständigare länsbeskrifning icke af en person utarbetas. Emellertid är denna afhandling af intet värde i konsthistoriskt afseende.

Bemærkninger over Öen Gotland, dens Indbyggere og disses Sprog, af C. Säve. Med en historisk Forerindring af C. Molbech. I Historisk Tidsskrift, Bind 4. Kiöbenhavn 1845. Sid. 167—252. För inhemtande af närmare kändedom om Gotlands folklyne och språk är denna afhandling mycket upplysande, och dermed bifogade inledning är ett ganska godt sammandrag af nämnda ös äldre historia.

Vägledare i Wisby, ruiner, jemte förord om Gotland och Wisby af D. Söderberg, Græc. Ling. et Hist.

Lector. Wisby 1845. Sid. 20 i oktav. Då denna afhandling blifvit sammanskrifven i anledning af ett studentbesök nämnda år, kan en grundligare forskning och utförligare framställning ej begäras. Om vi tänka alldeles lika med författaren i afseende på Gotlands naturförhållanden, så nödgas vi i flere fall hysa olika mening beträffande Wisby ruiner.

Snäckgärdet och D. B. W. Gotländska Minnesblad af C. J. Bergman. Wisby 1849. Sid. 29 i oktav. Snäckgärdet, som ligger $\frac{3}{8}$ mil norr ifrån Wisby under branta kalkklippor och omgifver en hafsvik, framter i synnerhet för en främling en ganska ovanlig naturskönhet. Då några vänner från staden 1814 badade vid detta ställe, stiftade de ett sällskap under benämning af D. B. W. eller de badande vännerna. Detta välgörande sällskap firar sin högtidsdag den 9 Juli. Det var på en sådan dag 1848, som nämnde författare snillrikt skildrade ställets naturskönhet och sällskapets berömvärda verksamhet. Denna lilla skrift förtjenar i mera än ett afseende att läsas.

Några ord om Wisby fornlemningar m. m. utgifna såsom upplysningar till kartan öfver Wisby af C. J. Sjöberg. Wisby 1851. Sid. 25 i duodes. Härmed följer en plan af Wisby, utgifven 1851 af C. J. Sjöberg. Denna lilla skrift anger hvad, som förtjenar att af en resande beses i Wisby och dess omgifning, samt hvad, som under färder till Slite- och Klintehamn är att taga i betraktande. Ovanlig korthet och nödig fullständighet ha i detta lilla arbete blifvit med mycken skicklighet förenade. Den åtföljande kartan öfver staden är utarbetad med noggrannhet och väl utförd i stentryck. Vi beklaga, att författaren bortgått i sin bästa ålder. En

öfversedd och tillökad upplaga af samma skrift har i Wisby utkommit 1857. Sid. 50 i duodes.

Hellig-aands Kirken i Wisby paa Gulland. Fire tegningar af Architect J. D. Herholdt med Forklaring af Prof. N. Höyen. Kiöbenhavn 1852. Sid. 8 uti imperial-folio. De teckningar, hvilka meddelas i detta arbete, äro nedannämnda nemligen, utom en grundritning, en yttre perspektivritning tagen från söder, en inre af skeppets nedra del från vester samt en från öster och en af skeppets öfra del. Grundritningen är väl riktigare än den, som Wallin meddelat, men den företer dock flere fel, hvilka äro sådana, att hvarje sakkunnig inser, att byggnaden i vissa detaljer ej kan vara sådan. De perspektiviska ritningarne äro med mycken skicklighet utförda. Härvid hör likväl erinras, att perspektiviska ritningar i allmänhet ej gifva klart begrepp om en konstmessigare byggnads förhållanden. Då bortskymmande hus, buskar och träd anbringas å sådana ritningar, bli desamma ännu mindre tillfredsställande. Det är temligen säkert, att, om den, som icke är byggnadskunnig, ut- eller invändigt betraktar ett så ovanligt tempel som Helgeandskyrkan, får han derom föga eller intet begrepp. Det är ej mindre säkert, att ingen kan med klarhet uppfatta Helgeandskyrkans anordning af perspektiviska ritningar. Det är således ett vågsamt företag att beskrifva en sådan helgedom, hvilken man aldrig sett utan endast känner af opålitliga grundritningar och felaktiga beskrifningar samt ifrågavarande perspektivritningar.

Uti antiqvitetsmuseum med myntkabinettet i Stockholm förefinnas 52 blyertsritningar, som P. A. Säve åren 1846—1850 på allmän bekostnad tagit af Wisby

ruiner samt Stånga, Bara, Ganns och Dalhems kyrkor. Plancherne, hvilka hålla 1. 0. 5 i bredd och 1. 6. 5 i höjd, äro alla perspektiviska och mycket trogna, så att många hufvudpartier bortskymmas af hus, kojor, träd, buskar, gärdesgårdar samt människor och djur. Ehuruväl plancherne ha mycket konstvärde, så äro de föga tillfredsställande i konsthistoriskt afseende.

I nämnda förvaringsrum finnes af samme författare ett värdefullt arbete, som innehåller vackra ritningar af gottländska ringkors, grafstenar, klockinskrifter, vägg- och glasmålningar m. m. Dessa ritningar, hvilka tillkommit åren 1850—1856 och utgöra två tjocka tomer i stort folioformat, äro utförda dels med blyerts dels med tusch dels med färger, och de förtjena i hög grad att utgifvas.

Antiqvarisk-topografisk karta och beskrifning öfver fornminnen uti Ardre, Alskog, Garde och Lau socknar samt Thorsborgens uti Kräklingbo socken på Gotland med åtföljande grundritningar och utsigter af kyrkorna samt andra minnesmärken, Kongl. Vitterhets- Historie- och Antiquitetsakademien vördsamt tillegnad af L. Ceder-gren 1855. Detta arbete, hvilket jemväl förvaras uti antiqvitetsmuseum med myntkabinettet i Stockholm, innehåller en karta öfver nämnde socknar samt grund- och perspektivritningar öfver dithörande kyrkor m. m. Ehuru detta arbete ej vittnar om synnerlig teckningsförmåga, är det ganska upplysande, helst detsamma åtföljes af temligen nöjaktiga beskrifningar. Kartan håller 1. 9. 2 i bredd och 3. 4 i höjd, plancherne äro 1. 6. 5 breda och 1. 5 höga och alla äro utförda i tusch och färger.

Om Gotlands äldsta fornlemningar af Carl Säve i

Annaler for Nördisk Oldkyndighed og Historie, 1852, Kiöbenhavn. Sid. 150—170. Denna afhandling röjer berömvärd forskning och klar uppfattning. Man får af samma afhandling ett ganska nöjaktigt begrepp om Gotlands hedniska minnesmärken, grafhögar, stensättningar och borgar samt derjemte en kort framställning af det-sammas kasteller. Vi ha med synnerlig fågnad genomläst denna afhandling, ehuru vi ej dela alla deri förekommande åsigtter.

Karta öfver staden Wisby med dertill lydande egor 1854. Denna väl utförda karta tillhör Atlas öfver Sveriges städer med deras alla egor och jordar, jemte areal-beskrifningar af G. Ljunggren, styresman för rikets ekonomiska kartverk.

Bidrag till historien om Gotland såsom hörande till drottning Christinas underhållsländer. Akademisk afhandling under inseende af J. H. Schröder författad och utgifven af G. Lindström. Upsala, 1854. Sid. 20 i oktav. Denna afhandling lemnar viktiga upplysningar för Gotlands historia under berörda tid.

Bidrag till Gotlands historia under åren 1645—1654. Akademisk afhandling af A. Gahne. Stockholm, 1857. Sid. 46 i oktav. För nämnda få år innehåller denna afhandling värderika uppgifter i afseende på ifrågavarande ö.

Bidrag till historien om Gotland under åren 1700—1718. Akademisk afhandling af C. J. H. Gerle. Stockholm 1857. Sid. 24 i oktav. Äfven denna afhandling har för uppgifna tidrymd viktiga upplysningar.

Försök till beskrifning öfver Sveriges städer af T. G. Rudbeck. Stockholm 1857, i oktav. D. 2 framställer sid. 118—156 Wisby. Hvad derom anföres i af-

seende på stadens byggnadsverk m. m. är visserligen icke sådant, som det kunnat vara, om föregångare utredt alla dithörande frågor eller författaren sjelf haft tillfälle att deröfver anställa behöfliga forskningar. Alltså tyckes oss Rudbeck med goda skäl yttra: "Då så godt som ingen detaljbeskrifning öfver Wisby finnes, om man undantager Gottländska Samlingar af Wallin och Linnés Gottländska resa, af hvilka den yngsta är från medlet af förra århundradet, så ser utgifvaren sig icke i stånd att lemna några utförligare topografiska uppgifter."

Gotland och Wisby i taflor. Tjugo originalteckningar af P. A. Säve, jemte en karta öfver Gotland och plan af Wisby, samt beskrifvande text af C. J. Bergman. Stockholm 1858, uti imperialqvart. Sid. 62. Alla teckningarne, hvilka äro perspektiviska, framte konstnärlig skicklighet. Det hedrar i sanning P. A. Säve att ha jemte en trägen lärarebefattning kunnat så utbilda sitt naturanlag såsom tecknare. Ingen, som har konstsinne, kan utan nöje betrakta dessa taflor. Vi måste dock tillstå, att en vetenskapsman, hvilken ej sjelf tagit kännedom om de byggnadsverk, som blifvit aftecknade, icke får genom taflorna något klart begrepp om desamma. C. J. Bergman har för hela tjugo år sedan gjort sig ganska fördelaktigt känd såsom författare af Upsala Minne och han har genom texten till ifrågavarande arbete väl häfdat sitt namn såsom skriftställare. Det måste glädja hvarje vän af häfdeforskning, att denne man, som länge sysselsatt sig med samlingar för utgifvande af Gotlands historia, nu beslutat att dermed gå i befattning.

Gotländska Minnen af P. A. Säve. Wisby 1859. Sid. 45 i oktav. Författaren, född Gotlänning och lika

ovanlig kännare som stor älskare af sin fäderneö, skildrar på ett värdigt och lefvande sätt sina berömde landsmäns förtjenster.

Karta öfver Wisby upprättad år 1864 af L. Fegräus. Denna karta tyckes vara med synnerlig noggrannhet uppgjord. Omfattningen består af perspektiviska teckningar. Nederst sträcker sig utsigt af Wisby från sjösidan. Åt vester framställas S. Hans, S. Klemens, S. Catharina till det inre och S. Maria eller domkyrkan. Åt öster ses S. Drotten, Helgeandskyrkan, S. Catharina till det yttre, S. Nikolaus. Öfverst i midten visas Wisborgs slott och cellfängelset och i vester derom läroverkshuset samt i öster badhuset. Kartan och omfattningen äro väl litografierade.

Gotland och dess fornminnen. Anteckningar rörande öns historia, folksägner, språk, seder och bruk samt minnesmärken, Af Octavia Carlén. Stockholm 1862. Sid. 275 i oktav. Om detta arbete kan i korthet sägas, att dess titel ingalunda motsvarar dess innehåll. Den, som loftar att framställa Gotlands fornminnen i afseende på dess historia, folksägner, språk, seder och bruk samt minnesmärken, bör icke glömma, att hufde- konst- språk- och fornforskning ovilkorligen erfordras, om ett sådant företag skall rimligtvis lyckas. Men uti detta arbete finna vi endast en romantisk skildring af denna händelse- och konstrika ö; en skildring, hvori högst oriktiga uppgifter mångstädes upprepas. Vi bekänna med nöje, att framställningen är ganska behaglig; men vi nödgas derjemte tillstå, att den är mera vilseledande än tillrättavisande.

One year in Sweden, including a visit to the isle of Gotland. By Horace Marryat. In two volumes. Lon-

don, 1862, in octavo. Hvad i detta arbete handlar om Gotland, innehålles i andra delen på sidorna 230—294. Ehuru väl nämnde författare uppträder såsom konstforskare, har han bland Gotlands mer än hundra kyrkor med inberäkande af ruiner icke beskrifvit en enda, så att man kan derom göra sig ett begrepp, och han har icke på ett enda ställe visat sig inneha någon konsthistorisk kritik. Samme författare uppprepar utan all betänklighet de uppdiktade byggnadsår, hvilka Strelow tillagt kyrkorna, äfven om uppgifterne stå i den uppenbaraste strid med stillförhållandena. Han säger, att S. Maria i Wisby är uppförd i sann Lybecksstil. Detta är en alldeles ny konstterm, som vi ingalunda vidkännas. Nämnda kyrka är nemligen byggd i ren rundbågs- och mycket utvidgad i äldre öfvergångsstil och hon har fått ett kapell samt flere fönster i utbildad spetsbågsstil. Således skulle sann Lybecksstil bestå uti en sammanblandning af rundbågs- och öfvergångs- samt spetsbågsstil. För öfrigt behöfver det knappt nämnas, att Lybeck aldrig haft någon egen byggnadsstil. Marryat gör äfven här och der obehagliga misstag. Han meddelar t. ex. en teckning på en portal å Gerum och han uppger den härröra ifrån 1050. Samme författare lemna jemväl en teckning på en dithörande korbänk, hvilken enligt hans uppgift låg och ruttnade på kyrkogården, och var samtidig med sjelfva helgedomen. Det ledsamma härvid är, att, ehuru Gerum har trenne portaler, ingen liknar den ifrågavarande, och att ingen bänk der förmärkes. Strelow, hvars uppgifter godtroget följas af Marryat, säger, att Gerum 1281 tillkommit, men Hväte 1050. Härtill kommer, att Hväte har å södra sidomuren en alldeles sådan portal som den, hvilken

sistnämnde man tillagt Gerum, och att vi 1860, då han besökte Gotland, sågo å kyrkogården en afsågad del af den bänk, hvarpå han meddelat teckning. Här bör jemväl anmärkas, att Hväte företer liksom ifrågasvarande portal sen spetsbågsstil, och att alltså kyrkan ej rimligtvis blifvit byggd före 1550, och att bänken, som bestod af svarfvade språtar och var hållen i mycket sen öfvergångsstil, måste tvifvelsutan tillkommit kort före eller kort efter reformationen. Marryat talar flerstädes om vapenhus vid landskyrkorna, eburu något sådant ej förmärkes vid en enda. Samme författare säger, att vid Vägume stå remnade murar af det slott, hvari Severin Norby bott. På nämnda ställe har aldrig någonsin ett slott funnits, men väl ligger vid Fardume öfver 4 mil derifrån en ausenlig lemning af ett sådant, der nämnde höfvitsman skall enligt en föga sannolik sägen residerat. Vi skulle lätt kunna ytterligare framdraga rätt många misstag af oftanämnde författare; men vi anse, att de redan anförda böra skäligen urskulda oss uti de fall hans anteckningar icke öfverensstämma med våra.

Blick på Gotland.

Gotland, som ligger i Östersjön ungefär 40 mil från Sveriges närmaste fastland nemligen Småland och 8 från Ölands norra udde, omgifves af ett ansenligt djup, hvilket somligstädes gör ända till 100 fannar. Till Gotland höra Fårön, Gotska Sandön, Lilla och Stora Carlsön samt flere holmar. Vid norra ändan af Gotland ligger Fårön, som derifrån skiljes med ett sund, hvilket har $\frac{1}{4}$ mils bredd och heter Fårösund. Norrut och vidpass 5 mil ifrån Fårön ligger Sandön. Gotlands hela, raka längd utgör 12 och största bredd $4\frac{3}{4}$ mil. Fårön är 2 mil lång och $\frac{3}{4}$ bred och Sandön något öfver $\frac{3}{4}$ mil lång och $\frac{1}{2}$ bred. Lilla Carlsön, som håller ungefär $\frac{1}{8}$ mil i längd och något mindre i bredd, ligger $\frac{1}{2}$ mil från Gotlands vestra strand närmare södra ändan och lika långt ifrån Stora Carlsön, hvilken är vidpass en half gång större. Gotland innehåller 28 kvadratmil.

Hela Gotland är en sedimentär bildning, som utgöres af sand- och kalksten. En ej obetydlig sträcka af södra udden består af sandsten, men allt det öfriga liksom Fårön samt Carlsöarne och holmarne af kalksten dels utan dels med mer och mindre jordskorpa derpå. Det är ganska troligt, att Gotland och alla dithörande öar och holmar hvila på gneis- eller granitgrund, och att första aflagringen derpå är sandsten. Gotland höjer sig till största delen af vestra sidan med starkare eller svagare tvärbranter mot hafvet, hvilka somligstädes likna väldiga fästningsmurar. Likaledes är en betydlig del af

östra sidan hög och bergig. Från Klintehamn sträcker sig en mycket bred dalgång, som utgrenar sig åt Gotthem och Slitehamn, således från sydvest till nordost snedt öfver ön. Denna ansenliga dalgång är den bördigaste trakt på hela landet.

Det visar sig på det solklaraste, att Gotland, som hörjat, vi vilja ej säga för flere tusen utan troligtvis för några millioner år sedan, bildade sig på hafsbotten, icke genom en naturrevolution uppskjutit, utan genom ett långsamt och regelbundet uppstigande höjt sig öfver hafsytan. Detta förhållande inses deraf, att nämnda ö har vågrätta stundom lindrigt vågformiga hvarf, då merendels sedimentära formationer genom vulkaniska uppsprängningar förete mer eller mindre lutande stundom lodrätta lager. Både sand- och kalkstenen visa merendels vågräta och ej sällan lodräta sprickor. Till följd häraf ha tvärbranter på många ställen tillkommit genom nedstörtade klippstycken, som blifvit af hafvets brytningar dels sönderbråkade dels söndermalna. Flerestädes ses å de branta stränderna mycket tydliga strandsättningar öfver hvarandra, hvilka under tidernas lopp blifvit bildade af hafvets brytningar. Såväl å lägre som högre trakter förefinnes en myckenhet af finslipad kalkstensklapper.

Sandstenen är fin och hvitgrå och ligger i 0. 2 till 2. 0 och äfven tjockare hvarf. Mellan sandstenens lager finnas från 0. 5 till 1. 5 tjocka hvarf af lera. Om sandstenen någon tid utsättes för luftens åverkan, innan den användes i murverk, så motstår största delen deraf ganska länge vittring. Tunna skifvor af sandsten begagnas ej sällan såsom takskiffer. Tjocka lager, som blifvit använda till qvadersten i några kyrkor på södra

udden, visa sig ha efter flere århundraden väl motsvarat sitt ändamål. Denna sandsten hugges till slipstenar, af hvilka en mängd utskeppas.

Kalkstenen har mycket olika lager af ganska olika fasthet. Somliga lager äro uppfyllda med otaliga lemmingar af utdöda hafsdjur i synnerhet af enkreniter och koraller. Dessa lemmingar äro ofta så sammanhopade, att de nästan utgöra somliga lagres hufvudmassa. Flerestädes märkas lager af mergel med många petrifikater. Den vanliga färgen på kalkstenen är ljusgrå, somligstädes hvitaktig och blågrå samt annorstädes blandad med mörkröda kalkspatskorn. Den tätaste kalkstenen saknar petrifikater och har stundom röda och gröna fläckar. Vid de äldre kyrkorna har man väl förstätt att använda den tätaste kalkstenen, som mycket väl motstått luftens åverkan. Der sådan kalksten blifvit finslipad för dörr- och fönsteromfattningar, företer den efter flere århundradens förlopp en jemn och glänsande yta. Uti yngre kyrkor, hvartill man tagit petrifikatförande kalksten i synnerhet sådan, hvilken innehåller oolither, har densamma blifvit mycket förstörd af vittring.

På ganska många ställen visa sig å ansenliga höjder betydliga sträckor af berghällar, som djupt under hafsytan blifvit afjennade och slipade. En myckenhet af mindre och större rullsten, hvilken är gneis-granit- och porfyrartad, finnes flerestädes äfven på de högsta berghällarna och å södra udden, ehuru ingen enda klippa af sådana berg förmärkes på Gotland eller dithörande öar och holmar. Likadana förhållanden finnas på otaliga ställen i det öfriga Sverige. Då största delen af Skandinavien legat under och långsamt höjt sig öfver hafsytan, är det lätt begripligt, att vågornas brytningar

under många årtusendens lopp och framstrykande isberg med infrusna större och mindre klippstycken afjennat och slipat de småningom uppstigande bergssträckorna. Ett litet stycke utanför Söderport i Wisby ses till höger om vägen en stor sandgrop, som är ungefär 20.0 djup. På klippbotten af denna grop märkas flere mer och mindre breda och djupa samt parallela refflor. Ett litet stycke utom Norderport till höger om vägen finnas å en vågrät berghäll ganska många och temligen långa, föga djupa och breda refflor, hvilka äfvenledes äro fullkomligt parallela med hvarandra. Att dessa refflor liksom en mängd sådana på Sveriges fastland tillkommit genom isberg med infrusna större och mindre klippstycken, lider intet tvifvel; ty alla refflor å samma orter sträcka sig i lika riktningar. Ifrågavarande refflor sträcka sig från nordost till sydvest. Refflorna utanför Söderport ha, medan ännu Gotland låg temligen djupt under hafsytan, blifvit öfverspolade med en mäktig sandbädd, som för stadens och vägens behof blifvit till större delen bortförd; men refflorna utanför Norderport ha aldrig varit öfverslammade, hvadan de något lidit af vittring och blifvit mossstupna, men de äro likväl för en uppmärksam granskare ganska tydliga. Af den, der icke närmare begrundat bithörande förhållanden, kan med mycket skäl inkast göras, att drifis ej kunnat till ganska många mils sträckning bära så anse- nliga rullstenar som de, hvilka förefinnas på Gotland, och att de ej kunnat liksom hyflar i trästycken göra jemna och parallela refflor i berghällar. Härvid få vi genmäla, att sjöfarande i sednare tider påträffat isberg, som, hållande flere mil i omkrets och liggande ända till 200 fot öfver hafsytan och ungefär åtta gånger dju-

pare derunder, fört klippstycken, hvilka varit vida större än någon rullsten på hela Gotland, och att dessa ismassor ej visat vid den starkaste sjögång den minsta slingring. Den rullsten, som finnes på Gotland, har från ett litet fågeläggs storlek till 6.0 i tvärmått. Vid östra sidan af Bursviken ligger ett flyttblock, hvilket är nära kubiskt och håller ungefär 8.0 i bredd liksom i höjd. Detta flyttblock är det största, som vi funnit på Gotland. All mindre rullsten är mer afrundad än större, förmodligen derföre, att hafvets svall kunnat starkare inverka på den förre än på den sednare.

På Gotland står en mängd af smala, höga, bergfasta kalkstensblock, hvilka Wallin och efter honom Linné kallat stenhjättar. Dessa klippstycken, som dels likna ruiner af fasta borgar och grofva torn dels uppstå såsom starka pelare, äro lemmingar af kalkberg, hvilkas lösare delar blifvit af hafvets brytningar bortsköljda. Redan Linné yttrade denna mening, som är mer än trolig ¹⁾. En mängd sådana klippstycken stå å östra kusten vid Kyllej och likaså vid Slitehamn. Dessa klippstycken, hvilka äro mycket oregelbundna, hålla från 45.0 mot 40.0 i höjd. På högra sidan om vägen ungefär $\frac{1}{2}$ mil från Slitehamn till Gothem står icke långt från stranden en mängd dylika klippstycken, hvaribland ett liknar en pelare, som har en klumpfornig fot och en uppåt afsmalnande stam samt ett rundt, bägarlikt kapitä. Denne pelare, som är ganska smal, håller ungefär 50.0 i höjd. På alla dessa ställen omgifvas berörda klippstycken af små kalkklapper. Å bergshöjden närmare Gothem icke långt från stranden står

¹⁾ Linnæi Gothl. resa. S. 218.

till höger om och jemte vägen ett klippstycke, hvilket nederst håller 5.0 i tvärmått och 15.0 i höjd. Derjemte finnes en större grop, hvarur små kalkklapper blifvit hemtad till väglagning. Der visar sig på det tydligaste, att detta klippstycke, som, ehuru bergfast, kan lätt anses för en bautasten, består af en tätare kalksten än den, hvilken deromkring blifvit söndermalen och utsköljd. Liksom på många andra ställen bestå kringliggande åkrar af idel fin kalkklapper, så att intet enda mullkorn deremellan skönjes.

Hilfeling berättar, att jemte hafsstranden vid Liekershamm i Stenkyrka socken ses en kalkklippa, hvilken 36.0 till 40.0 hög kallas Jungfrun och liknar en qvinna, som håller ett barn på armen. Samme foruforskare förmåler, att på norra sidan af Fogelhammar i Ardre socken utskjuter en klippudde österut i hafvet. Af många klippstycken, hvilka ha likhet med men mindre smärthet än stenhjättarne vid Kullej och Slite, äro de ansenligaste 16.0 till 18.0 höga. Han tillägger, att då hafvet med häftighet bryter emellan dessa klippstycken, så höres brusningen 3 till 4 mil. Enär alla de ofvanberörda stenhjättarne ej kunnat på flere århundraden hinnas af hafvets brytningar, får man här skåda, huru de väldiga vågorna utarbete dylika stenstoder.

Det saknas ej exempel derpå, att pelarliska klippstycken af gråberg blifvit tilldanade genom hafvets inverkan. Helt nära norra ändan af Bornholm står på den såkallade Lyseklippen, som är ett litet skär, en pelare, hvilken utgöres af oregelbundna gråstensblock, som ligga öfver hvarandra. Denne pelare håller 2.0 till 3.0 i tvärmått och 15.0 till 16.0 i höjd. På samma skär har för hundra år sedan stått en likadan

pelare, hvilken genom hafvets brytning och luftens återkan nedstörtat. Att berörda pelare ursprungligen tillhört en full klippa, är mera än sannolikt. Hamnen vid Sandvig, som ligger vidpass 2 mil derifrån, framter ganska tunna, höga och upprättstående klippstycken af gråberg, hvars lösare delar blifvit utsköljda. Då hamnen vid Allinge, belägen $\frac{1}{4}$ mil ifrån sistnämnda ställe, för få år sedan utvidgades, så visade sig, huru en dylik utsköljning varit möjlig. Den nya bassinen gjordes i ett gråberg, som till största delen förvittrat. Några mindre delar sammanhöllo såsom vanligt gråberg, men andra utgjordes af en fin mycket fast samt grön- och rödaktig lermassa, hvilken bestod af upplöst gråberg. Fältspaten var deri helt och hållet förvittrad och glimvern saknade sammanhållning. Det inses således lätt, att de delar, som blifvit så af vittring upplösta, kunna genom hafvets idkeliga brytning omsider utspolas, då det nemligen fått fritt tillfälle dertill. Nära slottsruinen vid Baden finnas mycket höga torn- och pelarliska klippstycken, hvilka bestå af porfyrikonglomerater. Bielergrund i Saxiska Schweiz företer en förvånande mängd af utomordentligt smala och höga samt pelarliska och obeliskartade sandstensblock, som äro upprättstående ¹⁾.

Men vi vilja icke vidare orda härom; emedan Gotlands stenarter blott ha konsthistoriskt intressé såsom byggnadsmaterialier. Dock återstår att nämna några ord, huruvida samma ö har eller icke har någon marmor. Sådan kalksten, som begagnas till sköna byggnads- och bildverk, kallades af Grekerne *μάρμαρος*

¹⁾ Atlas zu Alexander v. Humboldt's Kosmos. Stuttgart, 1862. S. 24, 25. Taf. 36.

och af Romrarne marmor. Benämningen härrör deraf, att denna stenart har finkornigt och skimrande brott och antager glänsande slipning. All marmor är uti sig kalksten; men all kalksten icke marmor. Gotlands alla kyrkor bestå ingalunda af idel marmor; men väl kan den kalksten, hvilken blifvit deruti använd till portaler och omfattningar samt bildverk, kallas marmor, helst den efter flere århundradens förlopp så motstått vittring, att densamma bibehållit glansen å sina slipade ytor.

Ehuru Gotland egentligen är ett bergland, är det i allmänhet slättare än Skåne. Om man reser på öns högslätt, som ligger nära 200 fot öfver hafsytan, så kan man åt vissa håll färdas flere mil utan att råka större backar än på Lunds och Malmö slätter t. ex. från Stenkumla till Hall en sträcka, som utgör nära 5 mil. Likaså om man reser genom öns lågslätt mellan Klinte- och Slitehamn, så är vägen på en ej mindre sträckning alldeles jemn. Sammaledes kan man å öns södra del resa flere mil utan backar. Derföre har mer än en Gotländing, hvilken berest det öfriga Sverige, sagt oss, att denna ö är sådan, att, om man der färdats en och annan mil, man känner det öfrigas utseende. Detta förhåller sig likväl helt annorlunda. Da man reser från Wisby genom Norderport norrut eller nordost, så märkes på några mils längd ingen backe af någon betydenhet. Utfar man deremot genom Öster- eller Söderport, så nedkommer man efter $\frac{3}{4}$ högst 4 mils afstånd på stora backar i den breda och långa dalgången. Backarne nedtill och uppifrån Kapellshamn äro ganska ansenliga. Från Rute söderut till Helgvi visar sig trakten lika backig och naturskön som i Blekinge. Långa och branta backar nedföra till och upp-

gå från Klinte. En backig, bergig och omvexlande trakt visar sig, då man färdas från Fardhem om Linde till Loista. För öfrigt finnas flerstädes mindre backar.

Ej allenast å stränderna utan äfvenledes i det inre af landet ses bergshöjder med branta klippväggar. De ovanligaste af dessa höjder är Thorsborg nära midten af ön och Hoborg ytterst å södra udden. Dessutom finnas höga, tvärbranta och långa bergssträckningar vid Östergarn, vid Gunfauns kapell och vid Linde samt vid några andra ställen.

Bland Gotlands många hamnar äro Klinte-Slite- och Kapellshamn de bästa, då man icke vill diträkna Fårösund, som onekligen är den största och fördelaktigaste af alla. På ön finnes ingen större insjö och således intet betydligare vattendrag. Gotland har deremot flere temligen stora såkallade träsk och myror, det vill säga insjöar och mossar, hvarifrån större och mindre vattendrag utgå. De största vattendragen äro Gothemsån och Lummelundsån. De öfriga vattendragen äro blott större och mindre bäckar, af hvilka de fleste uttorka om somrarna.

Gotland, som flere gånger utstått mycket hårda vintrar, har likväl i jmförelse med sin polhöjd ett ganska mildt luftstreck. Såsom exempel derpå kan anföras, att ett valnötträd, hvilket 1855 nedhögs i Wisby, hade en aldeles tät stam, hvars omkrets utgjorde 14.1. Der trifvas äfven mulbärsträd och många ömtåliga växter. Denna ö har mycken furu- och äfven granskog, som är flerstädes växtlig och temligen grof; men å bergiga trakter små och knutig. Mångstädes ses blomsterrika ängar och frodiga löfträd.

Fårön är till största delen, ehuru bergig, temligen

lågland. Der finnas aderton små insjöar samt någon barrskog. På ön märkes en landtude, hvilken kallas Lutterhorn och har en god hamn. Sandön, som tillika med Fårön utgör ett pastorat, har 6000 tunnland barrskog och något öfver 400 tunnland åker, äng och betesmark och är mycket sandig och mager. Stora sträckor äro beväxta med ljung och renmossa. Lilla och Stora Carlsön omgifvas af mycket branta och höga klippväggar och äro ofvanpå nästan alldeles släta och kala. Å dessa öar finnes ingen odling, men väl något bete.

Fordom indelades Gotland i norra tredingen med sju ting, medel tredingen med sex ting och södra tredingen med sju ting. Gotland utgjorde enligt en jordebok, hvilken 1654 godkändes, 4246 hemmantal ¹). Enligt 1758 års jordebok beräknades öns hemmantal i den norra delen till $526\frac{13}{24}$ och i den södra $657\frac{13}{24}$ och således tillsammans $1164\frac{1}{12}$ ²). Gotlands hemmantal uppgåfvos 1852 till 4098 ³). Enligt landshöfdingeembetets berättelse 1855 upptogos Gotlands hemmantal både förmedlade och oförmedlade till $4262\frac{1}{12}$. Vi hvarken kunna eller vilja befatta oss med utredande af dessa skiljaktiga uppgifter, hvilka tvifvelsutän häröra af olika beräkningssätt. På ön finnas blott tvenne kungsgårdar, nemligen Roma kloster och Wisborgs kungsladugård. Gotland har intet säteri eller frälsehemman. Det var hvarken rådligt eller behagligt att upprätta ett herresäte å en så osäker och svårtillgänglig ort som Gotland fordom varit. Enligt skattdragning

¹) Lindström, Bidrag till historien om Gotland. Akad. afhandl. Sid. 7.

²) Wallin, Gothl. Saml. D. 2. S. 41.

³) Tunelds Geografi, åltonde upplagan B. 3. S. 1079.

1747 fördelades landet i norra och södra befallningen, af hvilka hvardera består af tio ting.

I Gotlands vapen, som betäcker med grefflig krona, bär ett hvitt lam en korsprydd fana i rödt fält. Detta vapen är tvifvelsutan en efterbildning af landets urgamla sigill, hvori ett lam med korsprydd fana föreställes. Ön innehåller med inberäkning af Wisby 44 pastorater samt en stads- och 91 landskyrkor utom många ödelagda helgedomar. Gotland, som med tillhörande öar och holmar utgör ett län, har en landshöfding och en biskop. Å ön finnas en domsaga och ett fögderi i hvardera befallningen. Der märkas enligt gammal författning tre prosterier nemligen norra, medel och södra kontraktet. Landet har 2 kompanier indelta båtsmän tillsammans 260. En nationalbeväring blef 1840 inrättad. Hela manliga befolkningen är förpligtad att från 15 till 50 år med undantag af embets- och tjenstemän utgöra denna beväring, som består af artilleri, jägare, infanteri och pikförare och är indelad i 5 bataljoner och 24 kompanier samt Wisby stads bataljon. Hela styrkan utgör vidpass 10,000 man.

År 1754 uppgick folkmängden till 25,298 och 1840 till 52,607 med inberäkning af Wisby invånare 3,577 ¹⁾. Enligt den statistiska centralbyråns uppgift besteg sig folkmängden den 31 December 1864 till 50,924 med inberäkning af 5,732 för Wisby. Folkmängden har således föga mer än fördubblats under något öfver ett sekels förlopp. Gotlands hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, kalkbränning och binäringar sjöfart, fiske, själ- och sjöfågelfångst samt försälj-

¹⁾ Djurberg, Geografiskt Lexikon öfver Skandinavien.

ning af virke, huggning af slipstenar m. m. Inga rofdjur finnas på hela ön, men deremot en mängd harar, änder, beckasiner och annan vildfågel.

Åkerbruket, som är inbyggarnas hufvudsakliga näringsfång, visar sig ingalunda uti en fördelaktig dager. Om två till tre bondgårdar, hvilka egas af stånds personer, undantagas; så tyckes det sätt, hvarpå jorden brukas vara ungefär detsamma, som följdes för mer än ett sekel tillbaka. Der märkas inga stora åkerfält utan blott mindre och spridda åkerstycken, hvilka merendels sakna diken. Ängarne, som vanligtvis ha mycket god jordmån, äro till stor del uppfyllda med löf- och äfven med barrträd. Både åkerjorden och ängsmarken omhägnas med skidgårdar. Vägarne, hvilka äro temligen smala men särdeles goda, omgifvas med ganska få undantag af skidgårdar, ehuru rik tillgång finnes på kalksten. Att detta stängningssätt är i hög grad skogsödande och arbetsspillande, ligger i sakens natur; ty efter ett årtiondes förlopp äro sådana gärdesgårdar nedruttnade. Det är lätt begripligt, att åkerbruket icke kan ehuru i stigande få någon egentlig förbättring, innan man börjar med ängsodling. Att boskapsskötseln ingalunda är, hvad den borde vara, om man förstod att förskaffa sig tillräckligt foder, synes deraf, att man skonslöst bedrifver löftägt. Det måste beklagas, att mödosamt arbete på dylikt sätt förspilles, att tusentals löfträd vanställas och förderfvas och mycken boskap utmagras.

Att allmogen ej vårdat sig om ett bättre jordbruk ligger i dess ovilja mot eller liknöjdhet för hvarje nyhet. Det visar sig, att allmogen ej gerna ser, det främlingar nedsätta sig på ön, och den tyckes i hög grad

bibehålla gamla sedvanor, hvadan den fruktar för alla förbättringar. Således har uttappningen af Lummelunds träsk och Martebo myr mött många svårigheter. Ehuru vidpass 9,000 tunnland, hvilka genom detta företag vunnits, redan äro till betydliga sträckor förvandlade till bördiga fält; tycker sig mången, som fått ansenligt område, föga belåten dermed. En bonde, hvilken genom uttappningen på sin lott erhållit 200 tunnland, sade sig vara synnerligen lycklig att ha därför vid försäljning fått 1000 riksdaler riksmünt. När vi förundrade oss deröfver, yttrade han, att det var vida bättre, då de kringboende hade sitt fiske i behåll, och att han egde tillräcklig jord till sitt hemman, och att han fruktade för ytterligare kostnad af uttappningen.

Bonings- och uthusen äro å landsbygden till största delen uppförda af kalkflisor utan murbruk, men de ha yttre och inre kalkrappning och betäckas med tegelpannor eller bräder. Somligstädes äro uthusen byggda på följande sätt. Emellan syllar och remstycken äro hörn-, sido- och gafvelstolpar resta, plankor vågrätt instuckna i öppningarna och bjelkar utvändigt fastkilade. Dessa hus betäckas med en kärrväxt, som kallas ag och upplägges som men vida vårdslösare än halm behandlas i Skåne. Boningshusen äro merendels två våningar höga. Uthusen, hvilka ligga på något afstånd derifrån, äro rymliga, gårdsplatserne, som sträcka sig deremellan, äro både stora och snygga. Då husen bestå af kalkflisor och väggarne hålla ungefär 5.0 i tjocklek, så äro de väl fasta, men också ganska fuktiga. Ej allenast vid prestgårdarna utan äfven vid bondgårdarna ses små täcka trädgårdar, men de äro ej sällan omhvägnade med dubbla och 10.0 höga skidgårdar.

Vid större och mindre boningshus stå långa stänger, hvilka uppbära små fyrkantiga torn, hvaruti starar ha sina bon, hvadan de bli nästan tama.

Gotland har många vattenqvarnar, men vida flere väderqvarnar, af hvilka de förra till största delen bestå af trä, men de sednare, som äro runda, utgöras af kalkflisor utan murbruk. Qvarnarne äro små och simpla, och likadana ha troligtvis funnits å ön för flere århundraden tillbaka. Man kan i allmänhet säga, att Gotlåndingen ej bråkar sin hjerna med några uppfinningar. Orsaken härtill är ganska lättbegriplig. Den goda ön, hvarest man på de fleste ställena får fint, ganska godt hvetebröd, ger den fåtaliga befolkningen en bekymmerslös bergning, om man lefver någorlunda tarfligt, och man behöfver således icke anstränga sig med förbättringar i åkerbruk, i boskapsskötsel eller i husbyggnad.

Gotlåndingarne, hvilka i allmänhet ha ett fördelaktigt utseende, äro fromsinta, fåordiga och välvilliga. Sällan förmärkes någon liflighet, ännu mindre någon raskhet. Vi beklaga den främling, som måste brådska. På Gotland råder den forntida gästvänligheten, så att den hos presterna vida öfvergår all förväntan, och odalmännen upplåta med största välvilja sina boningar för främlingar.

Med undantag af några få gästgifvaregårdar, hvilkas antal utgör 55, äro många dåliga och några rentaf eländiga. Det är således en lycka för resande, att allmogen i sina rymliga och snygga boningshus ej ogerna mottager främlingar och med välvilja bjuder husmanskost. Mången vill ej därför mottaga någon betalning, och ingen har något obilligt anspråk. Det är äfven en ovanlig fördel, att man kan på Gotland få en eller flere

dagar betinga vagn och hästar, då man kan efter behag dröja hvar som helst och huru länge man behagar.

Enär invånarne i Wisby under medeltiden varit ungefär till hälften utlänningar af olika tungomål och landet länge lydt under Tyskar och Danskar, så väcker det ingalunda någon förundran, att Gotländskan är en egen munart, som mycket skiljer sig från Svenskan, hvadan mången från annan ort i Sverige bar åtminstone till en början temligen svårt att väl förstå denna brytning. Gotländingarnas uttal är i synnerhet ganska ovanligt. Ej allenast allmogen utan äfven folk med högre bildning vidhålla detta egna uttal, hvilket, ehuru släpande, ej klingar illa med ett bildadt fruntimmers lina stämma.

Då Gotland är nära tre gånger större och vida fruktbarare än Bornholm, väcker det förvåning, att det förra blott har föga öfver 50,000, då det sednare räknar nära 50,000 inbyggare. Ehuru Bornholm till den södra delen missgynnas af flygsand och till den norra af gråberg, och flerstädes har föga odelbara ljunghedar, så är åkerbruk och skogsplantering der så uppdrifna, att man sällan ser ett berömvärdare sträfvande. Dessutom föda sig derstädes många med huggning af grå- och sandsten, som utskeppas. Då härtill kommer, att Bornholm har sju städer, hvilkas invånare idka jemte något åkerbruk liflig sjöfart och sysselsätta sig med större skeppsbyggeri, konstnärligt krukmakararbete och stort urmakeri; så låter den starka befolkningen der lätt förklara sig.

Något efter 1458 blefvo stenhuggare och murmästare från Wisby utkallade till Liffland ¹⁾. Att Gotland

¹⁾ Wallin, Goth. Saml. D. 1, S. 242.

under hela medeltiden haft ganska många, som utmärkt sig såsom stenhuggare och murmästare, visar sig ej allenast af de herrliga kyrkor, hvilka uppstått i Wisby, utan ännu mer af de öfver nittio, som finnas å landsbygden. Nu har denna ovanliga skicklighet så helt och hållet upphört, att de simpla milstenar, hvilka blifvit för några årtionden sedan uppsatta vid vägarna, måst hemtas från Öland, och att den myckna huggna kalkstenen, som åtgått till Wisby nya skolhus, kommit från samma ställe. Det är bedröfligt, att det herrliga Gotland visar, såvida vi förnummit, ringa skicklighet i slöjder och ännu mindre i konster. Häraf förklaras, hvarföre Bornholm jemförelsevis har vida större befolkning än Gotland. Orsaken till mindre företagsamhet å sistnämnda ö härrör ingalunda af bristande anlag hos befolkningen utan af högst missgynnande och ganska långvariga tidsförhållanden.

Under nästan hela medeltiden har Gotland varit grufligt hemsökt af oroligheter och måst tid efter annan underkasta sig olika välden. Denna ö har icke mindre blifvit plågad af höfvits- eller länsmän, som nästan enligt välbehag dragit musten af densamma. Gotland gjordes kort efter dess sista återförening med Sverige till ett ibland drottning Christinas underhållsländer, och det nödgades till följd deraf under flere årtionden erfara stora vedermödor. Denna ö har äfven derefter varit mer än Sveriges öfriga landskap styfmoderligt behandlad. Härtill kommer, att mindre beröring med Sveriges fastland haft ett ganska menligt inflytande. Ett helt annat förhållande har numera inträdt. Den tid torde ej vara aflägsen, då Gotland kan underhålla dubbelt större folkmängd än der nu förefinnes. Då Born-

holm räknar sju städer, måtte väl Gotland med sin flerdubbelt större fruktbarhet tåla tvenne. Redan för två århundraden sedan (föreslogs) en stads anläggande vid Slitehamn. Det tyckes i sanning, att äfven en sådan efter åkerbrukets förbättring och folkmängdens förökning kunde läggas vid Färösund, som tvifvelsutän är en af de bästa hamnar i Östersjön.

Öfversigt af Gotlands historia.

Vi förbigå de dikter, som flerfaldiga gånger blifvit upprepade rörande Gotlands första befolkning, hvarom intet med någon säkerhet vetes. Att denna ö likväl under de första seklerna af vår tideräkning haft talrika inbyggare, som företagit vikingatåg, är uppenbart af de många hedniska fornlemningar, hvilka der förefinnas, och de många högst dyrbara guld- och silfver- samt myntfynd, hvilka der blifvit gjorda.

På många ställen å Gotland i synnerhet på östra kusten och å Fårön finnes en mängd af grafhöggar eller grafrör samt skeppsformer och stensättningar. Grafhöggarne bestå merendels af mindre och större gråsten stundom af kalksten och högst sällan af jord. Denna olikhet torde af följande skäl böra förklaras. Rullsten, som består af gråberg och är vida varaktigare än kalksten, har, såsom det tyckes, företrädesvis blifvit använd för berörda ändamål; men der tillgång på den förre saknats i närheten, har naturligtvis den sednare måst tillgripas. Stundom äro begge dessa stenarter blandade i grafhögarna. Då ringa jord finnes å höjder, der de fleste grafhöggar ligga, så är det ganska lätt att inse, hvarföre mycket sällan jord blifvit begagnad till dylika minnesvårdar. Likaledes ha i Sveriges öfriga landskap de ämnen, hvilka funnits i närheten, blifvit för sammanhopande af grafhöggar använda. I Bohuslän, som har en stor mängd grafhöggar, bestå desamma dels af gråsten dels af jord, men i södra Skåne, der rullsten är ovanlig, utgör idel jord sådana minnesvårdar. På

Gotland innehålla grafhögarna liksom i Sveriges andra provinser dels stenkistor, i hvilka obrända lik blifvit nedlagda, dels blott aska och bensmolor. Grafhögarna å Gotland ha ej sällan nedomkring enkla och stundom dubbla fotkedjor eller stenringar, som tvifvelsutan tillkommit såsom prydnader eller skyddsringar. De allraflESTE grafhögarna på nämnda ö äro af skattsökare mer och mindre utgrädda i midten. Att grafhögarna ej ursprungligen haft skålförmiga fördjupningar i midten, ligger i sakens natur. Man har förmodligen velat göra lägerstäder så anseuliga, som tid och tillfälle medgifvit, och på bästa sätt skydda der nedlagda kvarlevor och dyrbarheter för skattsökares genombrytningar. Detta bevises jemväl deraf, att oskadade grafhögar äro högre i midten än deromkring.

Gotland är rikare än något annat landskap i Sverige på skeppsformer, hvilka utgöras af upprättstående större och mindre stenar, som merendels å bak- och framstammarna äro vida högre än mot midten af sidorna. Dessa stensättningar, hvilka troligtvis tillkommit såsom grafvårdar öfver vikingar, torde, då flere sådana stå tillsammans, beteckna sjöträffningar eller tid efter annan jordade sjöhjeltar. Merendels bestå skeppsformer af enkla och mera sällan af dubbla stenrader och de allraflESTE äro inuti tomma och blott några få stenlagda.

Många stensättningar på Gotland äro runda, högst få fyrkantiga. Af de runda ha flere invändigt korsförmiga stenrader. Dessa stensättningar äro liksom flere sådana i Sveriges öfriga landskap mångtydiga, men de ådagalägga liksom grafhögarna och skeppsformerne, att Gotlands och det öfriga Sveriges inbyggare varit nära

stamförvandter. Det är märkvärdigt, att på Gotland sällan påträffas såkallade dyrhus eller kummelgrottor, som intill sednaste tider i myckenhet funnits i Bohuslän och jemväl i Skåne. Det är ej mindre märkvärdigt, att på samma ö saknas, såvidt vi veta, domarsäten, hvilka utgöras af stora klumpformiga gråstenar, som lagda i en ring ha en större sådan i midten. På Gotland förmärkas högst få såkallade bautastenar, ehuru ganska många dylika finnas flerstädes på Sveriges fastland.

På Gotland ligga några urgamla borgar. A Vardaberget ej långt ifrån Fårö kyrka finnes en mycket stor jordvall, hvilken är ringformig. Vid Landsnäsa å samma ö märkes den såkallade Ringen å en ödslig mark icke långt från stranden. Denna borg består af en ringformig jordvall, som är mindre och nära kretsformig samt håller 5.0 till 6.0 i lodrät höjd, hvadan densamma torde haft bröstvärn af trä. Å vallen finnes en temligen stor grafhög af kalkflisor och ej särdeles långt derifrån märkes äfvenledes å vallen en liten skeppsform och derjemte några stensättningar. Nära Tjäliders i Boge ligger uti en oländig trakt Spinnberg; en anseelig borg, hvilken utgöres af kallmur. Denna borg är långgrund med spetsiga ändar. Ringmurens hvarje spets intages af ett stort grafrör. Thorsborg, som är den märkvärdigaste af Gotlands alla befästningar, ligger nära midten af landet på en tvärbrant klipphöjd och består till anseliga sträckor af kallmur.

Alla ofvanberörda fornlenningar, hvilka obestriddigen härröra från hedendomen, ligga utom den forskningskrets, som vi här föreskrifvit oss. Vi böra således ej ingå i några detaljer härom, men vi kunna med

fägnad hänvisa den, hvilken önskar i berörda fall en närmare kunskap, till en sakrik afhandling af C. Säve, ehuru vi icke biträda alla hans åsigt¹⁾. Vi skola, när vi komma till Thorsborg, som i hög grad förtjennar en omständligare beskrifning, närmare utreda dithörande förhållanden.

Gotlänningarne ha liksom Bornholmarne på vikingafärder samlat en stor myckenhet af dyrbarheter. En framställning i afseende på de ganska talrika och märkvärdiga fynd, hvilka i äldre och nyare tider blifvit gjorda på Gotland och hvilka blifvit räddade från förstöring, ligger utom vårt ämne. Rörande dessa fynd har J. G. Liljegren lemnat intressanta upplysningar²⁾.

Othar och Wulfstan, som gjort vidsträckta sjöresor i de nordiska farvattnen, afgåfvo omkring år 890 till konung Alfred i England, hvarest de uppehölo sig, berättelser om de skandinaviska länderna. I dessa berättelser säges, att Gotland tillhörde Sverige³⁾. Då Bornholm enligt samma berättelser hade en egen konung, måste Gotland, som är vida större än Bornholm, haft ett ganska svagt samband med Sverige, helst den förra ön har mindre afstånd än den sednare från närmaste fastland. Detta är lätt begripligt, enär Svearnas konung före Ingjald Illråde hade föga att säga öfver landets många fylkeskonungar, att ej nämna den långa söndring, som rådde mellan Svea- och Götaland. Ett ungefär lika

¹⁾ Om Gotlands äldsta fornlemningar af C. Säve i *Annaler för Nordisk Oldkyndighet og Historie*. Kjöbenhavn, 1852. Sid. 130—170.

²⁾ J. G. Liljegren, *Strödda anteckningar om fynd i Svensk jord uti Kongl. Vitterhets- Historie- och Antiquitetsakademiens Handlingar*, D. 13. s. 173, 175, 177, 180, 184, 190, 195, 206, 208—215, 219, 220, 222, 225, 235, 253, 265—271, 276.

³⁾ *Periplus Otheri Norvegi et Wulfstani*. *Script. Rer. Dan.* T. II. P. 119.

förhållande rådde före Harald Hårfager i Norge och Gorm den Gamle i Danmark.

Sedan Gotländingarne så förökat sig, att de ej kunde der föda sig; blef hvar tredje människa genom lottning ålagd att medtagande all sin egendom utvandra. De, som blifvit härtill förbundna genom lottning, aftågade till och nedsatte sig på Thorsborg, hvarest ännu finnes en mycket stor och märkvärdig befästning, hvilken röjer en ganska hög ålder. De, som dit tagit sin tillflykt, bortdrefvos och nedsatte sig på Fårön. Men enär de ej kunde der lifnära sig, öfverforo de till Dagö vid Estland. Sedan begåfvo de sig på Duna ini Ryssland och omsider till Grekland. På berörda tid trodde Gotländingarne på lundar och högar samt hedniska gudar, och de offrade sina söner och döttrar samt boskap med mat och dryck. Under samma tid ingingo Gotländingarne med Svearnas konung en förpligtelse att gifva 60 mark silfver i årlig skatt, nemligen 40 till konungen och 20 till jarlen. Gotländingarne och Svearne skulle få utan tull besöka hvarandras land. Konungen skulle bistå Gotländingarne, om så påfordrades.

Olof Haraldson, sedan den Helige kallad, kom 1028 till Gotland vid Akergarn. Han förmådde Gotländingarna till christendomens antagande. Botair af Akebäck byggde den första kyrkan på Gotland nära $1\frac{1}{2}$ mil i söder från Wisby, men hedningarne uppbrände densamma, hvadan det ställe, hvarest hon stått, sedan hetat Kulstede. Samme man byggde i Wi, som var ett hedniskt offerställe, en annan kyrka. Då hedningarne äfven ville uppbränna denne helgedom, uppgick han på taket och sade, att de skulle äfven bränna honom. Mannen hade mäktiga släktingar, hvilka för-

mådde hedningarna att afstå från sin föresats; således fick kyrkan kvarstå och christendomen utbredde sig. I början af christendomen vände sig Gotlänningarne till biskopar, hvilka öfver deras ö reste genom Ryssland och Grekland till Jerusalem. Sedan christendomen blifvit allmän, antogo de biskopen i Linköping till sin öfverherde, som hvart tredje år skulle kringresa ön för invigningar af kyrkor och altaren och slitande af tvister m. m. På detta sätt har Gotland ända till reformationen tillhört Linköpings stift. Sedan Gotlänningarne blifvit omvända till christendomen, åtogo de sig att följa Svearnas konung i härfärd mot hedningar, men icke mot christna. I annat fall skulle de betala 40 mark penningar för hvarje krigsskepp i ledingslame ¹⁾).

Wisby, Gotlands enda stad, har i anseende till sin anläggningstid och benämning föranledt många dikter. Att staden blifvit af sköldmön Wisna efter Brävalla slag anlagd och fått af henne sin benämning, och att densamma först legat $\frac{1}{2}$ mil längre i norr och blifvit omkring år 800 flyttad till nuvarande plats, förtjenar ingen vederläggning. Föga sannolikare är, att invånarne i Wineta efter dess förstöring grundlagt Wisby och gifvit detsamma benämning. Det tyckes vara lätt begripligt, att en handelsstad ej kunde på Gotland uppstå, innan christendomen der infördes. Om en handelsstad der funnits, när Olof Haraldson 1028 företog Gotlänningarnas omvändelse, skulle vi tvifvelsutän haft derom någon underrättelse i hans saga.

Gotland hade en egen landslag, hvilken, troligtvis författad i trettonde århundradet, lemna ganska viktiga

¹⁾ Gotlandslagen af Schlyter, S. 95—104.

upplysningar rörande den märkvärdiga öns äldsta förhållanden. Wisby egde en egen sjö rätt, som blifvit vida berömd och flerstädes efterföljd i anseende till dess visa stadganden.

Konung Valdemar i Sverige upplät 1277 Gotland till märkgrefvarne Johan Otto och Konrad af Brandenburg och deras arfvingar till arf och egendom ¹⁾). Denna besittning blef ej långvarig; ty konung Magnus Ladulås lät 1285 ett öppet bref utgå, huru Gotlänningarne borde utgöra ledingslame och hvad de borde iakttaga i afseende på landsförviste Svenskar. Han förlät deras förbrytelser och stadfästade sina förut gifna privilegier ²⁾). Borgrarne i Wisby bestodo till ganska stor del af utlänningar, hvadan hälften af borgmästare och rådmän voro Tyskar. Då den ansenliga ön ej hade mer än en enda stad, som uteslutande lifvades af handelsintresse; så var det helt naturligt, att landborne skulle förnärmas i flere afseenden. Till följd häraf utbröt denna ovilja 1288 i öppen fejd, hvarunder två drabningar höllos mellan borgrarna och bönderna. Denna förderfliga oenighet, hvarunder bönderne lidit mera än borgrarne, blef på befallning af Magnus Ladulås hämmad. Borgrarne blefvo af samme konung ålagde högt vite och hårda vilkor.

Konung Birger skall 1312 begärt af borgrarna i Wisby att få å deras fiskaretorg så stor plats som ett kalfskinn. Efter beviljande af denna framställning lät konungen sönderskära ett kalfskinn i smala reummar, med hvilka den rymd intogs, hvarpå han uppförde den

¹⁾ Svenskt Dipl. N. 650.

²⁾ Svenskt Dipl. N. 815.

stora och ståtliga byggnad, som sedan kallades kalfskinnshuset. Denna byggnad begagnades till konungarnes residens vid deras besök i Wisby. Sedan Wisborg tillkommit och konungarne der uppehöll sig, blef nämnda byggnad upplåten till köpmännen för att begagnas till börs eller vinhus, men den var redan 1633 nästan öde och är nu jennad med jorden. Sagan om platsens erhållande är alldeles lika med sagan om det jordstykke, hvarpå Carthago anlades. Att en konung skulle på ett så lumpet sätt velat tillnarra sig en tomtplats och att affärsvana köpmän af olika nationer skulle låtit så snöpligt lura sig, kan ingalunda antagas; helst af den, som icke sätter någon tro dertill, att den fagra Dido kunnat på berörda sätt förskaffa sig grundplats för sin mäktiga stad. Birger lät på Gotland 1514 omlägga vägarna, hvilka sedermera under tidens lopp förföllo; men derifrån härrör grunden till det goda skick, hvari desamma efter skeende förbättringar nu befinnas ¹⁾).

Borgrarne i Wisby och bönderne på Gotland blefvo vid samma tid uppragte mot Birger, som pålagt dem nya utskylder. Till följd häraf landsatte konungen i Sli-tehamn en krigsmakt. Bönderne grepo till motvärn. Det kom till en blodig träffning på Röcklingebacke i Lärbro socken. Konungen blef slagen och tillfångatagen under ett hasselträd. Bönderne ville ihjelslå Birger; men de betänkte snart, att Erik Menved i Danmark skulle hämnas sin svågers ofärd. I betraktande deraf blef konungen mot bekräftande af deras rättigheter frigifven ²⁾).

¹⁾ Strelow, S. 154, 155.

²⁾ Annal. Min. Wisb. Script. Rer. Dan. T. I. P. 257. Strelow, S. 155, 156.

Magnus Erikson blef 1552 förlikt med Gottländingarna om ledingsfärd. Tio år derefter blefvo borgmästarne Herman Switthing och Johan Moop samt några rådmän och borgare, hvilka utan de öfrigas hörande samtyckt till utgifvande af ledingspenningar, halshuggne på stadens torg. Detta visar, att Wisby på den tiden ännu hade en ganska demokratisk styrelse ¹⁾).

I digerdöden 1548 afledo i Wisby öfver 3000 personer, och på landet stodo derefter många kyrkosocknar öde ²⁾).

I början af 1564 blefvo borgmästare och rådmän i Wisby varnade af Magnus Erikson i två särskildta bref rörande en befarad öfverrumpling, och de erinrades om en nödig beredelse till ett kraftigt motstånd. Denna uppmaning, som afsåg Valdemar Atterdag, blef så föraktad, att ett nidqväde diktades om honom. Emellertid landsteg sistnämnde konung samma år med en krigsmakt vid Klintehamu. Bönderne satte sig till motvärn, men de blefvo slagna. De höllo andra dagen en slagting med Valdemar vid Fjålemyr i Mästerby socken, och de förnyade tredje dagen en sådan på samma ställe. Bönderne blefvo der nedergjorda och ett stenkors upprestes på valplatsen. Sedan tågade Valdemar mot Wisby. Borgrarne gjorde ett utfall, vid hvilket tillfälle å Gottländingarnas sida stupade 1800 man, hvarpå staden uppgafs. Ett stenkors blef äfven der uppsatt å valplatsen. Valdemar nedbröt en sträcka af ringmuren vid Söderport och intågade derigenom i staden. Han lät på torget uppsätta tre de största ölkar, som invånarne

¹⁾ Strelow, S. 161, 162.

²⁾ Sammastädes S. 161.

skulle, om de ville bibehålla sina rättigheter, fylla med silfver. Då borgrarne samma dag fullgjort denna fordran, beröfvade han alla kyrkor och kloster deras silfver, guld och ädelstenar. Med dessa dyrbarheter lastades ett skepp, hvilket vid en af Carlsöarna helt och hållet förgicks. Valdemar insatte på Gotland fogdar, hvilka hårdt handterade allmogen, hvadan de kort der-efter blefvo ihjelslagne af densamma ¹). På detta sätt kom nämnda ö åter under Svea väld ²). Samtida ha antecknat och nyare författare ha påstått, att Magnus öfverenskommit med Valdemar om Gotlands inkräktning. De tvenne skrivelser, som blifvit kort förut tillsända borgmästare och rådmän i Wisby, vederlägga en sådan beskyllning. Magnus var en from, klenmodig och villrådig konung, hvilken med en sådan maka som Blanka och en sådan vän som Valdemar lätt förleddes. Om förhållandena i Sverige varit på samme konungs tid lika lugna som i Norge, torde han i förstnämnda land ej blifvit kallad Smek och afsatt, utan fasthellre fått såsom i sistnämnda heta den Gode och regerat till sin dödsdag.

Hertig Albrekt af Mecklenburg blef af några landsförviste Svenskar uppmanad att mottaga svenska kronan. Han öfvergick 1563 först till Gotland och åtföljd af de landsförviste blef der hyllad af borgare och bönder, hvarefter han begaf sig till Stockholm, hvarest han rönt en lika framgång och blef samma år vald till konung i Sverige ³). Följande år pantsatte denne ko-

¹) Annal. Min. Wisb. Script. Rer. Dan. T. I. P. 259. Strelow, S. 163—171.

²) Script. Rer. Svec. T. I. S. II. P. 57.

³) Lagerbring, Svea rikets hist. D. 5. S. 500, 501.

nung Wisby och Gotland till grefve Henrik af Holstein för 4000 mark ¹⁾). För evig tid blefvo 1566 nämnda stad och land samt flere orter i Sverige upplätta till Valdemar Atterdag af Albrekts fader och dess bröder. Strelow säger, att en sådan afträdelse gjordes med samtycke och bekräftelse af Sveriges rikets råd ²⁾). Väl uppgjordes mellan nämnda furstar en dylik öfverenskommelse, men derpå kunde rimligtvis ej någon bekräftelse från Sverige följa, hvadan densamma uteblef ³⁾). Af härmästaren i Preussen Konrad von Jungingen skall Albrekt för ett infall i Skåne och Halland 1585 lånat 20,000 nobler och därför gifvit honom Gotland i pant. Ehuru denna berättelse stödjer sig på gamla häfde-tecknare, har densamma blifvit af nyare betviflad ⁴⁾). Sedan Albrekt och hans son 1589 blifvit af Margareta tillfångatagne, så grep hertig Johan af Mecklenburg med tillhjälp af Wismar och Rostock till vapen. Dessa städer förklarade, att ehö, som på egen bekostnad och på eget bevåg ville bedrifva kaperi mot Sverige, Danmark och Norge, skulle vid desamma få fria hamnar för afyttring af gjorda byten. De äfventyrare, som antogo berörda anbud, föregåfvo sitt bemödande vara att förse Stockholm med lifsmedel, hvadan de kallades Vitalianer och Fetaliebröder. Hertig Johan bemäktigade sig 1595 Gotland, och han erhöll Wisby genom förräderi af borgmästaren Verner Progderick, född i Wismar, och flere andra, som derföre blefvo såsom förrädare halshuggne

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. VII. P. 560.

²⁾ Strelow, S. 180.

³⁾ Lagerbring, Svea rikets hist. D. 3. S. 517—519.

⁴⁾ Strelow, S. 182—184. Lagerbring, Svea rikets hist. D. 3. S. 710, 711.

på stadens torg. Under samma tid förhärjades Gotland af Fetaliebröderna, hvilka voro nämnde furstes medhjelpare. Omsider beqvämade sig drottning Margareta att för hämmande af Fetaliebrödernas rövverier på Östersjön 1595 frigöra konung Albrekt och hans son hertig Erik. För uppfyllande af de vilkor, som derfor bestämdes å Lindholmen i Skåne, förbundo sig Hansestädernas fullmäktige att ansvara. I afseende på Gotland bestämdes, att hvad der innehades af konung Albrekt och hans medhållare skulle under tre års stillestånd behållas, och likaledes hvad der innehades af drottningen. Inga nya slott skulle der få uppföras.

Hertig Erik, som 1596 begifvit sig till Gotland, sökte med Fetaliebrödernas hjälp sätta sig i besittning af detsamma. Han uppförde vid Klintehamn en borg, hvilken fick namn af Landskrona och äfven kallades Kronovall. Han begärde att få i Wisby uppföra ett fäste, men borgrarne satte sig deremot, hvadan han under en natt sökte öfverrumpla staden, men lyckades blott att intaga tvenne af stadsmurens torn. Denne furste dog redan 1597. Då emellertid Fetaliebröderna, som under tiden haft säkert tillhåll på Gotland, oafslåtliga fortsatte sina sjörövverier, så företog sig härmästaren Konrad von Jungingen att med en anseelig krigsmakt 1598 förjaga fribytarna från denna tillflyktsort. Han landsteg vid Vestergarn, intog och afbrände tre rövvarsslott och stormade derpå Wisby. Sven Sture, som gjorde gemensam sak med hertig Johan af Mecklenburg och inkastat sig i staden, kunde knappast rädda sig med 400 af sina anhängare. De öfriga Fetaliebröderna, hvilka här och der gjordes till fångar, blefvo utan nåd nedhuggna. Första söndagen i fastan nyssnämnda år

hade hertig Johan af borgrarna i Wisby låntagit 1700 mark, hvaremot han med all konglig inkomst, ränta och rättighet pantsatt till staden åtta närbelägna socknar. Nu fann sig hertigen nödsakad att till härmästaren afträda hela Gotland med vilkor, att han skulle derom förena sig med konung Albrekt, och att alla Fetaliebröderne skulle inom en viss tid lemna detsamma, och att de ännu varande röfvarborgarne skulle afbrännas och aldrig åter uppbyggas. Wisby skulle åtnjuta sina gamla fri- och rättigheter, och inga nya skatter skulle påläggas. Efter en lång förhandling mellan Albrekt och härmästaren rörande Gotland fattades 1599 följande beslut. Konungen upplät Gotland till Preussiska Ordensbröderna mot 9000 nobler, som han erhöll under benämning af lån, och han satte ön därför i pant. Dessutom förband Albrekt sig att betala 20,000 nobler såsom krigsomkostnader för landets befriande från Fetaliebröderna. Det vill synas, som denna konungens förbindelse på 20,000 nobler till härmästaren är den summa, hvilken Strelow af misstag omtalat såsom ett lån kort före 1585. Margareta, som 1598 höll sitt högtidliga intåg i Stockholm, ingick samma år ett formligt fredsförbund med de preussiska Ordensbröderna. I detta förbund omnämndes icke Gotland. Emellertid fordrade drottningen 1599 öns afträdande. Då Albrekt ej ville afstå sina anspråk på Gotland och härmästaren icke sin fordran hos honom samt ersättning för krigsomkostnaderna, blef underhandlingen flere år förgäfvess fortsatt. Ehuru Ordensbröderne rensat Gotland för Fetaliebröderna, så innehade likväl Margareta en del deraf. Drottningen, som föga bekymrade sig om det nyligen ingångna fredsfördraget med härmästaren, öfverskickade

1405 manskap och krigsförråd till Gotland och uppbyggde fem mycket starka borgar derstädes. Detta manskap, hvilket bestod af Svenskar och Danskar, anfördes af Algot Månson och Abraham Broderson. Härmästaren, som fått härom underrättelse, öfversände 1404 en betydlig härsmakt från Preussen till nämnda ö och belägrade de nya borgarna derpå. Margareta utrustade i Kalmar en flotta för att öfverföra mera krigsfolk till Gotland, men Ordensbrödernas krigsskepp angrepo densamma utanför denna stad och eröfrade några och uppbrände andra skepp. Emellertid fortsattes fejden på Gotland med nycken häftighet och stor förlust å båda sidor. Härmästarens krigsmakt tvang en af drottningens borgar att efter ett tappert försvar ge sig, och den eröfrade sedan två andra. Alla tre borgarne blefvo derpå afbrända och nedbrutna. Omsider förklarade Albrekt 1405, att han afstod Gotland och Wisby till konung Erik. Till följd deraf vände sig härmästaren till Margareta och förklarade, att han icke var dermed belåten utan fordrade, att Ordensbröderna fingo ersättning för sitt utgifna lån och för sina krigskostnader. Dessutom borde drottningen på förhand ge försäkran, huru hon ville behandla landets inbyggare efter afträdelsen af detsamma. Sedan afslutades ett stillestånd tills saken kunde genom förlikning afgöras. På ett möte i Helsingborg 1407 gjordes i afseende på Gotland ett formligt fredsfördrag mellan Erik och Ordensbröderna, nemligen så att ön skulle till den förre afträdas med vilkor, att han till de sednare utbetalade 9000 engelska nobler. Denna summa, hvilken i Sverige indrefs genom särskild beskattning, blef 1408 utbetald till Ordensbröderna, som genast öfverantvardade Gotland och

Wisby till konung Erik. Några äldre författare ha uppgifvit, att Ordensbröderne lemnat Albrekt 40,000 nobler, och att de för öns afträdande fått en lika stor summa; men ett qvittobref S. Mauritii dag 1408 af här-mästaren Ulrik von Jungingen upptager blott 9,000 ¹⁾).

Ett kongligt slott låg på en hög klippa vid Buskevig 4 mil från Wisby. Befallningsmännen bodde i staden uti det såkallade Kalfskinnshuset. Erik ville i Wisby uppföra ett slott, men borgrarne, hvilka fruktade för en sådan anläggning, satte sig emot densamma. Sedan konungen gifvit borgrarna försäkran om deras fri- och rättigheter och lofvat dem all trygghet och säkerhet och derpå 1411 utfärdat ett öppet bref, anlades samma år Wisborg, som stod många år under byggnad.

Under sken att dagtinga med Svenskarna begaf sig Erik, medtagande rikets klenoder, 1457 till Gotland, och uppehållande sig med sin frilla Cecelia i nio år på Wisborg, idkade han sjöröfveri. Snart blef hertig Christoffer af Bayern vald till konung i Sverige och bekymrade sig föga om återtagande af Gotland. Han yttrade tvärtom, då Erik tagit något skepp, vår morbroder skall också ha något att lefva af. Efter Christoffers död 1448 blef Carl Knutson utkorad till konung i Sverige. Den nye konungen samlade en krigshär, som under befäl af Måns Gren och Birger Trolle afgick till Gotland, hvarest den landsteg och tillbakaslog Eriks manskap, hvilket hastade till Wisborg. Svenskarne intogo Wisby och belägrade nämnda fästning. Sedan Erik, saknande medel till försvar, förbundit sig att mot Borgholm och

¹⁾ Annal. Min. Wisb. Script. Rer. Dan. T. I. P. 261, 262. Chron. Dan. ab anno 1241 ad 1410. Script. Rer. Dan. T. V. P. 553, 554. Strelow, S. 184—196.

Öland öfverlemna Wisborg och Gotland, blef belägringen inställd. Emellertid fick Erik proviantera och besätta Wisborg. Han begärde undsättning från Danmark och erbjöd sig att deremot öfverlemna slottet och landet till nämnda rike. Erik, som var nyårsafton af de svenska befälhafvarne inbjuden i staden, sköt derpå följande nyårsdag dansk lösen och öppnade en häftig eld, så att alla hus i närheten och S. Mikael's kyrka afbrunno. Prostar, domare och allmoge på Gotland gåfvo i Januari 1449 Carl Knutson ett öppet bref, hvori de tillförbundo sig att lyda under Sveriges krona. Under detta bref hängdes till dess fullkomliga säkerhet landets stora insegel ¹⁾). Om våren nämnda år kom Olof Axelson med en flotta från Danmark till Gotland. Han landsteg vid Klintehamn och Vestergarn och höll ett blodigt fältslag med Svenskarna, hvarefter det fördrag gjordes, att han skulle ha fritt intåg på slottet, men Svenskarna behålla landet och staden, då frågan skulle genom kommissarier afgöras. Erik afgick samma år till Pommern, hvarest han 1459 afled. Christian I i Danmark sände 1449 en anseelig flotta till Gotland, hvarefter Svenskarna blefvo tvärtemot det fördrag, som de ingått med Olof Axelson, angripna och omsider nödgade att lemna ön ²⁾).

Christian förpantade då Gotland till Olof Axelson, hvilken lät strax nedbryta de många fästen, som blifvit der byggda af de preussiska Ordensbröderna samt Margareta och Erik. Efter Christians fränfalle 1484 uppsteg hans son Hans samma år på danska thronen.

¹⁾ Wallin, Goth. Saml. D. I. S. 100.

²⁾ Script. Ber. Svec. T. I. S. I. P. 88.

Kort derefter beramadades ett möte i Halmstad för att åter upplifva de tre nordiska rikenas förening. Flere af Danmarks, Sveriges och Norges råd och andra betydande herrar sammanträdde följande år i Halmstad, der föga i hufvudsaken uträttades. På ett möte i samma stad 1485 hyllade danska och norska sändebud konung Hans och de inbjödo Svenskarne till att göra detsamma. I den handfästning, hvilken Hans gaf Danmark och Norge, utfästade han sig, att, såvida han i Sverige antogs till konung, han skulle till sistnämnda rike återställa Gotland. Vid ett möte i Kalmar 1484 infunno sig sändebud från Danmark och Sverige. Der fordrades å den svenska sidan att återfå Gotland, innan Hans hyllades, men å den danska sades, att detta skulle ske efter konungens uppstigande på svenska thronen. Sten Sture skall sedan offentligent förklarad, att Hans icke ville hålla detta sitt löfte. Konungen afgick 1497 med en stor flotta och ansenlig krigsmakt mot Sverige och hade sådan framgång, att Sten Sture samma år nedlade sitt riksförestånderskap och konungen hyllades i Stockholm ¹⁾. Ivar Axelson, som efter sin broder Olof Axelson fått Gotland och Wisby, hade 1487 öfverlemnad desamma till Hans. Ehuru konungen i sin handfästning edligen förbundit sig att återställa Gotland till Sverige, lät han likväl detsamma förbli under danska kronan; ett förhållande, hvilket lång tid fortfor.

Utan att Gotlänningarne visste af någon fiendskap, blefvo de 1509 angripna af Lybeckarna. Sören Norby, som då innehade Gotland och Wisborg, uttryckte mot

¹⁾ Strelow, S. 214, 215, 224—226, 228, 229. Hvitfeldt, S. 961, 965—967.

fienderna, hvilka landstigit vid Vestergarn. Der stupade 4000 Lybeckare och 800 Gotlänningar; men de förre segrade och tågade mot Wisby samt intogo och afbrände norra delen deraf, nemligen S. Olofs kyrka och Svartbrödrakloster samt en mängd sköna hus, och de plundrade för öfrigt både i staden och på landet. Norby försvarade manligt Wisborg ¹⁾).

En krigsmakt under befäl af Berndt von Melen blef 1524 afsänd af Gustaf I till Gotland. Vid samma tid ankom en flotta till nämnda ö ifrån Lybeck i afsigt att hämma Norbys sjöröfverier. Förgäfves sökte allmogén göra motstånd. Svenskarne drogo till Wisby och belägrade Wisborg. Om von Melen ej varit förrädare, så hade Wisborg troligtvis fallit i Svenskarnas händer. Emellertid ansåg sig Norby nödsakad att till konung Fredrik I i Danmark afträda både landet och slottet. Enligt ett fördrag i Malmö emellan Gustaf och Fredrik nyssanförda år bestämdes, att hvilkendera den 4 nästkommande September innehade staden och slottet, skulle behålla landet tills frågan kunde på ett blifvande möte i Lybeck 1525 afgöras. Sistnämnda år ankom en flotta från Lybeck utanför Wisby och landsatte manskap vid Silfverhättan. Detta skedde en helgedag medan stadsborne, hvilka ej afvisste någon ofred med Lybeck, voro i kyrkorna. Lybeckarne intogo och plundrade Wisby och uppbrände hvad, som vid förra förstörelsen blifvit öfrigt; men Wisborg försvarades, så att de nödgades öfverge detsammans belägring. För det bistånd, hvilket Lybeckarne gjort Fredrik, blefvo de 1525 berättigade att uppbara inkomsterna af Gotland under fyra påföl-

¹⁾ Strelow, S. 240, 241.

jande år. Sedan Lybeckarne af samme konung fått Bornholm i besittning på femtio år, upphörde deras anspråk på Gotland efter tvenne års förlopp ¹⁾).

Efter det sjuåriga krig, som fördes mellan Sverige och Danmark, blef 1570 fred slutad uti Stettin, i kraft hvaraf Johan III afsade sig alla anspråk på Norge, Skåne, Halland, Blekinge och Gotland samt Fredrik II på Sverige. Sedan Danmark fått säker besittning af Gotland, påtänktes 1574 tillsättande af en öfverherde på denna ö, hvilken ända till reformationen tillhört Linköpings stift, men sedermera intill nämnde tid saknat en andlig styresman. Redan följande år blef Mauritz Christensen Glad, kyrkoherde och prost i Wisby, utnämnd till superintendent på Gotland, och sedan den tiden har sammå ö alltjemt haft egna öfverherdar. Efter det krig, som 1611 utbröt mellan Sverige och Danmark, bekräftades i freden 1613 i Knäröd, att Gotland skulle förbli under danska kronan. Sedan krig åter 1644 upplågat mellan Sverige och Danmark, slutades året derpå en fred uti Brömsebro, i kraft hvaraf Danmark afstod till Sverige Herjeådalen, Jemtland, Gotland och Ösel.

Det är ganska märkvärdigt, att Gotland genom ränker råkat under Danmark och först efter tvenne århundradens förlopp återkommit till Sverige. Orsaken härtill ligger uti den till sin idé lyckliga och till sin tillämpning olyckliga Kalmarunionen. Strax efter denna förenings ingående behandlades Gotland såsom ett danskt län, hvilket alltjemt uppläts åt danska herrar, som ej sällan hårdt behandlade inbyggarne och som ofta om-

¹⁾ Annal. Min. Wisb. Script. Rer. Dan. T. I. P. 266. Strelow, S. 245—253.

byttes. Denna herrestyrelse, hvilken merendels var egenmäktig, hade ett ganska menligt inflytande på allmogen, som ännu här prägelu af sina förfäders förtryck. Att Gotland ej kort efter upphäfvande af Kalmarunionen återtagits af Svenskarna, kan deraf förklaras, att Gustaf ehuru kraftfull nödgades såsom uppkomling hålla sig i möjligen bästa förstånd med sin närmaste granne, konungen i Danmark. Dessutom hade Gustaf stor svårighet att väl skilja sig vid Lybeckarnas anspråksdryga fordringar. Han kunde ej heller, såsom uppror i Dalarne och Småland visade, med säkerhet lita på svenska allmogen, i händelse den betungades med krigsrustningar. Samme konungs söner och thronföljare hade nog att göra för att upprätthålla sig sjelfva. Att de dessutom voro föga lycklige i yttre fejder, visa Erik XIV:s och Carl IX:s krig mot Danmark. Det var en egen ödets skickelse, att Gotland skulle först återvinnas af Sverige, då en vankelmödig drottning der regerade och en af Danmarks största konungar förde krig mot henne.

Under den långa tid Gotland tillhörde Danmark, förlänades det till mäktige herrar, som enligt behag styrde detsamma. Olof och Ivar Axelsöner samt Sören Norby, hvilka tillsammans nära femtio år innehadé ön, behandlade densamma såsom enväldige furstar. Äfven de öfrige, som under danska tiden haft Gotland i förläning, voro beklädda med mycken makt och bidrogo hvarken till stadens eller landets uppkomst, hvadan också klagomål ej sällan förspordes. Det var således lätt begripligt, att inbyggarne skulle omsider utarmas. Enligt en förordning af Christian IV år 1597 funnos på Gotland hundra ödesgårdar, och de öfriga voro så

betungade, att man befarade, det ön skulle bli obebyggd. Konungen lemnade fem års skattfrihet åt den, som återupptog ett ödeshemman. Allmogens ställning blef genom det såkallade Gotländska kompaniets inrättande snarare försvårad än förbättrad. Detta kompani fick emot erläggande af en viss summa till kronan uteslutande rättighet att uppköpa och försälja alla landtmannavaror. Då allmogen alltså nödgades att underkasta sig kompaniets godtycke, och måste taga köpmansvaror i förskott, så iråkade densamma uti en högst tryckande ej sällan ohjelpelig skuldsättning. En mängd bönder vräktes från sina hemman och andra ditsattes. På dylikt sätt tillkommo många ödeshemman. Redan 1625 blef kompaniets upphäfvande en nödvändig följd. Då likväl dettas fordringar öfvertogos af borgarna i Wisby, så blef hufvudsaken på det närmasté densamma. Kort efter Gotlands förening med Sverige försökte man afljelpa detta onda genom en öfverenskommelse mellan borg- och skuldenärerna om vissa betalningsterminer. Ett tjärukompani, hvilket hufvudsakligen utgjordes af borgare i Wisby, bragte öns mest betydliga utförselvara i enskildas händer. Allmogen led deraf stor förlust, emedan detta kompani bestämde prisen. Omsider funno intressenterne sjelfve, att blott vissa personer drogo vinsten. I anledning deraf begärde borgrarne 1653 samma kompanis afskaffande, som beviljades. Wisby hade jeniväl för befordrande af dess uppkomst fått ett saltmonopol, hvaröfver allmogen länge klagade förgäves. Wisborgs garnison, som bestått af ett regemente, men omkring denna tid utgjorde 200 man, utfick icke ordentlig aflöning, hvadan den alltjemt föröfvade tjuveri uti staden och ansågs af invånarna snarare såsom ett

plågoris än ett försvar. Gotland underhöll 2 kompanier ryttare, hvilka 1646 upplöstes. I deras ställe uppsattes 2 kompanier båtsmän, så att tio besutne borgarhus skulle underhålla en och fyra hemman en af samma manskap ¹⁾).

Om vi vända våra blickar på landet, se vi der mycken oreda och ej mindre eländé. En mängd egare af hemman frånsålde sig jordstycken, så att de förminskade hemmanen utgjorde alla utlagor, men de afsöndrade delarne deraf voro fria för sådana. Genom denna förvirring blefvo många hemman så små, att de ej kunde utgöra derå liggande utlagor, då tvärtom betydliga afsöndringar voro skattfria. För afhjelpande häraf blef en jordrefning 1654 företagen, i kraft hvaraf utskylderne fördelades till hälften på hemmanen och till hälften på de afsöndrade delarna af desamma. De hemman, som ické på trenne år utgjort skatt, tillfölo kronan. Vid denna tid räknades 144 förarmade hemman, 69 upptagna, 58 $\frac{3}{8}$ öde, 12 afbrände och 12 $\frac{1}{2}$ förlänte på lifstid ²⁾).

I stället för en länsherre tillsattes en landshöfding, och man bemödade sig att införa svensk lag och rättegångsväsende, svensk kyrkoordning samt svenskt mynt och språk. Det ligger i sakens natur, att allt detta gick ganska långsamt. Både från borgrarna och allmogen

¹⁾ Jemför Kort relation om Gotland och dess beskaffenhet år 1652 i Nya handlingar rörande Skandinaviens historia, D. XIX. S. 363—380. Gahne, Bidrag till Gotlands historia 1645—1654, Akad. afhandl. S. 5, 6, 9, 10, 12, 13, 15, 16.

²⁾ Kammarrevisorn G. Berg, Berättelse om Gotland, uppsatt vid jordransakningen 1654, i Nya handlingar rörande Skandinaviens historia, D. XIX. S. 384, 385. Gahne, Bidrag till Gotlands hist. 1645—1654, Akad. afhandl. S. 14, 15.

förspordes tätta klagomål öfver osäkerheten till person och egendom. Borgarne begärde 1649, att borgmästare och råd måtte tillåtas arbitraliter straffa de stora brott; hvilka derstädes föröfvades, emedan det gick långsamt med resolutioner. I en besvärsskrift af 1652 sade allmogen; att tjufveri och mord gjordes till ett handverk, emedan brottslingar se, att de icke nu såsom i danska tiden fingo lifsstraff. Presterne voro mest missnöjda med förändringen, och de funno det i synnerhet ganska svårt, att deras barn icke fingo studera i Köpenhamn utan i Upsala, såvida de ville framdeles befordras.

Arfprinsen Carl Gustaf, som 1652 fick Gotland, såsom han förut innehade Öland till sitt underhåll, egde väl ingen höghetsrätt öfver dessa öar, hvilka fortfarande lågo under svenska kronan, men han egde der uppbära alla utskylder samt tillsätta embetsmän under vissa vilkor. Arfprinsen sökte under den korta tid, han på nämnda sätt innehade Gotland, afhjelpa oordningar och införa förbättringar. Han lät på Enholmen, som intager midten af inloppet till Slitehamn, 1653 grundlägga en fästning, hvilken kallades Carlssvärd, och meningen var att derstädes anlägga en stad. Följande år mottog Carl Gustaf kronan, som Christina nedlade. Öland och Gotland, hvilka lemnades af konungen, anvistes jemte andra orter såsom underhållsländer för drottningen. Redan 1654 blef Gotlands styresman kallad guvernör; en benämning, som bibehölls under den tid Carl Gustaf och sedermera Christina voro förlänade med samma ö.

Att Gotland ej kunde under denna långa tid, det samma tillhörde Christinas underhållsländer, vinna syn-

nerlig förkofran, är uti sig uppenbart. Drottningen bekymrade sig föga om landets uppkomst utan hufvudsakligen om erhållande af inkomster derifrån. Landets trångmål ökades i betydlig mån genom den pest, hvilken derstädes 1660—1662 härjade. En stor myckenhet ibland allmogen borttrycktes af den orsak, att de friska ej skydde beröring med de angripna.

För att rätt utfå skatterna har Christina 1667 på 15 års tid upplåtit Gotland till handelsmannen Jakob Momma i Stockholm mot en bestämd summa. Denne köpman erbjöd för inkomsterna af Gotland 24,000, men drottningen begärde 24,000 riksdaler. Det är solklart, att landet skulle på detta sätt nedtryckas och utsugas. Emellertid blef Momma och hans broder två år der efter adlade under namn af Reenstierna. Carl XI:s förmyndare förordnade 1669 en kommission, som skulle undersöka ställningen på Gotland och der afhjelpa oredor. I den instruktion, hvilken gafs samma kommission, säges, det rikets ständer ansett, att dylika arrenden äro betänkliga, och att kongl. maj:t icke vet, om de äro skadliga, hvadan undersökning borde anställas, så att deröfver kunde beslutas. Kommissionen ansåg inbyggarna, som besvärade sig öfver åtskilliga trångmål, ha stora fördelar i anseende till öns naturliga beskaffenhet. I afseende på öfverklagade trångmål uppgafs, att allmogen lefde öfver sin förmåga och att både presterne och länsmännen begagnade ödesgårdar till gräsbete, hvadan desamma ej fingo upptagas. Derjemte säges, att en hufvudorsak till bondens förderf, är dess lättja, emedan han är alldeles overksam, såvida han icke drifves af en nödvändighet, och emedan han likväl blott arbetar halfva dagen. Det ligger ej uti vår afsigt att närmare

utreda hithörande förhållanden. Vi måste deremot framställa ett af kommissionens förslag, hvilket röjer ej mindre okunnighet än kortsynthet. Kommissionen har nemligen hemställt till kongl. maj:t, om icke en del af kyrkorna kunde ödeläggas, och endast de förnämsta vidmakthållas, så att i stället för några och fyratio små och dåliga pastorater tjugo goda och behållna inrättades. Man kunde svårligen vänta sig, det herrar med högre bildning till den grad saknade begrepp om kyrklig byggnadskonst, att de framkommo med ett så vandaliskt förslag, och man kunde ej heller vänta sig, att statsmän voro oförmögna att inskåda i framtiden. Vi behöfva ej anmärka, att ingen enda så konstmessig landskyrka, som de man ville ödelägga, sedan den tiden i Sverige uppstått, och att Gotland redan fått en sådan folkökning, som erfordrar de många och stora kyrkorna, hvilka i en aflägsen forntid voro nödvändiga. Vi ha redan sett, att Fårö kyrka måst ombyggas för att bli dubbelt större, men hurudan är den nya betraktad såsom ett herrans hus i jämförelse med den gamla. Östergarns kyrka är äfven numera rentaf förliten. Kortligen den tid lärer snart inträffa, då kyrkorna ehuru många och stora mer än väl behöfvas. Kommissionens förslag att vid Slitehamn anlägga en stad var onekligen långt bättre, men då Gotland hade en mängd ödesgårdar och i jämförelse med jordrymden en ringa befolkning, var en sådan åtgärd alldeles förtidig. Det var således helt naturligt, att begge dessa kommissionens förslag förföllo ¹⁾.

¹⁾ Lindström, Bidrag till historien om Gotland, Akad. afhandling. S. 12—19.

På Gotland funnos 1652 blott 3 skattlagda kalkugnar; deremot utfördes kalksten till Danmark och Lybeck. En längre tid bortåt hade allmogen stor fördel af kalkstens afyttrande. Onsider ansågs denna handel vara skadlig, dels emedan kalkstenen efter bränningen gaf mångdubbelt större afkastning, dels emedan kronan genom beredningen af varan finge vida större inkomst. Allmogen fann sig inom kort nödsakad att anlägga kalkugnar, hvilkas antal hastigt förökades. Följden deraf har visat sig förderflig. Gotland hade vid dess afträdande till Sverige och ännu 1669 rätt mycken skog. Sedan den tiden har skogen blifvit alltmer och mer uttuggen i anseende till försäljning af virke samt i synnerhet genom kalkbränning. Nu finnas på Gotland 46 skattlagda kalkugnar utom sådana, som enskilda bruka för egna behof ¹⁾).

Sedan Danmark 1675 rustat sig mot Sverige till krig, hvilket den 28 Februari följande år förklarades, så blef allmogen på Gotland fördelad i vissa kompanier till häst och fot och försedd med vapen. Till följd häraf ansågs det obehöfligt att från Sveriges fastland ditsända något manskap. Den 28 April sistnämnda år lade sig på redden vid Klintehamn en dansk flotta under amiralen N. Juels befäl. Dagen förut hade tvenne små fältstycken från Wisborg blifvit nedförda till Klintehamn. De, som förde dessa stycken, fingo order att draga sig tillbaka och bönderne att begifva sig hem. Således fick fienden utan motstånd landstiga, och tågade samma dag med 500 man till Wisby. Då denna trupp

¹⁾ Gerle, Bidrag till historien om Gotland 1700—1718, Akad. afhandl. S. 8.

på aftonen hunnit till ladugården och eld gafs från slottets torn Blacken, drog den österom staden till Norrderport. Borgmästaren och rådet med borgerskapet öfverlemnade den 50 April stadens nycklar, hvarpå fienden intågade i staden och uppfordrade slottet. På aftonen ankom danska flottan på reddan under slottet. Den 1 Maj öppnades en häftig eld å ömse sidor, och redan klockan 4 på eftermiddagen uppgafs slottet, som blott lidit någon skada å taken. Sedan Danskarne nästan alldeles utan motstånd bemäktigat sig Wisborg, gjorde de sig till herrar öfver hela landet och behöllo bådadera till hösten 1679. Då Danskarne förnummo, att de nödgades till Svenskarne återlemna Gotland, sprängde de slottet, innan freden hunnit afslutas ¹⁾.

Det är märkligt, att Christina, som 1684 till kronan afträdde Öland mot ett jemngodt vederlag, bibehöll Gotland till sitt fränfalle 1689. Om drottningen måste i anseende till dålig förvaltning och berörda inkräkting af Gotland vidkännas stora förluster; så ha deremot samma ös inbyggare blifvit under hennes långa förläningstid utarmade. Efter ifrågavarande tid har Gotlands styresman haft benämning af landshöfding.

Enhvar af kyrkoherdarne på Gotland hade 1700 åtagit sig att utrusta och underhålla en ryttare alltså tillsammans 45 man. Kalkugnsegarne uppsatte tillhopa 8. Detta manskap skulle, då inga reguliera trupper voro förlagda på ön, begagnas till garnison på Carlssvärd. På Gotland inkom pesten 1710 och härjade nästföljande år och upphörde icke förr än 1712. Både i staden och på landet rådde mycket armod. Inom

¹⁾ Bergman, De arce Wisbyensi, diss. P. 6—10.

Wisby stadsförsamling, dit pesten inträngde 1744, bortrycktes samma år 458 personer. Uti en embetsberättelse 1742 säger landshöfdingen N. Posse, att stadens borgerskap utgör ett ringa antal mot 250, af hvilka de fleste äro arme och eländige och ej ega mera än de pracka den ene af den andre ur handen i munnen. Således måste pesten grufligt härjat derstädes. Till följd häraf föreslår han anläggande af en stad vid Slitehamn. Allmogens belägenhet var ingalunda bättre. På 1742 års vinterting voro 175 skattehemman uppbudna. Flere missväxtår hade inträffat, och jordens afkastning var endast under goda skördar tillräcklig för inbyggarna. Presterne voro 1700 från de högre till de lägre i största armöd¹⁾.

Landshöfdingen A. Sparrfelt, som 1740 ordnade Gotlands försvarsverk, indelade bönderna i tvenne regementen, hvilka utgjorde flere kompanier. Dessutom bestod öns milis af ofvännämnde ryttare, bondkavalleri och borgarinfanteri, så att denna styrka tillhoppa utgjorde vidpass 3500 man, men alla voro i brist på officerare högst illa exercerade. Samma år lät Sparrfelt, som var på eget sätt nitisk, till försvar af Wisby inreda 42 torn å ringmuren. Till detta arbete måste borgarne lämna nästan hela sitt förråd af hjelkar och bräder. Det är af intresse att veta, det ringmuren på den tiden hade 42 torn i behåll; men det är tvärtom svårt att förklara, hvartill ett dylikt försvar då ansågs tjena. Landshöfdingen Posse har 1742 bättre bedömt möjligheten af ett försvar både af Wisby och landet. Han

¹⁾ Gerle, Bidrag till historien om Gotland 1700—1718, Akad. afhandl. S. 13, 17—19.

säger, att en befästning af Wisby skulle kosta mera än en sådan af Carlskrona, och att Carlssvärd vid Slitehamn och Stålhatt en redutt vid Klintehamn äro i krigstider nyttiga, om kapare utrustas; men att en fiende, som är rådande på sjön, kan vid hundra ställen göra landstigning ¹⁾).

Ryssarne gjorde den 5 Augusti 1715 en landstigning vid Herrevik, plundrade prestgården i Östergarn och några bondgårdar deromkring och afseglade dagen derpå samt medförde kyrkoherden N. L. Neogard och tre gamla bönder såsom fångar. Den 9 Juli 1717 landstego vid Östergarn vidpass 1000 Ryssar under amiralen Apraxins befäl. G. von Psilander; som då var landshöfding på Gotland, hade samlat vidpass 1400 bönder och gick fienden till mötes; men när bönderne sågo fienden, togo de till flykten och lemnade både kanoner och befäl. Ryssarne plundrade närmaste socknar nemligen Gammalgarn, Ardre, Ala, Kräklingbo, Anga och Norrlanda, togo en mängd boskap, bräder, tjära och tillochmed kyrkoklockor samt bortförde omkring tjugo personer. Att Psilander, en äkta Carolin, var en utomordentligt tapper krigare, är noggsamt bekant; men bönderne, alldeles ovana vid allvarliga bardalekar, voro, såsom det sådes, så fega, att de affärdade en fullmäktig till Apraxin för att bedja om nåd. Följande år landstego 60 man Ryssar vid Rone och bortförde boskap, ehuru 400 bönder voro samlade i närheten ²⁾). Då man besinnar, att inbyggarna varit flere århundraden under olika styrelser och förhållanden svårt förtryckta

¹⁾ Gerle, Bidrag till hist. om Gotland. S. 8, 16, 17, 20, 21.

²⁾ Samma afhandl. S. 19, 20.

genom fejder, plundringar, pålagor, missväxter, utskrifningar och farsoter, och att folkmängden den sistberörda tiden blott utgjorde 18,000; så kan man i sanning ej undra derpå, att de voro klenmodiga. Om en allmoge skall med kraft och allvar gripa till vapen mot en fiende; så skall den ha något bättre att försvara än Gotlåndingen på den tiden egde.

Gotland, som ända till reformationen tillhört Linköpings stift och 1572 fått en superintendent, blef om-sider 1772 biskopsdöme. G. T. Lütke-man var öns för-ste biskop. Under den tid Gotland tillhörde Danmark, hade Wisby ett läroverk, hvilket ej allenast omhulda-des af regeringen utan äfven af landet. När stadens skolhus 1627 afbrunnit, så har Christian IV befallt, att det skulle ofördröjligen iståndsättas. Skicklige skolöng-lingar fingo från landskyrkorna understöd. Wisby läro-verk bestod för hundra år sedan af en rektor, en kon- rektor, två kolleger, en apologist och en kantor. Först 1820 fick staden ett gymnasium, hvilket nu är ett högre elementarläroverk. Många lärde och berömda män ha i äldre och nyare tider utgått från denna un- dervisningsanstalt.

Den 22 April 1808, ett af Sveriges olyckligaste år, landstego under anförande af amiralen Bodisco vid- pass 2000 Ryssar vid Grötlingbo och tågade utan något slags motstånd till Wisby. Den 16 derpå följande Maj ankrade amiralen R. Cederström med tre linieskepp i Sandvik och landsatte der svenska trupper. Kort derpå blef en kapitulation afsluten i Wisby, till följd hvaraf Ryssarne fingo aftåga. Således blef den sköna ön er- öfrad och återvunnen utan att en blodsdroppe spildes. Bodisco, som hade sitt högkvarter i Wisby, höll en be-

römvärd ordning. Ett så olika förhållande mellan det sätt, hvar på Apraxin och Bodisco betedde sig, härrörde naturligtvis till stor del af tidens olika sätt att föra krig, men troligtvis till en ännu större af afsigt att behålla den för Ryssland ej ovigtiga ön.

Tvenne år derefter fick Gotland, såsom vi ofvanföre nämnt, en nationalbeväring. Då denna beväring är talrik, har eget befäl och årligen exerceras å bestämda mötesplatser, så är landet numera långt ifrån så värnlöst som förr. Härtill kommer, att ett sällskap årligen anställer utanför Wisby ringmur täflingar i målskjutning. Äfven allmogen får deltaga i dessa täflingar, hvarvid prisbelöningar utdelas. Således lära sig Gotlänningarne att rätt värdera goda skjutgevärd och väl handtera desamma.

Öfversigt af Gotlands forntida konstverk.

Då den hufvudsakliga och tillochmed den enda afsigten med våra anteckningar om Gotland är utredande af dess konstverk från medeltiden, så åligger oss att af desamma lemna en öfversigt, hvilken erfordras för att göra det hela lättfattligt. Detta är så mycket nödvändigare, som ifrågavarande konstverk ha i flere afseenden en ganska egen hållning, hvadan vi funnit oss nödsakade att begagna flere alldeles nya konstord för att undvika lika tröttande som svårfattliga omskrifningar. Liksom vi vid slutet af Skånes konsthistoria lemnat en förklaring öfver konstord, äria vi med sista delen af dessa anteckningar bifoga en sådan, hvilken måste bli fullständigare, enär här framställda konstverk äro i flere afseenden vida ovanligare än de, som vi hittills beskrifvit. Då emellertid här begagnade konstord kunna af en sakkunnig och eftertänksam läsare lätt fattas, så våga vi hoppas att bli utan svårighet förstådda.

Kyrkorna bestå af fyrkantiga eller aflångfyrkantiga skepp och likadana kor med eller utan halfrunda utsprång i öster. Helgeandskyrkan är den enda, som framter ett åttkantigt skepp med två afdelningar öfver hvarandra. Blott tvenne landskyrkor utmärka sig med fyrkantiga utsprång i öster och tvenne klosterkyrkor med tresidiga altarväggar. De fleste kyrkorna ha fyrkantiga eller aflångfyrkantiga torn vid skeppens vestra gafelmurar och likadana sakristior vid korens norra sidomurar. Blott S. Lars, Roma kloster och Hamra äro korsformiga. En enda kyrka nämligen Vestergarn be-

står af ett fyrkantigt skepp utan kor, torn och sakristia. På Gotland finnes blott ett åttkantigt torn nemligen vid Lärbro, men intet enda rundt. Skeppen ha korshvalf dels med dels utan pelare eller kolonner. Några få skepp betäckas med platta, tresidiga eller bågformiga brädtak. Koren ha korshvalf och ganska sällan tunnhalv; men tornen och sakristierna betäckas nästan likaså ofta med tunnhalv som med korshvalf. Somligstädes ha tornen blott bjelklag.

I kyrkorna råder rund- eller spetsbågsstil och äldre eller yngre öfvergångsstil. Vi hoppas, att dessa benämningar förklara sig sjelfva, ehuru man numera vill kalla samma byggnadsarter romanisk eller götthisk med äldre och yngre afvikelse. De fleste af Gotlands helgedomar ha under medeltiden blifvit ombyggda eller utvidgade till mindre eller större delar, hvadan de icke kunna indelas efter särskilda byggnadsåldrar; enär en och samma kyrka företer två, tre och tillochmed fyra olika byggnadsarter. Härtill kommer, att kyrkorna ej sällan blifvit på ganska olämpligt sätt utvidgade, så att koren blifvit vida större och högre än skeppen, eller tornen alltför låga i jmförelse med skeppen, hvadan de mest störande missförhållanden uppstått, helst hvarje tidsålder följt då rådande byggnadsstil. Helgedomarne omgifvas af ringmurar med större och mindre portar.

Då de allraflESTE kyrkorna ligga vid eller i närheten af kalkberg, är det helt naturligt, att de äro uppförda af kalksten; men de öfriga, hvilka omgifvas af sandstenslager, bestå deremot af sandsten med mer eller mindre inblandning af kalksten. Således äro alla kyrkorna i den norra befallningen och till betydlig del i den södra byggda af kalksten, men mot södra udden

af sandsten, så att kalksten blott är använd till vissa omfattningar och kolonner. Alfva, Hemse, Grötlingbo, Fide, Öja, Hamra, Vamlingbo, Sundre, Hafdbem, Näs, Hablingbo och Silte bestå af sandsten med ringa inblandning af kalksten. Med ytterst få undantag har ingen gråsten blifvit använd i yttre eller inre murytor. Under hela medeltiden har ingen tegelsten blifvit på Gotland begagnad utan i S. Nikolai korbvalf och S. Catharinas alla takhvalf, hvilka tillkommit omkring år 1400. Kalk- och sandstenen är dels huggen dels tukad. Qvaderstenen företer allestädes ganska olika storlekar och skiftegångar. Den huggna kalkstenen har i många äldre kyrkor väl bibehållit sig, men deremot i flere yngre mycket lidit af vittring. Detta egna förhållande härrör deraf, att man i den äldre medeltiden förstått att välja fasta lager, hvilka visat sig i brotten motstå luftens åverkan, men att man i den sednare ej sällan begagnat petrifikatförande och lerblandade block. Ehuru väl sandstenen är ovanligt fin, har den temligen bra uthärdat luftens åverkan. Många kolonner och portaler bestå af slipad kalksten. Inga kolonner i skeppen äro af sandsten, emedan den icke har sådan förmåga som kalksten att uppbära stora tyngder. Väl märkas slipad kalk- och sandsten, som i några fönsteromfattningar och triumfbågar, der kyrkorna bestå af sandsten, omvexla med hvarandra.

Ej allenast flere skepp och stora kor utan äfven många torn ha inåtdragna sidomurar. Orsaken härtill är, att skeppen och koren, hvilka utan yttre och inre stråfpelare fingo vidspända och ovanligt tjocka och tunga takhvalf, behöfde genom sidomurarnas inåtlutning ökad motståndskraft, och att tornen, som gjordes an-

senligt höga, skulle på dylikt sätt bättre motstå sina takhvalfs påkänning och säkrare sammanhålla.

I murarna, hvilka äro väl sammanbundna med gauska godt kalkbruk, förmärkas inga jernkramlor. De murytor, som bestå af huggen kalk- eller sandsten, sakna anputs; men de tvärtom, hvilka utgöras af tuklad sådan, äro afputsade. Af denna orsak ha de huggna hörnstyckena samt dörr- och fönsteromfattningarne små framsprång för att utan anputs bilda lika murytor med de afputsade mursträckorna. Både hörnstyckena och fönsteromfattningarne äro å ändarnas framsidor så afhackade och öfverputsade, att de, ehuru desamma göra förtagningar, visa sig alldeles lika långa. Tornens öfra afdelningar äro aldrig till det inre putsade, men stundom fogstrukna, dock merendels helt och hållet råa.

Skeppen och koren, som i jemförelse med bredden äro ovanligt höga, ha gafvelrösten i vester och öster, men sakristiorna, hvilka äro helt låga, ha sådana i motsatt riktning, och alla med få undantag skyddas af kroppåstak. Några få treskeppiga långhus nemligen uti S. Maria och Roma sockenkyrka ha öfver mellangångarna kroppås- men öfver sidogångarna luttak. S. Nikolaus och S. Catharina liksom Roma klosterkyrka förete lemningar efter likadana betäckningar. De fleste tornen sakna, men många ha spetsiga rösten och de uppbära med få undantag höga spiror. Om rösten saknas, så öfvergå spirorna från fyrkanter till åttkanter. Der rösten höja sig å alla sidor, uppstå åttkantiga spiror emellan och öfver desamma. Några sakristior ha luttak, som sluta sig till korens sidomurar och måste i sednare tider fått en dylik anordning. Rundbågsålderus kyrkor ha vida lägre kroppåstak än spetsbågsålderns.

Vattentaken äro beklädda med bräder, hvarifrån några, hvilka i sednare tid fått tegelpannor, göra undantag. Då spår ingenstädes finnas, att metallbetäckning blifvit begagnad; så tyckas bräder ha ursprungligen varit använda till vattentak, helst de ha starka framsprång utan taklister. Här hör ej heller glömmas, att de bräder, som betäcka skeppen, koren och sakristierna, ligga på längden, men att de, som skydda tornen, äro spikade på tvären.

Under rundbågsåldern var det ganska vanligt, att koren fingo, såsom vi redan nämnt, åt öster halfrunda utsprång för inrymmande af högaltaren. Dessa utsprång, hvilka uppbära halfkoniska vattentak, äro smalare och lägre än koren. S. Drotten och S. Lars ha halfrunda utsprång, men S. Gertrud framter blott svaga lemnin-
gar efter ett sådant. Ej flere landskyrkor än Heideby, Akebäck, Gothem, Anga, Ganthem, Vall, Atlingbo, Stån-
ga, Alfva, Hemse, Hafdhem, Sproge, Levide, Gerum, Fardhem, Linde, Mästerby och Vesterheide ha dylika utsprång. Det är mera än sannolikt, att många flere kyrkor i rundbågsstil haft små kor med halfrunda ut-
språng, innan deras stora kor med raka altarpväggar i spetsbågsstil uppstått.

I Sverige finnes en mängd gamla kyrkor, som ha fyrkantiga utsprång i öster. På Gotland märkas sådana utsprång blott å Barlingbo och Kräklingbo. De fyrkan-
tiga utsprången, hvilka liksom de halfrunda tillkommit för inrymmande af högaltaren, äro alltid mindre och lägre än koren och ha såsom de gafvelrösten i öster samt kroppåstak.

Det är ganska ovanligt, att ett kor med rak altarpvägg inrymmer derinnanför en stor halfrund altar-

nich med halft hjelmhvalf, så att ingen kan vid blott betraktande af det yttre eller inre ana en sådan anordning. För att icke missförstås, så böra vi nämna, att här blott är fråga om en altarnich, hvilken fullkomligt liknar ett halfrundt utsprång och hvilken tillkommit för inrymmande af ett högaltare och således icke om en mindre altarnich för uppsättande af ett sido- eller helgonaltare. Helgeandskyrkan samt Öja och Stenkyrka äro de ende, som ha dylika altarnicher. Då det klarligen visar sig, att man på en inskränkt tomtplats velat ge en helgedom, såsom Helgeandskyrkan, det möjligen största utrymme, så kunde man lätt falla på den tanken, att den besynnerliga anordningen blifvit tillgripen för att få den uråldriga och högtidliga altarnichen och derjemte bereda sakristia och förvaringsrum. Men då Öja och Stenkyrka fått likadana altarnicher inom raka altarväggar, så måste samma anordning betraktas såsom en stor ovanlighet, helst vi icke känna någon annan så beskaffad helgedom i Norden. Emellertid kunde det väl tyckas, att denna egenhet härrör deraf, att materialierne och arbetslönerne varit föga kostsamma, och att denna anordning medgifvit en enklare och varaktigare betäckning.

Alla de öfriga stads- och landskyrkorna på Gotland ha raka altarväggar i öster med undantag af S. Nikolaus och S. Catharina, hvilka äro uppförda i rundbågsstil och sedermera omkring år 1400 fått kor med tresidiga altarväggar i spetsbågsstil. Härvid bör jemväl erinras, att såväl de äldre som yngre kyrkorna sakna både yttre och inre sträfpelare. Blott nyssberörda kor, och ett kapell, som under sednare medeltiden uppstått vid S. Maria, ha utvändigt fått sträfpelare. De yttre

murstöd, hvilka långt derefter blifvit utan murbruk uppförda på det mest konstvidriga sätt, kunna naturligtvis ej såsom stråpelare betraktas.

S. Nikolaus och S. Catharina samt S. Göran ha inga spår efter torn. Elinghem, Kräklingbo, Gunfiaun, Östergarn, Roma, Björke, Hväte och Låu samt Vester-garn sakna äfvenledes torn och lemningar efter sådana. Detta förhållande gäller likaledes om Roma klosterkyrka. Alla andra stads- och landskyrkor ha torn, af hvilka några få äro ofullbordade och några få blifvit till sina öfra delar afstympade. S. Maria har tre torn, men ingen af de öfriga mer än ett sådant.

De kyrkor, hvaruti skeppen ha platta trätak, äro troligtvis bland de äldsta på Gotland. Ingen af de helgedomar, af hvilka lemningar finnas i Wisby, företer spår efter någon sådan betäckning. Men flere kyrkor å landet ha öfver skeppen platta trätak, nemligen Föllingbo, Akebäck, Ala, Halle, Viklau, Guldrupe, Garde, Alskog, Lye, Alfva, Fardhem, Fröjel och Vesterheide. Af dessa helgedomar ha Akebäck och Ala blifvit 1149 uppförda.

Buttle, Burs och Östergarn ha öfver skeppen tresidiga brädtak, som äro spikade på sparrarna och handbjelkarna. Hvarje sakkunnig inser, att dessa betäckningar icke äro ursprungliga. I sistnämnda kyrka finnas tydliga spår efter fyra nerbrutna korshvalf, hvilka bildat skeppets betäckning. Några kyrkor ha i sednare tider fått bågformiga trätak nemligen Eista och Hafdhem öfver skeppen och koren, Lummelund, Boge och Sproge öfver skeppen och Viklau öfver koret. För få årtionden sedan ha dessa herrans hus efter takhvalfvens nedbrytning blifvit på berörda sätt vanställda.

Mindre skepp liksom kor ha takhvalf, hvilka blott hvila på omgifningsmurarna. Skeppens takhvalf äro alltid korsformiga. Koren ha äfven korsformiga takhvalf med undantag af trenne, som äro tunnformiga nemligen i Akebäck, Alfva och Fardhem. I stora skepp står en eller två rader pelare eller kolonner, hvilka uppbära takhvalf. Blott S. Göran och Rute ha tvenne pelare, på hvilka skeppens takhvalf hvila. S. Maria, S. Nikolaus, S. Catharina och S. Lars ha pelare i två rader för uppbärande af korshvalf. S. Olof, S. Klemens och S. Drotten ha jemväl haft pelare, som i två rader uppburit skeppens takhvalf. I Roma och Levide hvila skeppens takhvalf på pelare i två rader. Detsamma gäller om Roma klosterkyrka. Öja skepp har i vester två pelare, men i öster två kolonner, af hvilka detsamma korshvalf uppbäras. I månget skepp står en och i månget två kolonner, hvarpå dithörande takhvalf hvila. Hvardera af landskyrkornas största skepp har fyra kolonner för takhvalfvens uppbärande. I intet kor finnes en eller två pelare. Af koren, som i Källunge och Laus kyrkor äro ovanligt stora, har vardera fyra kolonner, hvilka uppbära takhvalfven.

Härvid bör för tydlighetens skull erinras, att pelare kunna ej allenast vara fyrkantiga utan jemväl åttkantiga och tillochmed runda, då stammarnas tvärnitt är ungelär lika med omgifningsmurarnas tjocklek. Åttkantiga pelare finnas i S. Catharina och lemningar efter sådana ligga i S. Olof. I nedra afdelningen af Helgeandskyrkan stå åttkantiga och i dess öfra runda pelare. Det saknar ej exempel, att äfven kolonner kunna vara åttkantiga. Af de fyra kolonner, som uppbära koret's takhvalf i Källunge, äro de tvenne åttkantiga i vester

föga starkare än de tvenne runda i öster. För öfrigt märkas på några få ställen små, åttkantiga kolonner. Alltså är skillnaden emellan åttkantiga och runda pelare och kolonner den, att de förre äro jämförelsevis vida tjockare och lägre än de sednare.

Takhvalfven, af hvilka de allraflestes äro slagna af kalkstens- och blott några få af sandstensflisor, hålla från 1.0 till 1.5 i tjocklek och äro ofvanpå mer och mindre ojemna samt orappade. De fleste takhvalfven likna ofvanpå sammanvräkt stenrös, hvadan de äro vådliga att bestiga. Omgifningsmurarne och takhvalfven äro samtliga, ty efter de förras fullbordan ha de sednare ej kunnat byggas, utan att grofva hörn- och sidopitastrar samt breda kantbågar blifvit efteråt aubragta för kappornas uppbärande. Ehuru väl kyrkorna med få undantag äro ovanligt höga, öfverskjuta takhvalfven så sidomurarna, att kapporna uppgå till murkanterna, och slutstenarne höja sig mycket deröfver och somligstädes nära upptill handbjelkarna.

Hvalfbyggnaden har under olika perioder mycket olika skaplynne. Af tunnhvalfven, som äro de enklaste och äldsta, bildades korshvalfven, af hvilka de förre likna en klufven tunna, men de sednare två sådana rätvinkligt skärande hvarandra utan kant- och korsbågar. Liksom man derefter begagnade mindre eller mer spetsiga tunnhvalf, så har man äfven för minskning af vederlagens påkänning slagit korshvalf mindre eller mer spetsiga. Sedan gjordes kapporna för att ytterligare vinna samma ändamål mindre eller mer rakt uppåtgående och kupiga. Kupol- eller hjelmhvalf, hvilka äro halfklotformiga, finnas uti ingen gotländsk kyrka, men halfva kupol- eller hjelmhvalf, som betäcka halfrunda utsprång och stora

altarnicher äro mycket vanliga. Korshvalfven äro till följd af deras uppkomst och benämning fyrdelade, sällan tre- fem- eller flerdelade. De tredelade korshvalfven användas för tresidiga öppningar och de femdelade för kor med tresidiga altarväggar. Sexdelade korshvalf förnärkas ingenstädes på Gotland. Blott Vestergarn har ett enda stort korshvalf, hvilket utgöres af åtta kappor. Lärbro kyrkotorn, som är åttkantigt, har tvenne åttadelade takhvalf öfver hvarandra, hvilka tyckas vara både kors- och kupolformiga.

De fyrdelade korshvalfven äro de allravanligaste på Gotland. De äldste korshvalfven, som ha rundbågiga och vågräta kappor, sakna kant- och korsbågar samt kragstenar och skiljebågar. Då två eller flere sådana korshvalf betäcka ett rum, utgå deras hvalffötter och kappor ur omgifningsmurarna. Mera utbildade korshvalf i rundbågsstil ha enkla och skarpkantiga skiljebågar. På Gotland ses ganska sällan korshvalf med kant- eller korsbågar, af hvilka de förre äro skarpkantiga, men de sednare rundstafviga och bådadera hvila på kragstenar eller hörnkolonner. Spetsbågiga korshvalf ha, då tvenne eller flere betäcka ett rum, en eller tvåsprångiga skiljebågar, som uppbäras af kragstenar eller pilastrar, men några högst få ha korsbågar och ännu färre både kant- och korsbågar, af hvilka de förre äro rätvinkliga, men de sednare rundstafviga eller karnisade. Utí S. Maria sakna långhusets vestra takhvalf kant- och korsbågar, men detsamma östra ha liksom korets bådadera. I dithörande kapell ses takhvalf, som prydas med snedskurna kant- och trestafviga korsbågar, hvilka uppgå från pilastrar, hörnkolonner och kragstenar. S. Nikolai långhus har kant- inga korsbå-

gar, men dithörande kor framter lemmingar af bådadera. S. Klemens' skepp visar lemmingar af kantbågar, men dess kor saknar sådana. S. Drotten har å skeppets omgifningsmurar ganska tydliga lemmingar af rätvinkliga kant- men intet spår af korsbågar. Uti dithörande kor, hvilket saknar kantbågar, stå hörnkolonner, som upp- bära rundstafviga korsbågar. S. Lars företer blott å korets takhvalf korsbågar, hvilka äro rundstafviga och hvila på två kragstenar i vester och två hörnkolonner i öster. S. Görans skepp saknar både kant- och kors- bågar, men dess kor har rätvinkliga kant- men inga korsbågar. Kant- och korsbågar finnas blott i nedan- nämnda landskyrkor. Ett takhvalf, som i Heide bildar skeppets hela betäckning, har kantbågar å sido- men icke å gafvelmurarna och korsbågar med hörnkolonner. I Othem liksom i Lokrume betäcket koret med ett kors- hvalf, hvilket, saknande kantbågar, framter hörnkolon- ner och derpå rundstafviga korsbågar. Vestkinde, Eke- by och Kräklingbo ha kantbågar för skeppens korshvalf. Ingen enda landskyrka har takhvalf med kantbågar öfver koren. Ett och annat torn betäcket öfver första afdel- ningen med ett korshvalf, som fått en mycket grof kantbåge åt söder eller norr eller åt begge håll, hva- dan andra afdelningens södra och norra sidomurar kun- nat derpå indragas och gallerier derutanför anbringas.

De fleste tornen innehålla tre, men somliga fyra och några få fem afdelningar öfver hvarandra. Den första afdelningen betäcket merendels med ett tunn- eller korshvalf, och samma förhållande eger ej sällan rum i andra afdelningen. För öfrigt finnas vanliga bjelklag. Trappor i sidomurarna uppgå från första till andra och sällan till tredje afdelningen. Stundom upp-

gå trappor genom en till en annan sidomur och stundom öfver hvarandra i samma sidomur. Flerstädes uppleda spiralformiga trappor från första till andra afdelningen. Sällan ha tornen i första afdelningarna stegar, men de fleste deremot i öfra. I några få torn tjena stenar, som äro trappvis utskjutna ur sidomurarna och ungefär 4.0 långa, till uppgångar i de öfra afdelningarna. Dylika trappsteg finnas till större och mindre sträckor i Tingstäde, Hörsne, Burs och Stenkumla.

Å flere torn finnas utanför andra afdelningarna öppna gallerier. S. Marias vestra torn har ett galleri å norra och spår efter ett sådant å södra sidomuren. S. Olofs torn framter lemningar af ett galleri åt söder och ett sådant åt norr samt S. Klemens' torn af tre gallerier. Å nedannämnda landskyrkors torn finnas gallerier åt söder och norr, nemligen Vestkinde, Tingstäde, Rute, Lokrume, Gothem, Vall, Heide, Lye, Burs, Öja, Hafdhem, Loista, Eskelhem och Stenkumla. Deremot ha Stenkyrka, Dalhems och Rone torn gallerier åt söder, vester och norr samt Lärbro å fem sidor.

Tornen ha, såsom det påtagligen visar sig, ingalunda uppstått för att inrymma klockor utan för att tjena till försvarsverk. Detta förhållande ådagalägges deraf, att många torn tillkommit, innan klockor brukades på Gotland, och att desamma med sina fasta takhalv, många gluggar samt stora gallerier voro mycket passande för forntidens sätt att försvara sig mot hastiga anfall. Det var helt naturligt, att, sedan klockor kommit i bruk, sådana uppsattes i tornen, och att på de få kyrkor, der dylika ej funnos, takryttare anbragtes. Detta är orsaken, hyarföre ingen klockstapel finnes på hela Gotland. Det bör således ej väcka förundran, att

ingen klosterkyrka haft något torn. När man besinnar, att kyrkorna i den aflägsna forntid, då ofvannämnda helgedomar uppstått, icke fått torn för inrymmande af klockor, som något sednare kommo i bruk, utan för afvärande af fiendtliga angrepp, hvilka ej sällan inträffade; så låter det ganska lätt förklara sig, hvarföre klosterkyrkor, som blott begagnades af fromma brödraskap, ej hade sådana försvarsverk, hvilka voro ängälgna för menigheter; ty fribytare hade fruktan för ofredande af heliga stiftelser, men ingalunda för plundrande af allmogens tillhörigheter. Att kyrkotorn under medeltiden blifvit använda såsom försvarsverk, kan med många historiska bevis ådagaläggas¹⁾.

Vi ha i Skåne och äfven annorstädes funnit gamla kyrkotorn, som haft nedra men inga öfra afdelningar. Det är likväl sannolikt, att gamla torn blifvit vid yppade bristfälligheter stympade. Således måste noga efterses, om torn aldrig fått eller om de sedan förlorat sina öfra afdelningar. Bäl, Barlingbo, Gammalgarn, Hogren, Atlingbo, Alfva, Näs, Gerum och Träkumla ha ofullbordade torn. Vid Vestkinde, Bunge, Lärbro, Helgvi, Boge, Lokrume, Fide och Vamlingbo ha tornen till mindre eller större delar nedramlat eller blifvit afbrutna.

Såväl rund- som spetsbågsålderns kyrkor på Gotland ha välarbetade socklar, hvilka å äldre byggnadsverk, äro mindre och enklare, men å yngre deremot större och prydligare. De få kyrkor, som sakna socklar, äro Hangvar, Eke och Sundre å skeppen och koren, Garde å skeppet och tornet, Källunge å tornet,

¹⁾ Se Brunius, Konstanteckningar under en resa till Bornholm år 1857, S. 126—131.

Stenkumla och några andra å sakristierna. De äldste kyrkornas socklar utgöras af skråkanter med 45 graders lutningsvinkel och ungefär 0.5 framsprång och lika höjd. De yngre kyrkorna ha socklar, hvilka bestå af vida större dels föga dels starkt sluttande skråkanter med vanliga eller liksom öfverfalsade rundstafvar derpå. Någon gång förekomma hälkälade socklar. Ganska sällan ha socklar likhet af attiska baser. Enär socklarnas förhållanden äro temligen bestämda för olika byggnadsarter och byggnadstider, ligger mycken vikt derpå, att desamma noga bestämmas. Man finner ej sällan ganska olika socklar å en och samma kyrkas hufvuddelar, och detta gäller ej allenast i afseende på form utan äfven på framsprång och höjd. Kyrkor, hvilkas alla delar uppstått på en och samma tid, ha sällan socklar, som äro olika hvarandra. Man finner dock någon gång, att tornen och utsprången stundom fått prydligare socklar än skeppen och koren. Deremot härröra socklarnas större skiljaktigheter från de särskilda byggnadsdelarnas olika åldrar.

Några kyrkor, hvilka tillkommit under rundbågsåldern, ha taklister, men ganska få helgedomar från spetsbågsåldern framte sådana. Vanligtvis bestå rundbågsålderns taklister af små rundbågar och derpå karnisade listverk. Dylika gesimsbågar äro mycket ovanliga på Gotland, emedan de fleste dervarande kyrkors skepp eller kor eller bådadera blifvit under spetsbågsåldern ombyggda. Märkligt är, att dylika gesimsbågar, som ha vanlig bredd 1.0 till 1.5, merendels äro blott 0.4-5 djupa. S. Klemens har mellan tornets första och andra afdelning rundbågiga bandlister med uppnedvända skråkanter derpå. Å S. Lars' utsprång ses lemningar

af gesimsbågar, hvaröfver kragstenar utskjuta, hvilka uppburit en taklist, som saknas. S. Maria har å långhusets och korets sidomurar lemmingar af små rundbågiga bandlister och å mellanskeppet trebladiga gesimsbågar samt å östra tornen rundbågiga band- och trebladiga taklister. Follingbo företer å skeppet och tornet halfrunda, men å koret tryckta gesimsbågar, af hvilka de förre röja en ren rundbågs- men de sednare en förderfvad spetsbågsstil. Levide har å skeppet, koret och utsprånget, Fardhem å skeppet och koret halfrunda gesimsbågar. Hafdhem företer å skeppet några och å utsprånget flere sådana rundbågar. Å somliga kyrkor, som äro uppförda i rundbågsstil, saknas gesimsbågar, men de ha likväl framspringande taklister. S. Drottens torn har karnisade gesimser. Helgeandskyrkans kor framter lemmingar efter taklister, hvilka bestått af en rundstaf och derpå en hålkäl. Sidoskeppens taklister å S. Maria utgöras af en stor rundstaf och derpå en stor hålkäl. På mellanskeppets gesimsbågar ligga likadana listverk som de nyssberörda. Öfver de östra tornens gesimsbågar sträcka sig stora karnisade listverk. Gant- hem har å koret och utsprånget, Fardhem å utsprånget skråkantiga taklister, hvilka likna deras socklar, men äro uppnedvända. Af kyrkor i rundbågsstil finnes en mängd gesimsbågar, som alldeles oförändrade blifvit begagnade såsom qvadersten vid ombyggnad af desamma i spetsbågsstil. I sådana gesimsbågar märkas ofta figurer af hvarjehanda slag. Å de kyrkor, hvilka ha halfrunda gesimsbågar, finnas stundom yttre pilastrar, som äro 1.0 till 1.5 breda och blott 0.5 till 0.4 tjocka. Dessa pilastrar, hvilka uppgå från socklarna, ha lika framsprång som gesimsbågarne. Pilastrar, som äro

ställda i motsatt riktning med hörnen, äro så ovanliga, att de blott finnas å Dalhems och Lärbro kyrkotorn.

Flere kyrkor i ren rundbågsstil ha intet spår efter taklister. Detta förhållande väcker å enklare byggnader med låga, skråkantiga socklar mindre uppseende. Det förhåller sig helt annorlunda, då man finner, att ingen enda kyrka i ren spetsbågsstil har några taklister, ehuru dithörande socklar äro både stora och prydliga. Ett sådant uteslutande af taklister, helst å praktfulla byggnader, verkar ganska störande. Att anbringa stora och prydliga socklar, men inga taklister, är rakt stridande mot ett ändamålsenligt byggnadssätt; ty bådadera äro nödvändiga för att på uråldrigt sätt ge byggnader en harmonisk hållning; men de förra äro mindre angelägna än de sednare för skyddande af omgifningsmurarna. Det är lätt begripligt, att vattentak böra utskjuta framom öfra murkanterna för att på bästa sätt afleda nederbörd, och detta bör enligt god beräkning så ske, att äfven socklarne fredas från takdropp. Att de, som uppfört kyrkorna på Gotland, saknat begrepp om ett sådant förfarande, hvarom Greker och Romare hade den klaraste kännedom, kan ej antagas. Alltså måste man under rundbågsåldern funnit det vara lämpligt att, då socklarne hade ringa framsprång, anbringa små rundbågar och derpå smala listverk såsom gesimser; men deremot ansett, att, då socklarne under spetsbågsåldern fingo starka framsprång, långt utstående gesimser med sirliga listverk af huggen sten blefvo alltför besvärliga och kostsamma; men när sådana kunde vida lättare och billigare göras med framskjutande takstolar. Ett dylikt förfarande är så mycket troligare, som vattentaken å kyrkorna ha förmodligen enligt gammal anordning haft

starka framsprång, men dessa bestå nu af vågräta bräder, hvilka äro ohyflade och öfvertjårade.

Högst sällan ses något skepp, som icke har en ingång nära vestra gafvelmuren från söder och ofta en motsvarande från norr. Uti blott ett och annat stort långhus finnas äfven ingångar närmare östra gafvelmuren. Intet kor saknar ingång från söder, men högst sällan märkes en sådan från norr såsom i Lau. Ingen ingång inleder från öster. Tornen ha merendels ingångar från vester, stundom ifrån söder eller norr. Då skeppen sakna ingångar, ha deremot tornen sådana från söder och norr såsom i Akebäck, Anga, Ala, Heide, Etelhem, Hemse, Loista, Klinte och Träkunla.

Portalbyggnaden förtjenar stor uppmärksamhet. Mot midten af murarna stå poster på höga trösklar och uppbära bågar eller dörrfält. Yttre omfattningarne, som bilda perspektiviska utvidgningar till 45 graders vinklar, bestå af färre eller flere murhorn utan eller med kolonner. Inre omfattningarne äro i de äldsta kyrkorna stundom lindrigt snedsmygiga och rundbågiga, men de ha för öfrigt mer och mindre sneda sidor och vinkelräta och lågrakspetsiga betäckningar. Portalbyggnaden är under särskilda tider ganska olikartad. Från rundbågsåldern märkas å yttre omfattningarna antingen inga eller högst svaga framsprång utan rösten; men deremot finnas från spetsbågsåldern starka och olikartade framsprång med höga rösten. Ej sällan prydas dörrfälten och kapitälerna med bildverk, hvilka under rundbågs- och spetsbågsåldern äro mycket olika till bearbetning och betydelse. Posterne äro stundom prydda med små upphöjda rundbågar och likaså dörrfälten. Man måste noga skilja emellan dörrfält, som äro bågformiga med

blad- eller flikprydnader. Portalerna bestå merendels af hela block nemligen till grundstenar, murhörn, skaft, baser, kapitåler och kransar så ock till poster och dörrfält. Somligstädes ligger en enda håll under grundstenarna å båda sidor och bildar således en vacker plan deremellan.

Kyrkornas dörrar, som visa sig härröra från medeltiden, bestå af furu med jernbeslag. I hvarje kyrka finnes på urgammalt sätt bommar i murarna för dörrarnas stängning, så att blott en enda läses. Helt små ingångar ha enkla, men mycket stora deremot dubbla dörrar med luckor för undvikande af drag. Alla dörrar och luckor gå inåt. Ehuruväl dörrarne äro ungefär 0.2 tjocka och skyddas genom sina djupa omfattningar och tid efter annan bestrykas med tjära, har dock luften haft stark inverkan på trädets lösare delar, men ingenstädes förorsakat någon röta. Gångjernen, skenorna och ringarne m. m. äro för sin höga ålder temligen väl arbetade i sednare medeltidsstil med mer och mindre krökningar och bladverk.

Både rund- och spetsbågiga fönster äro ut- och invändigt snedsmygiga. De rundbågiga fönstren ha vida högre bröstningar och äro mycket mindre än de spetsbågiga. Rutfacken äro på det närmaste insatta i midten af murarna. För rutfackens insättning äro små falsar inbyggna i omfattningarna, eller äro deri karmar anbragta. I fönster utan poster äro karmarne vinkelräta och hålla 0.4 till 0.5 i tjocklek och lika i framsprång. I fönster med poster ha karmarne betydlig bredd, men ringa framsprång. Posterne äro vanligtvis 1.0 breda och 0.6 tjocka samt ut- och invändigt snedsmygiga i öfverensstämmelse med omfattningarna och

karmarna. Rutfacken äro naturligtvis anbragta i små falsar i midten af posterna och karmarna, så att båda-dera äro lika breda såväl ute som inne. Fönstrens omfattningar, karmar, poster, bågar och rosverk äro väl arbetade af kalksten, högst sällan af sandsten. Rutfacken sammanhållas af smala och tunna jernskenor och flerstädes finnas målade glastrutor från medeltiden. Dessa rutor, hvilka föreställa figurer och bladverk, äro på urgammalt sätt infattade i mycket smalt men temligen tjockt fönsterbly, och de skyddas utvändigt med nät af koppartråd i fina jernbågar.

Å kapitälerna till kolonner och pilastrar samt kragstenar i skeppen, koren och portalerna liksom å dörrfälten och i röstena finnas mångstädes lika egna som väl utförda bildverk. Figurerne äro ofta helupphöjda, och de ha någon gång naturlig storlek, högst sällan deröfver. Alla dessa figurer äro arbetade af kalksten eller marmor, någon gång af sandsten. De äldre af samma bildverk ha ofta symboliska betydelser, men de yngre föreställa merendels Christus och lärjungarne, äfven bibliska berättelser. Å ett och annat ställe ses Christus fastläsa djefvulen nära helvetets gap.

I portalens röste å S. Maria kapell föreställes Christi uppståndelse. En alldeles likadan föreställning finnes i södra portalens röste å Norrlanda och Stånga skepp samt i portalens röste å Grötlingbo kor. Kristus, som har naturlig storlek, stiger ur grafven och håller en segerfana i venstra och välsignar med högra handen. Krigsknektarne derunder, hvilka äro helt små, ligga afdånade. Ett liknande bildverk i helt liten skala förmärkes å skeppets dörrfält i Källunge. Dessa föreställningar, som vi icke funnit å någon kyrka i rund-

bågsstil, äro merendels anbragta å portaler i utbildad spetsbågsstil och tillhöra, såsom det tyckes, till största delen den sednare medeltiden. Det är emellertid visst, att detta föreställningssätt varit i bruk ända till medeltidens slut och äfven något derefter.

Å det takhvalf, hvilket van Duren ombyggde öfver norra korsarmen af Lunds domkyrka, ses ett sådant bildverk som de nyssberörda. Då denna fråga är af stort intresse i konsthistoriskt afseende, så vilja vi i största korthet omnämna samma bildverk. Korsbågarne i berörda takhvalf prydas med tolf sköldar. Å de fyra nedersta ses evangelisternas sinnebilder med åtecknade namn, å de fyra mellersta Christi pinoredskap, å de fyra öfversta Christi fötter och händer, å slutstenen afbildas Christi törnekrona. Midt under kantbågen åt söder märkes ett lejon, hvilket lutar sig öfver tvenne ungar, en afbild af frälsaren, som vakar öfver de värlösa barnen; gent deremot åt norr står en pelikan, hvilken öppnar sitt bröst för sina ungar, en vanlig skildring af återlösningen; midt under kantbågen åt vester ses phenix uppflyga från sitt lågande bål; rakt deremot åt öster uppstiger Christus ur grafven med segerfana i venstra och välsignande med högra handen. Denna föreställning eger mycket intresse, emedan det med säkerhet vetes, att van Duren förehaft sin reparation å kyrkan redan 1513 och dermed fortfarit ännu 1527. Det är dubbelt märkvärdigt, att under Christus, som saknar korsgloria, står 1523 och under phenix 1524 med dåtidens siffror.

Uti ett sigill, hvilket tillhört medel tredingens presterskap, afbildas Christus utan korsgloria med strålgloria uppstiga ur en likkista och hålla i den högra

handen en segerfana och nedsträcka den venstra. Kring kanten läses mellan två ringar: *sigilvm. medie. tertiane* ¹⁾). Den ovanliga strålglorian och den enkla segerfanan och hela ställningen samt bokstafsdragen visa klarligen, att detta sigill tillkommit en god tid efter reformationen. Således ådagalägges, att ofvanberörda föreställning af uppståndelsen troligtvis icke är gammal, men kan deremot vara temligen ung.

I afseende på de bildverk, som förekomma å Gotlands kyrkor, bör erinras, att Christus, lärjungarne och helgonen föreställas å de äldre med, men å de yngre merendels utan glorior. De bilder, hvilka van Duren uppsatt å Lunds domkyrka och som föreställa Maria med barnet, S. Laurentius och Knut den Helige, sakna alla glorior, dock omgifves Maria ensam med ett stort strålsken. Vi skulle icke gjort denna anmärkning, om icke en utländing, som det åligger att känna konsthistorien, ej påstått, att Christus och helgonen blifvit hela medeltiden igenom utmärkta med glorior.

Högaltaren, hvilka intaga midten af utsprången eller midten af korens östra gafvelmurar och stå på 3.0 till 4.0 afstånd derifrån, äro merendels lika breda som höga och dubbelt så långa. Altarborden äro murade af huggen eller tuktad kalksten och ha med ganska få undantag hela slipade skifvor af sådan. Midt framför och under hvarje skifva finnes ett fyrkantigt hål, som håller 0.3 till 0.4 i bredd och i höjd. Hvarje hål har innehållit en ask med relikier, och varit tillslutet med en huggen sten. Vi ha endast i Guldrupe sett en sådan ask med inneliggande kvarlefvor. Uti en och an-

¹⁾ Wallin, Gothl. saml. D. I. S. 130.

nan kyrka finnes i midten af altarbordets södra ända och tätt under skifvan en framstående uttömningssten, hvilken är väl utarbetad och tjänat till utslående af tvagningsvatten.

Flere kyrkor ha lyckligtvis fått hittills bibehålla de altarprydnader, som der blifvit under medeltiden uppsatta. Dessa altarprydnader bestå af altarskåp, hvilka med eller utan dörrar och flygelstycken ha väl skurna bilder och baldakiner med bjerta målningar och rika förgyllningar. Några af dessa altarprydnader förete jemväl figurer, som föreställas i oljemålningar och somligstädes finnas namn åtecknade, men ganska sällan årtal. På Gotland förefinnes intet enda altarskåp i rundbågsstil, utan alla dervarande röja spetsbågs- eller sedanare öfvergångsstil. Bilderne föreställa vanligtvis Gud, Christus och Maria, hvaröfver den helige ande sänker sig. Stundom ses omgifvande englar. Merendels stå lärjungarne till höger och venster och ytterst å hvarje sida ett helgon. De målade styckena skildra berättelser ur bibeln eller legenderna.

Det tyckes, som Gotlands altarskåp först blifvit under Christian IV:s tid undanträngda af altartaflor, hvilka utgöras af trenne delar öfver hvarandra och ha omgifvande kolonner eller pilastrar och derutanför flygelstycken. Dessa altartaflor äro utförda i barockstil, som nämnde konung egentligen utbredde i Danmark. Nederst läsas bibliska språk. Å midten föreställes nattvarden eller någon annan biblisk scen. Vid sidorna stå Moses, Christus eller englar. Öfverst ses snörklar, vapen och någon gång figurer samt ofta Christian IV:s namnchiffer. Samma altartaflor, hvilka äro arbetade af fin sandsten och bestå af flere stycken, äro stundom

temligen väl utförda, men så stora, att de till betydlig del bortskymma fönstren i öster, och de stå för öfrigt i den uppenbaraste strid med kyrkornas anordning. Efter Gotlands återförening med Sverige fortsattes med dåraktigt nit förstörande af öfverblifna altarskåp och uppsättande af altartaflor i barockstil. Denna abderitism blef länge fortsatt, så att flere altartaflor ha Carl XI:s och några Carl XII:s namnchiffer. Ända från Christian IV:s till Carl XII:s tid blefvo samma altartaflor allt sämre och sämre arbetade, så att det är ganska be-
dröfligt att se dylika å Herrans bord. Sedan Carl XII:s tid har man väl fortsatt med berörda förstöring, men icke med samma ifver, och man har då gjort altartaflor af trä i rococomaner eller i modern fason. Under denna sednare tid ha ganska klena oljemålningar, som skildra bibliska scener, blifvit infattade i ramar, hvilka utgöras af pilastrar och bågar samt utskurna sidostycken och uppsatser och ej sällan med vanliga krukor derpå. Man skall i sanning sakna allt begrepp om kyrklig byggnadskonst, då man med så högst opassande och vanprydliga altartaflor till största delen bortskymmer det ljus, som skulle nedströmma ifrån öster öfver Herrans bord.

Utom högaltaren, af hvilka blott ett enda stod i hvarje kyrka, funnos färre eller flere sido- eller helgonaltaren med eller utan altarnicher. Ganska ofta anbragtes i skeppens sydöstra och nordöstra hörn större eller mindre altarnicher, som dels voro halfrunda dels rätvinkliga, af hvilka de förre fingo halfkupolformiga, men de sednare rundbågiga sällan spetsbågiga betäckningar. Af halfrunda altarnicher med halfkupolformiga betäckningar äro de tvenne, som finnas i S. Maria lång-

hus å östra gafvelmuren midt emot sidoskeppen, de anseeligaste på Gotland. Den största af rätvinkliga och spetsbågiga altarnicher är inbyggd i södra sidomuren af nyssberörda långhus. Af sådana altarnicher, som den sistomnämnda, inrymmes den prydligaste i södra kormuren af Lau kyrka. Flere af sådana altarnicher ha större eller mindre fönster. På dithörande altarbord, hvilka äro murade och lika breda som långa, ligga merendels hålkälade skifvor af slipad kalksten. De allraflest af dessa altarbord äro liksom de altarprydnader, hvilka stått derpå, förstörda. Emellertid ha många kyrkor fått behålla altarborden i skeppens sydöstra hörn, emedan predikstolar blifvit uppsatta på desamma. Några mycket få och illa skadade altarskåp äro på Gotland liksom i Skåne ännu öfriga.

I alla kyrkor finnas mindre och större, färre eller flere väggskåp, som dels äro fyrkantiga dels rakspetsiga. De fleste väggskåpen bestå af huggen eller putsad sten och sakna dörrar. Många äro likväl invändigt brädbeklädda och ha prydliga omfattningar, hvilka dels utgöras af sten dels af trä, och de tillslutas med dörrar, som framte löfprydda jernbeslag och enkla lås från medeltiden. Väggskåpen ha tjenat till förvarande af monstranser, rökelsekar, handkannor, handbäcken, handdukar m. m. Många kor har i södra sidomuren en skåplik fördjupning, hvars bottensten är skålförmig med ett hål i midten, och hvars ändamål varit afledande af tvagningsvatten. Somligstädes finnes i inre omfattningen af skeppets södra ingång en skålförmig sten för vigvatten.

S. Nikolaus och S. Lars i Wisby ha i sidomurarna rum med ingångar inifrån. Dessa rum måste

tjenat till förvarande af kyrkornas tillhörigheter. I nedannämnda landskyrkor finnas sådana rum, som tvifvelsutan varit begagnade för samma ändamål. I Vestkinds torns första afdelning ligga i södra sidomuren två mindre rum, af hvilka det ena beträdes utifrån, men det andra inifrån. Valls torn innehåller i södra sidomuren af första afdelningen ett större rum med yttre ingång. Bro, Martebo och Atlingbo torn framte jemte södra sidomurarna små tillbyggnader, af hvilka hvarje innehåller ett rum med ingång utifrån.

I den äldre medeltiden begagnades ambones för uppläsande af evangelier och epistlar. Med predikareorden uppkommo predikstolar. På hela Gotland är Vamlingbo den enda kyrka, hvarest lemningar finnas af en predikstol från medeltiden. Å södra sidan om triumfbågen ses en rundbågig genomgång, hvartill några trappsteg i korets sydvestra hörn uppleda, och hvarifrån man utkommer på predikstolen i skeppets sydöstra. Denna genomgång har åt skeppet haft en tunn bröstningsmur och deröfver en glugglik öppning med trebladig betäckning, som bådadera blifvit bortbrutna. Hela omfattningen består af slipad kalksten. Vi finna således här lemningar efter en predikstol, hvilken obestriddligen är samtidig med sjelfva kyrkan, som, att döma af hela hennes anordning, uppstått omkring midten af trettonde seklet. Enär för öfrigt alla predikstolarne på Gotland förete barockstil, rococomaner eller modern fason och dessutom äro mycket simpla, så ha vi ansett oss kunna med tystnad förbigå desamma.

Under medeltiden funnos inga sittplatser eller bänkar i skeppen eller långhusen, men väl i koren. Många gotländska kyrkor förete ganska märkvärdiga exempel

på olikartade sittplatser, hvilka begagnades i koren. Dessa säten utgjordes egentligen af trenne slag nemligen, sittnicher eller sitthällar, som bestodo af sten och voro samtidiga med sjelfva byggnaderna; korstolar, hvilka voro arbetade af trä högst sällan af sten och fastsatta vid eller nära sidomurarna; samt flyttbara bänkar, som liknade soffor. Vi vilja här nämna några ord om dessa ovanliga säten och vi skola på de ställen, der de finnas, närmare beskrifva desamma.

Flere kyrkor ha sittnicher med rund- eller spetsbågiga och någon gång med stickbågiga betäckningar. Dessa sittnicher, hvilka varit begagnade såsom korstolar, äro anbragta i korens södra sidomurar och således nära högaltarna. En sittnich rymmer tvenne högst trenne personer, och blott en sådan finnes uti ett och samma kor. Barlingbo har uti utsprångets södra sidomur en sittnich, hvars rundbågiga betäckning bildar ett prydligt framsprång. Denna sittnich utgöres af slipad kalksten. S. Catharina i Wisby framter i korets södra sidomur en spetsbågig sittnich och S. Nikolaus en stickbågig sådan. Dessa två sittnicher ha prydliga omfattningar af huggen kalksten. I Lye liksom i Grötlingbo framstår en sitthäll ur korets södra sidomur.

Få lemningar af korstolar äro öfriga. I Burs nära korets södra sidomur står en korstol, som prydes med flere bilder i baldakiner och är ovanligt väl arbetad af marmor. I Gothem liksom i Norrlanda och Dalhem står vid korets norra sidomur en rad korstolar. I Gothem innehålla dessa stolar åtta och i Dalhem nio sittplatser. De stolar, hvilka finnas i Norrlanda, äro afsågade och ha endast två och en half sittplats i behåll. Alla desse stolar, som äro väl arbetade af trä, ha gaf-

vel- och mellanstycken och siras med ros- och bildverk. I Vallstena, Hväte och Tofta finnas korbänkar, hvilka äro flyttbara och bestå af svarfvade språtar och prydas med rund-, spets- och stickbågar samt några betydelselösa utskärningar. Desse bänkar, som ha sido- och rygg- men inga mellanstycken, likna helt enkla soffor och inrymma tre till sex personer. Samma bänkar, hvilka förete mycket sen öfvergångsstil, ha troligtvis tillkommit kort före eller kort efter reformationen.

I Norrlanda, Ala, Ganthem och Hamra finnas å skeppens och korens norra sidomurar stora väggmålningar, som föreställa Christi lidande. I Mästerby prydes korets utsprång med vägg- och bualfmålningar, hvilka afbilda lärjungarne och flere helgon m. m. I några få helgedomar finnas ornamentsmålningar å torn- och triumfbågarna. För några få år sedan sågos i Boge kyrka å skeppets norra sidomur helgon målade i naturlig storlek. Dessa figurer, som voro något skadade, äro nu öfverkalkade. Att de flesta om ej alla kyrkorna haft väggmålningar, lider intel tvifvel, och att de blifvit med få undantag öfverstrukna. Väggmålningar äro anbragta å skeppens eller korens norra sidomurar, såvida de kunnat derå rymmas, emedan der sprider sig den mest fördelaktiga dager, och emedan fönster aldrig saknas å södra, men ofta å norra sidomurarna.

Redan i den äldsta medeltiden fick ett latinskt kors ej sällan å midten en lagerkrans såsom symbol af Christi lidande och seger. Många kyrkor på Gotland ha triumfkors i naturlig eller något mindre storlek. Af dessa kors, hvilka omgifvas af stora ringar och siras med bladverk och evangelisternas sinnebilder samt stundom med flere figurer, ha varit anbragta på tvärträ

i eller upphängda med jernkedjor framför triumfbågarna åt vester. Christi fötter, som i den äldre medeltiden fästades jemte hvarandra med två spikar, blefvo i den sednare fastgjorde på hvarandra med en sådan. Några kors bibehålla sina ursprungliga platser, men många ha i sednare tider dels blifvit uppsatta på norra sidomurarna, dels nedlagda på golven. Af de ansenligaste kors, hvilka ej blifvit rubbade, äro de trenne, som hänga i grofva jernkedjor framför triumfbågarna i Öja och Hamra samt Fröjel.

Gotland har en oskattbar mängd af konstrika dopfuntar, hvilka påtagligen äro ganska gamla. Man finner många sådana, som, att döma af deras hållning, äro vida äldre än de kyrkor, hvartill de höra. Dessa dopfuntar, af hvilka de allrafleste äro runda och några åttkantiga, bestå af fin sandsten eller af spräcklig kalksten. Många dopfuntar af sandsten ha å fötterna framskjutande mennisko- och djurhufvuden samt å skålarna större och mindre figurer, som ange berättelser ur fräl-sarens lefverne, och dels ha dels sakna omgifvande kolonner och bågar derpå med svickelprydnader. Flere dopfuntar ha blotta bladprydnader. Äfven förekomma fabelaktiga djur och symboliska föreställningar. Dopfuntar, arbetade af kalksten, äro merendels släta och slipade. Inga sådana ha å fötterna några framstående hufvuden, men en och annan prydes å skålen med stora blad. Många dopfuntar ha stora grundstenar, hvilka alla bestå af kalksten och merendels ha skålförmiga fördjupningar för uttömning af dopvatten. Liksom man bemödat sig att utbyta altarskåp mot altartaflor, har man förstört dopfuntar i uranimal medeltidsstil och anskaffat nya i barockstil och rococomaner. En

ganska märkvärdig dopfunt i Dalhems kyrka har uti en sednare tid försvunnit. En dopfunt, som blifvit för några år sedan hittad vid gräfning å Vesterheide kyrkogård, begagnas nu till blomkruka vid en närbelägen bondgård. I tornets första afdelning uti Grötlingbo fauns för få år sedan en nedgräfd skål af en dopfunt. En dithörande fot qvarstår på samma ställe. Eburu skålen endast föreställer scener ur Christi lefnad, har den påtagligen blifvit af ett förvändt begrepp om katholsk styggelse undangömd; men foten, som blott prydes med fyra figurer, har såsom oförarglig blifvit bortflyttad i en skräpvrå. De dopfuntar, hvilka tillkommit samtidigt med de nya altarprydnaderna, äro smala, höga och krukformiga och siras med bladverk och druffklasar i festoner, och de förtjena ingalunda någon beskrifning; helst enhvar, som sett en enda, kan ganska lätt föreställa sig alla de öfriga.

I de fleste kyrkorna och derutanför ligga många grafstenar från medeltiden. Desse minnesvårdar bestå af kalk- högst sällan af sandsten, och de äro mycket olika till storlek. Somlige grafstenar äro smalare i fotändan än i hufvudändan, men de fleste äro lika breda i bådadera. Bredden och längden af samma grifthällar stå ej sällan i olika förhållande till hvarandra. Somlige grafstenar ha inskrifter med runor, andra med munkbokstäfver. De flesta inskrifterne, som intaga öfverkanterna, äro dels inristade dels upphöjda i försänkta ränder. Somliga grifthällar ha å midten kors, hvilka dels prydas med ringar dels med bladverk. Korsen stå merendels på tre, sällan på ett, två eller fyra trappsteg. Å några grafstenar intages midten af en kalk, hvaröfver stundom ses en korsprydd hostia. Några

grifthällar siras å midten med ringar och ha deruti inskrifter. Många af detta slags minnesvårdar framte en, några två, ganska få tre eller flere människogestalter i half till hel kroppsstorlek, stundom med och stundom utan omgifvande baldakiner. Några grafstenar prydas i hörnen med evangelisternas sinnebilder, andra med rosor, kors eller blotta ringar. Korsen, ringarne, figurerna och baldakinerne äro lätt inristade. Ganska få dylika minnesvårdar från medeltiden ha lågupphöjda figurer och ornament. I S. Maria kyrka i Wisby förekomma några grifthällar med halfupphöjda bildverk från sextonde och sjuttonde seklerna. Ifrågavarande minnesvårdar ha redan blifvit noggrannt undersökta i afseende på deras inskrifter, men litet eller intet i afseende på deras bildverk. Ehuru en närmare granskning af berörda grafstenar skulle ingalunda sakna intresse, så ha vi för undvikande af vidlyftighet ej kunnat omnämna andra än sådana, hvilka företrädesvis ha konsthistoriskt värde.

Ehuru vapenhus sällan saknas vid de äldre kyrkorna i de tre nordiska rikena, så finnes blott ett enda dylikt på hela Gotland nemligen vid S. Klemens i Wisby och grundvalar efter ett sådant vid S. Göran derutanför. Att vapenhus tillkommit för att under gudstjänsterna der inrymma de vapen, som under medeltiden städse medhades på utvandringar, är ett välbekant förhållande, hvilket fortfor långt efter reformationen. Vi veta, att nämnda ö, ehuru den i en aflägsen forntid legat under Sverige och sedan under Danmark, haft ett eget slags sjelfständighet och samhällsskick. Med historiska bevis kan det ådagaläggas, att missgerningar både i Sverige och Danmark blifvit begångna i sjelfva kyr-

korna¹⁾). Det vill i sanuing synas, som Gotlänningarne varit vida fredligare än de öfriga Nordborne, då de besökt Herrans hus, och det är således bedrande, att de ej behöft några vapenhus.

Kyrkogårdarne bilda fyrkanter, hvilka äro anse- nliga och omgifvas med dubbla kallmurar af kalksten och några få på södra udden af sandsten. Merendels finnes å hvarje sida af dessa murar en mindre eller större port, som består af huggen och tuktad kalksten sällan af sandsten och vanligtvis betäckes med ett spetsigt tunnhvalf, men somligstädes med ett korshvalf, och har rösten med kroppåstak samt derå bräder på läng- den. I hvarje ports insidor märkas lågrakspetsiga sitt- nicher.

Man känner med historisk visshet, att de två för- sta kyrkorna, hvilka byggdes på Gotland, bestodo af trä, och man kan med skälig säkerhet antaga, att män- ga andra derstädes liksom annorstädes uppfördes af samma material. Det tyckes, som några af kyrkorna i Wisby äro äldre än någon af helgedomarne å landet. Temligen säkert är, att ingen af landskyrkorna, hvilka liksom stadskyrkorna bestå af sten, tillkommit före början af tolfte, men att de flesta blifvit uppförda un- der trettonde och fjortonde och några få under femtonde seklet. Af Gotlands talrika kyrkor, som tillkommit i rundbågsstil, ha somliga blifvit helt och hållet och ännu flere till mindre eller större delar ombyggda i spets- bågsstil för att bereda behöfliga utrymmen. Vål finnas några helgedomar, hvilka förete blott rundbågs- och andra idel äldre öfvergångs- samt jemväl en och annan

¹⁾ Se Brunius, Skånes Konsthistoria för medeltiden. S. 28, 29.

bara spetsbågsstil. Men enär rätt många kyrkor till särskilda delar förete olika stilförhållanden, så måste för hvarje sådan olika byggnadstider antagas.

Det är emellertid af synnerlig vigt, att uti den förteckning, som under medeltiden blifvit uppsatt öfver biskopsvisitationerna på Gotland, byggnadsåren för de flesta kyrkorna uppges. Att några årtal i denna förteckning icke öfverensstämma med kyrkornas stilförhållanden, låter deraf förklara sig, att de dels blifvit till större partier eller helt och hållet ombyggda. Då det t. ex. uppges, att Grötlingbo kyrka blifvit 1199 uppförd, så kan detta årtal blott gälla tornet, hvilket förete ren rundbågsstil; men ingalunda skeppet och koret, som äro hållna i utbildad spetsbågsstil och ungefär halftannat sekel yngre. När det säges, att Kräklingbo kyrka 1211 uppstått, så måste dermed menas en helgedom, hvilken blifvit nedbruten för uppförande af den nuvarande, som röjer mycket utbildad spetsbågsstil och troligtvis tillkommit mot midten af femtonde seklet.

Det är förvånande, att, ehuru Strelows uppgifter på de gotländska kyrkornas byggnadsår sakna, såsom vi ofvanföre omnämnt, allt slags bevis, många kort efter honom och intill våra dagar antagit dessa orimliga dikter såsom pålitliga. Hvad således samme författare i berörda fall förkunnat och mången eftersäger utan den ringaste betänklighet, kan ingen sakkunnig antaga. De gamle sade, att stenarne talade, och detta yttrande gäller i många afseenden. Då man med säkerhet känner den tid, hvarpå flere byggnadsverk uti en trakt tillkommit; så kan sådanas ålder, hvarom säkra anteckningar saknas, temligen nära bestämmas af desammas hållning.

Att kyrkorna i Wisby, hvilkas torn haft gallerier för att begagnas till försvarsverk, uppstått omkring ett sekel, innan staden fått ringmur, kan af de förras och den sednares olika stiltförhållanden lätt inhemtas. Att staden haft, innan den omgafs med ringmur, äfven andra försvarsverk än kyrkornas torn, lider intet tvifvel. Det torn, som ligger nära intill Norra strandporten och fordom kallades Silfverhättan men nu Kruttornet, har till sitt yttre och ännu mer till sitt inre fullkomlig likhet med de fastaste kasteller, hvilka finnas vid några landskyrkor. Att detta torn är äldre än ringmuren, inses deraf, att det framter en rå rundbågsstil, och att detsamma har en skef ställning mot och saknar förtagningar med ringmuren. Det bör härvid erinras, att ringmuren, som uti sitt slag är den märkvärdigaste i Norden, har i flere afseenden mycken likhet med Romarnes stadsmurar och ännu mer med en och annan lemning af sådana i Frankrike. Ingen sakkunnig kan förundra sig öfver detta förhållande. Innan krut och kanoner uppfunnos, så var ibland alla bildade folkslag befästningskonstens skaplynne på det närmaste lika under nära ett helt årtusen, och Wisby invånare, hvilka handlade på de fleste länder af vår verldsdel, förstodo, huru de borde befästa sig och samlade medel dertill. Ringmuren är så mycket märkvärdigare i konsthistoriskt afseende, som man vet, när den tillkommit, och som den är utförd i äldre öfvergångsstil. Härtill kommer, att ringmuren har, ehuru den på några ställen nedramlat, alla sina portar och många torn i behåll.

Ehuruväl landskyrkornas torn tillkommit för att tjena till försvarsverk, så finnas likväl helt nära eller på föga afstånd från många af desamma såkallade ka-

steller eller lemningar af sådana. Kastellerne, som likna fyrkantiga, högst sällan runda temligen grofva torn, äro uppförda liksom de närbelägna kyrkorna af huggen och tuktad kalk- eller sandsten med någon inblandning af gråsten. Vid Lärbro, Gothems, Gammalgarns och Sundre kyrkor stå någorlunda väl bibehållna kasteller, hvaribland de tre förstnämnda äro fyrkantiga, men det sistnämnda rundt. I dessa kasteller märkas tre till fyra afdelningar öfver hvarandra, af hvilka en eller två betäckas med tunnhvalf, men de öfriga med bjelklag eller skönjas spår efter sådana. Det runda kastellet, som avslutas med ett hjelmhvalf, har derunder spår efter ett bjelklag. Vid Lau, Öja, Hamra, Frøjels och Vestergarns kyrkor märkas mindre och större lemningar af kasteller, hvaribland ett varit rundt. Linné har sett ett kastell vid Fide och Langebek ett vid Kräklingbo, af hvilka inga lemningar nu skönjas. Det är ganska troligt, att dylika försvarsverk funnits vid de flesta kyrkorna i närheten af stränderna, och att många blifvit nedbrutna för att begagna stenen till nybyggnader. Linné, som förundrar sig deröfver, att desse kasteller alltid stå jemte kyrkorna, berättar, det allmogon påstår, att de förra äro äldre än de sednare ¹⁾). Då kyrkorna merendels ligga i midten af eller på den mest bebodda trakten i socknarna; så var det helt naturligt, att gemensamma försvarsverk skulle i närheten af desamma bli uppförda; helst man äfven varit angelägen om skyddande af sina helgedomar. Att kastellerne äro, såsom sägen förmäler, äldre än kyrkorna, synes oss vara mer än sannolikt; ty alla kastellerne

¹⁾ Linnæi Gothl. resa. S. 263, 264.

framte rå rundbågsstil utan spår till spetsbågsstil, och ingen enda helgedom röjer ett så simpelt byggnadssätt. Det mest troliga är, att kastellerne å landsbygden tillkommo, då kyrkorna derstädes bestodo af trä; ty sedan helgedomar med ansenliga torn till försvar uppstått af sten, blefvo kastellerne, hvilka äro vida lägre, föga behöfliga. Af de förstörda kastellerne ha några blifvit jemnade med jorden, efter andra qvarligga stora grushögar, men vid Lau, Öja och Fröjel qvarstå ansenliga murstycken.

Många borgar hade på Gotland redan tillkommit, innan Wisborg 1411 anlades. Ehuru säkra underrättelser finnas om dessa borgars uppförande, har likväl ingen försökt att utreda deras anordning. Wisborg, som varit det ansenligaste af alla öns fästen och yngre än dess många borgar och qvarstått till 1679, är det enda, hvarom vi hittills haft någon närmare kännedom. Detta slott, hvilket utgjordes af mycket vidsträckta och grofva sträckmurar med hörn- och sidotorn samt ansenliga bonings- och förrådshus samt en kyrka m. m., fordrade en talrik besättning. Att borgarne å landsbygden voro 1595 många, inhemtas deraf, att i den fred, som nämnde år afslutades mellan konung Albrekt och drottning Margareta, bestämdes, det bådadera skulle tills vidare behålla de delar af Gotland, hvilka de innehade, men att ingendera skulle bygga nya borgar. Konungens son Erik företog sig likväl 1596 att uppföra en borg vid Klinthamn. Sedan härmästaren Konrad von Jungingen 1598 förstört några röfvarnästen på Gotland, blef hertig Johan af Mecklenburg nännda år nödsakad till honom afträda detsamma med vilkor, att Fetaliebröderne och deras anhang skulle inom viss tid lemna ön

och alla borgarne derstädes afbrännas och icke återuppbyggas. Margareta, som innehade någon del af Gotland, lät tvärt emot nyssberörda vilkor 1405 der uppföra fem starka fästen, af hvilka tre följande år intogos och nedbrötos af härmästaren. Strelow omnämner, att Olof Axelson lät omkring 1450 nedbryta de många fästen, af hvilka några tillkommit i drottning Margaretas, några i konung Eriks och några i de preussiska Ordensbrödernas tid, så att man för öfver två århundraden sedan ej deraf hade mer än namnen i behåll ¹). Att så många och så fasta borgar skulle för så lång tid tillbaka blifvit helt och hållet jemnade med jorden, gränsar till det otroliga. Linné berättar, att lemningar af stora stenhus, som flerstädes voro tre våningar höga och hade hvälfda rum och smala trappor och gångar i murarna, sågos vid bondgårdarna och vid kyrkorna, och han säger sig ej veta, huruvida de blifvit uppförda till kasteller mot sjöröfvare eller till boningar för munkar eller till residenser för sockenherrar ²). Att munkar ej blott utom sina kloster, och att Gotland ej haft några sockenherrar, är så mycket vissare, som de två kloster, hvilka legat å landsbygden, äro noggsamt bekanta, och som inga säterier å denna ö funnits eller finnas. Vi äro Linné mycken tack skyldiga för de upplysningar, hvilka han i detta afseende lemnat. Vi måste dock beklaga, att samna upplysningar äro högst onöjaktiga; men för ett sekel tillbaka var konsthistorien en okänd vetenskap. Hilffeling har i sina journaler infört flere pennritningar af dylika bygg-

¹) Strelow, S. 214.

²) Linnæi Gothl. resa, S. 254, 264.

nader. Skada, att dessa ritningar äro mycket små och dithörande beskrifningar ganska knapphändiga. Samma byggnader, som blifvit uppförda af huggen och tuktad sand- eller kalksten, ha varit aflångfyrcantiga och två till tre våningar höga med fasta murar och takhvalf samt små ingångar och glugglika fönster. Ett sådant hus med tvenne våningar har i den första haft en tvärvägg och ett litet rum med korshvalf å hvarje sida derom samt i den andra ett enda rum med tunnvalf eller bjelklag. En eller tvenne ingångar ha utifrån infört till den första våningen, och trappgångar i murarna eller löstrappor utifrån ha uppfört till den andra. Dessa byggnader, hvilka med skäl kunna på gammalt sätt kallas fasta stenhus, ha påtagligen tillkommit för att under oroliga tider bebos och försvaras. Tvenne sådana hus äro i behåll nemligen i Vestkinde och Lokrume samt hälften af ett sådant i Björke. För öfrigt finnas af detta slags byggnader blott stora grushögar synnerligen i Öja och Vamlingbo; ty många sådana ha blifvit till grundvalarna bortbrutna. Då dessa hus till allra största delen uppstått nära stränderna och i de minst bördiga trakterna, så kunna de ej rimligtvis tillkommit såsom bostäder för bönder, utan de måste vara lemningar efter de många borgar, som under de långvariga och förödande härjningarna på Gotland blifvit af inkräktarne uppförda.

Enär det är icke blott för krigshistorien utan jemväl för konsthistorien af stort intresse att få något klart begrepp om dessa fasta stenhus, hvilka man icke ens betraktat såsom borgar; så skola vi vid beskrifning om landets byggnadsverk taga hithörande lemningar i närmare skärskådande. Vi vilja nu blott i förbigående

omnämna följande. Efter Olof Axelson, som egentligen förstörde dessa borgar, fick Ivar Axelson, dennes broder, mottaga Gotland, hvilket han öfver trettio år innehade. Samme herre egde en anseelig borg, som liknade de ifrågavarande och belägen på en holme i Helgeå kallades Lillöhus. Ivar Axelson, hvilken råkat i missförstånd med Christian I, sände honom ett fejdebref, hvarpå konungen ett års tid belägrade Lillöhus utan att kunna intaga detsamma. Jens Holgersen Ulfstand, som efter Ivar Axelson blef höfvitsman på Gotland och flere år fortfor i denna egenskap, byggde 1499 en likadan borg på Glimminge i Skåne. Denna borg, hvilken fått benämning af Glimminge fasta stenhus, har lyckligtvis undgått både förändring och förstöring. Det är mycket troligt, att båda dessa borgar, som blifvit uppförda af Gotlands tvenne mäktige höfvitsmän, haft mycken likhet med dervarande större borgar, hvadan vi kunna göra oss ett temligen klart begrepp om sådana numera högst ovanliga byggnadsverk.

Om det är ganska vanligt att i Norden finna kyrkor, hvilka blifvit under medeltiden uppförda uti dess olikartade byggnadsstilar, så är det tvärtom högst ovanligt att se något boningshus, som uppstått under ifrågavarande period. Orsaken härtill låter lätt förklara sig. Man bibehåller en gammal helgedom tills den blir mycket förfallen eller alldeles för liten, helst en ombyggnad medför en betydlig kostnad. Det förhåller sig helt annorlunda med boningshus. Enhvar önskar att enligt förmåga följa, såsom det heter, med sin tid; hvadan gamla boningshus skonslöst nedbrytas och nya ej sällan tanklöst uppföras. I fråga om urgamla boningshus är Wisby onekligen den märkvärdigaste stad

i Norden. Vi finna der flere boningshus, hvilka uppstått under rundbågsåldern och hvilka äro lika eller nära lika gamla som en del af dervarande kyrkoruiner. Samma boningshus äro uppförda af tuktad kalksten med dörr- och fönsteromfattningar af huggen sådan. Uti ett och annat af dessa boningshus, som äro tre till fyra våningar höga, betäckes första våningen med korshvalf, hvilka uppbäras af kolonner, och dithörande vindar ha tunnhvalf, som hvila på sidomurarna och sluta sig till gafvelmurarna. Omgifningsmurarne, hvilka äro 4.0 tjocka, sakna både socklar och taklister. Gafvelmurarne, som vetta åt gatorna, ha tinnade rösten utan prydnader. Allt röjer mycken fasthet, men stor enkelhet.

Det är ganska sannolikt, att allmogens hus på Gotland varit under medeltiden både små och simpla. Prestgårdarne, hvilka då liksom nu byggdes af allmoggen, måste att döma af det ringa, som intill våra dagar bibehållit sig, varit med omsorg och konstfärdighet uppförda. Hifseling omtalar ett märkvärdigt presthus i Gothem. Detta hus, hvilket bestod af huggen och tuktad kalksten, hade slipade hörnstycken samt dörr- och fönsteromfattningar, och rummen voro hvällda. Man har i Garde för kort tid sedan nedbrutit ett ganska gammalt presthus af huggen och tuktad kalksten. Vid Bunge har legat ett temligen stort presthus, som äfven utgjordes af huggen och tuktad kalksten och var två våningar högt. Detta hus, hvars omgifningsmurar voro för ett halft sekel tillbaka temligen väl bibehållna, röjde rundbågsstil. Ruinen af ett mindre envåningshus ligger helt nära Ala kyrka. Detta hus utgöres af tuktad kalksten med en dörromfattning af huggen sådan. Äfven uthusen vid prestgårdarna ha varit med omsorg

och skicklighet uppförda. I Näs prestgård ligger en ovanligt stor ladugårdsbyggnad, hvilken är uppförd af huggen och tuktad kalksten och företer, ehuru enkel till sin anordning, ren spetsbågsstil.

Vid Gothems liksom Garde prestgård stå prydliga inkörsportar af huggen och tuktad kalksten. Nära Bro och Tingstäde samt Norrlanda kyrkor märkas likadana portar, hvilka förmodligen tillhört presthus, som efter reformationen blifvit öfverflödiga. Äfven en sådan port finnes vid Riddare i Heinhem. Alla dessa portar äro spetsbågiga och hålla omkring 5.0 tvärsigenom. Betäckningarne prydas med fem, sju eller nio tinnar. Tvenne portar ha å mellersta tinnarna små ringkors. En af samma portar, hvilken saknar tinnar, har vattenfall åt sidorna.

På kyrkogårdarna ses inga upprättstående minnesvårdar från medeltiden. Den urgamla plägseden att jemte vägarna sätta kors öfver personer, hvilka fått våldsamma dödssätt, har intill våra dagar bibehållit sig. Men dessa kors äro nu icke af sten utan af trä och merendels små och sakna ringar. På Gotland i synnerhet jemte vägarna finnas många kors, som, bestående af huggen kalksten, dels äro enkla dels omgifvas med ringar. Stanmarne äro bredare och längre än armarne och öfverstyckena. De enkla korsen ha merendels i vinklarna rullika knoppar. De ringprydda korsen ha med ganska få undantag genombrutna vinklar samt helt korta armar och öfverstycken. Korsen äro inalles vidpass 3.0 höga och armarne tvärsöfver ungefär 5.0 långa. Alla korsen på Gotland härröra från medeltiden och några framte inskrifter samt figurer eller sinnebilder, men de fleste äro alldeles slätta.

Utanför Wisby står ett kors och ett sådant ej långt ifrån Mästerby, hvilka beggedera afse de slagtingar, som Valdemar Atterdag der hållit. Dessutom finnes ett kors i Rute, tvenne i Boge, ett i Endre, ett i Kråkingbo, två nära Dalhem, ett i nordost från Guldrupe, ett nära Burs, ett i Levide och ett i Sanda. Uti en trädgårdsmur i Wisby mellan landshöfdingeresidenset och hamnen finnes ett enkelt och helt litet kors insatt. Några få af dessa kors äro till större och mindre delar sönderslagna och många ha tvifvelsutän blifvit helt och hållet förstörda.

Den stora mängd af välbyggda kyrkor, fasta försvarsverk och ansenliga boningshus samt prydliga minnesvårdar, hvilka under medeltiden uppstått på Gotland, väcker förvåning, om denna lilla till betydlig del bergiga och ofruktbara ö dermed jemföres. Wisby hade tolf socken- och fem klosterkyrkor, om till de förra räknas Wisborgs slottskyrka och till de sednare Helgeandskyrkan inom samt S. Görans och Solberga klosterkyrka utanför staden. Å landet underhållas nittioen sockenkyrkor och fem sådana äro ödelagda. En stor klosterkyrka är förändrad till ett fåhus. Vi ha ofvanföre omnämnt, att många kasteller och starka borgar samt fasta boningshus blifvit å landet uppförda. Det är visserligen mer än sannolikt, att Gotlands inbyggare förediger döden varit dubbelt flere än nu, men det tyckes dock vara temligen svårt att rätt förklara, huru man der förmått utföra så talrika, så ansenliga och så storartade byggnadsverk. Väl kunna vi utan svårighet inse, att Wisby, som haft efter forntida handelsförhållanden det fördelaktigaste läge, snart kommit i tillfälle att utföra de stora och fasta byggnadsverk, hvilkas ruiner vi

beundra. Det låter äfven lätt förklara sig, huru de många och rika klostren på Gotland kunnat genom fromma gåfvor uppstå. Då likväl mången bland landskyrkorna är nära lika anseelig, men vida praktfullare än de, som uppstått i Wisby, och då jemte desamma många kasteller funnits, samt talrika borgar och välbyggda boningshus legat å landsbygden; så kunna vi blott på följande sätt förklara detta högst ovanliga förhållande, hvartill intet annat så inskränkt område i Norden kan förete ett motstycke. Inbyggarne på Gotland måste, såsom en mängd af dyrbara der gjorda fynd ådagalägger, under hedendomen samlat på vikingatåg och under medeltiden på handelsresor stora egodelar. Men enär flere landskyrkor äro så anseliga och så välbyggda, att desamma ej skulle kunna med alla dithörande hemmans saummanlagda värden uppföras; så inses, att de tillgångar, som blifvit på nyssberörda sätt hopade, ej velat rimligtvis förslå för utförande af dylika byggnadsföretag äfven med de frikostigaste uppoffringar. Det tyckes således, som allmogen på Gotland varit flere sekler igenom lifvad af det varmaste nit för att uppföra storartade kyrkor, och att således enhvar från ungdomen öfvat sig i dithörande arbeten. Om icke son efter fader lång tid igenom inlärt stenhuggning, så att densamma blifvit ett lika allmänt som hvardagligt yrke, skulle omöjligen så många herrliga kyrkor och prydliga hus af huggen och tuktad kalk- och sandsten uppstått å landsbygden. Vi tro således, att all stenhuggning vid ifrågavarande byggnadsverk blifvit förrättad af allmogen, hvaribland mången med synnerlig flit och godt naturanlag väl kunnat under skicklig ledning från ungdomen utarbete både ornamenten och bildverk, och vi våga

äfven tro, att ibland den så inöfvade allmogen en och annan kunnat efter behag uppträda såsom byggmästare. En inskrift å koringångens dörrfält i Helgvi tillkänner, att mästaren Lafrans Botvidson af Yskilaim nu Eskelhem byggt kyrkan. Troligtvis har på Gotland funnits flere infödda mästare. Under sådana förhållanden ha helgedomar och boningshus m. m. kunnat med en allmän skicklighet i byggnadsväg väl utföras för vida billigare priser än fuskiga företag med okunniga och ovana arbetare. Det är jemväl en bekant sak, att mången under medeltiden gjorde betydliga skänker till kyrkobyggnader, och att mången utan betalning arbetade derpå. Nu tillhöra båda dessa förhållanden stora sällsyntheter.

Om man förvånas öfver den lika ovanliga som allmänna konstfärdighet, hvilken under medeltiden varit flere sekler igenom rådande på Gotland; så förvånas man ej mindre öfver den förändring, som i berörda afseende efter reformationen inträdt. De gamles skicklighet i byggnadsväg har från sistnämnda tid allt mer och mer aftagit och slutligen nedsjunkit uti en okunnighet, hvilken gränsar till det otroliga.

Enhvar har sig någorlunda bekant, att äfven de fastaste murverk måste, såvida rappning eller fogstrykning försummas, genom vittring samt vatteninslag och frostsprängning förderivas. Sedan remnor i ansenliga takhvalf eller tornbyggnader uppstått genom dylik uraktlåtenhet, så har det i långliga tider varit på Gotland ett vanligt bruk att uppbryta stora hål å murarna och deri inlägga ankarbjelkar. Ho inser ej, att murverk på dylikt sätt mer skadas än gagnas. Emellertid har man på samma ö gått ännu längre i tanklöst fu-

sker. Man har nemligen mångstädes i de herrliga kyrkornas skepp och torn inlagt otillhuggna timmerstockar, så att den ena ändan med hela roten och den andra med en lång tvärklots framskjuter å murarnas utsidor. Då man besinnar, huru ansenliga utbrytningar i murarna måste för inläggande af dessa grofva stockar företagas, och huru obetydlig deras spännkraft är, och huru snart deras framstående ändar afruttna, och huru vederstyggliga desamma ej allenast ut- utan äfven invändigt visa sig; så måste väl hvarje sakkunnig förundra sig öfver detta eländiga förbättringssätt å kyrkor, som äro uppförda till stor del af huggen kalksten med kolonner och portaler af finslipad sådan.

Ej mindre ändamålsvidriga och vanställande äro de murstöd, hvilka under de två sistförflutna seklerna blifvit uppförda å de större kyrkorna. Dessa murstöd, som bestå af rå kalksten utan murbruk, hålla i tjocklek ungefär 6.0 till 8.0 samt i framsprång och höjd 18.0 till 20.0. På de äldre af dessa murmassor växa merendels mindre och större löfträd. Man kan svårigen tänka sig några uslare och vanprydligare stråfpelare.

Fönstren ha flerstädes mistat omfattningar och poster samt båg- och rosverk af huggen kalksten samt målade rutor i bjerta färger, och de ha deremot fått karmar, poster och bågar af trä samt hvita rutor såsom i boningshus. Flere kolonner eller dithörande skaft saknas i ganska många portaler, gallerier och gluggar, eller äro de ersatta med trästycken. Det måste ännu mer beklagas, att man i trenne kyrkor nedbrutit takhvalf och kolonner och i deras ställen intimrat trätak. Vi ha ofvanföre omnämnt, huru man under två århundraden utbytt altarskåp mot altartaflor. Det

torde häraf vara uppenbart, att Gotlands forntida konstfärdighet numera är helt och hållet bortglömd.

Att magasiner blifvit intimerade i tornens nedra afdelningar eller i skeppens vestra ändar, röjer föga aktning för Guds hus, och är en otillhörig inkräktningsderi. Emellertid finnas sådana inbyggnader i de allra fleste af Gotlands konstrika landskyrkor. Stundom äro magasiner byggda in på helgedomarnas norra sidomurar. Några kyrkor äro dock gauska väl uppsnyggade t. ex. Barlugbo, Hörsne, Dalhem och Roma.

Det är emellertid en angenäm pligt att förklara, det man på Gotland vida mindre vandaliserat forntida byggnadsverk än i det öfriga Sverige. Så ha t. ex. blott trenne kyrkotorn fått, efter förstöring af deras gamla spiror, vanställande lanternor. Men orsaken till en sådan skonsamhet på nämnda ö är den, att dervarande kyrkor mindre behöft förbättringar, och att blott en enda erfordrat utvidgning, samt att medel saknats till utförande af fåkunniga infall i större utsträckning.

Vi ha ofvanföre omnämnt, att Gotländingen saknar skicklighet i stenhuggning. Likväl ha flere bland allmogon bibehållit sina förfäders förmåga att hugga slipstenar. Af den förbättring, som en Gotländing utför å domkyrkan i Wisby, tyckes skickligheten att bearbeta kalksten på Gotland snart återupplifvas, ehuru ett sådant yrke icke kan drivas till någon höjd, förrän folk mängden i betydlig mån ökes, och mången uödgas äfven i denna riktning förskaffa sig bergning.

Då nämnda ö har rikare tillgång på kalk än någon annan trakt i Norden och densamma kan derstädes fås för mycket billigt pris, och då god mursand der förefinnes; så ha vi med bedröfvelse sett, att man ej

allenast för reparationer å kyrkor hopat under bar himmel många läster osläckt kalk, utan att man i Wisby vid uppförande af bättre hus betett sig på samma sätt. Hvarje sakkunnig vet nogsaunt, att intet tjenligt murbruk kan af sjelfsläckt kalk beredas. Då man minst hvarje vecka kan på nära afstånd hemta osläckt kalk, är det uppenbart, att man är i tillfälle att med ringa kostnad bereda ganska godt murbruk. Hade de gotländska kyrkorna varit uppförda med så dåligt murbruk, som beredes af sjelfsläckt kalk; så hade deras tunga takhvalf för längesedan instörtat. Den enkla förmågan att bereda dugligt murbruk torde genom lifligare beröring med andra orter göra sig inom kort gällande.

Wisby.

Fordne staden.

Då Botiar, såsom vi ofvanföre omnämnt, uti Wi, hvilket var en hednisk offerplats, byggde en kyrka på det ställe, hvarest S. Peters kyrka i Wisby sedermera uppfördes; så är det uppenbart, att Wi varit samma plats, som Wisby intager. Och ingenting är lättare att förklara än stadens benämning. Det kan ej rimligtvis antagas, att ett hedniskt offerställe inrymdes i en handelsstad; men ganska väl inses, att efter den första kyrkans byggnad detta ställe, hvilket betraktades såsom heligt och hvilket hade en beqväm belägenhet vid stranden och ganska godt och ymnigt springvatten, snart skulle befolkas, och att många främlingar skulle från flere land ditlockas för idkande af handel, som då gick genom Ryssland öfver Gotland till Sverige och tvärtom.

Det synes således mer än sannolikt, att Wisby tillkommit efter medlet af det elfte seklet och att staden hastigt tilltagit och varit redan ansenlig vid början af det tolfte. Det vissa är, att kejsare Lothar gaf staden förmånliga handelsprivilegier, hvilka af hans ättling i tredje led hertig Henrik i Bäjern och Saxen 1165 stadfästades. Wisby borgare skulle ha säkerhet för sig och sina varor och befrias från tullafgifter, allt våld skulle lagligen straffas, der fallande arf skulle få utföras och Gotlands inbyggare i allmänhet skulle der

åtnjuta lika rätt som infödda handlande med vilkor, att hertigens undersåtare hos dem fingo samma förmåner ¹⁾. Konung Henrik III i England gaf 1257 Gotländingarna fri handel utan tullafgifter och andra umgälder ²⁾. Efter Hanseförbundets tillkomst 1241 upptogs Wisby deri såsom en ganska vigtig handelsstad.

Wisby företer ännu öfverraskande spår af sin urgamla herrlighet. Staden intager en tvärbrant sträcka å vestra kusten. Då denna sträcka, som omgifves af en ringmur, är både till bredd och längd af ringa omfång och i högsta grad ojemn och derå legat många socken- och klosterkyrkor samt bonings- och uthus för 12,000 invånare jemte magasinier för en ganska stor handelsrörelse; så är det mycket naturligt, att gatorna blifvit öfver all förmodan backiga och krokiga samt smala.

Wallin har med berömvärd flit samlat och med dåtidens lärdom beskrifvit flere sigiller rörande Gotland och Wisby, och han har derjemte bifogat kopparstick ³⁾. Hvarje hån- och konstforskare bör med största skäl vara den utmärkte författaren härför synnerligen tacksam, ehuru väl man icke kan numera dela alla hans åsigter.

De bref, hvilka utfärdades i Gotländingarnas namn, försågos med sigiller. För hundra år sedan tillrättakom ett sigill af koppar, som är rundt och håller 0.2.8 i tvärmått. I samma sigill föreställes ett lam, hvilket med venstra frambenet stöder en fana. Stången är nedtill spetsig och har öfverst ett grekiskt kors med en fyrbladig ros. Duken är fyrkantig med rutor öfver

¹⁾ Svenskt Dipl. N:o 48.

²⁾ Svenskt Dipl. N:o 296.

³⁾ Wallin, Gothl. saml. D. I. S. 73—148.

hörn, och den prydes med fem fladdrande tungor. Kring kanten läses inom två perlringar: *gutenses: signo: christvs: signatur: in: agno.* Att signo här icke är verb utan substantiv, torde knappt behöfva nämnas. Detta sigill röjer ej allenast till sin form utan äfven till sina bokstäfver en hög ålder. Den rimmade hexametern visar samma förhållande. Inskriften, som är hållen i urgammal anda, har i ordagrann öfversättning följande lydelse. Gotlänningarne betecknas med sigillet, Christus med lammet. Det äldsta sigill, hvilket man känner i Norden, är det, hvarmed Knut den Helige 1085 bekräftade sin stora donation till Lunds kapitel. Samma sigill är äfven rundt och har ungefär lika storlek och lika bokstäfver med och äfven hexametrisk rimvers som det nyssberörda, så att bådadera tyckas vid jemförelse vara samtida eller nära samtida. Troligtvis har det vigtiga bref, hvori allmogen på Gotland 1544 utfäste sig att på bestämd tid betala 4000 mark rent silfver till konung Magnus Erikson och Wisby stad, haft ett aftryck af förstberörda sigill. Det var fordom liksom nu vanligt att ha stora och små sigiller, hvilka begagnades för mer eller mindre vigtiga ärenden. Vi finna, att samma bruk varit i en aflägsen forntid vanligt på Gotland.

Ett rundt sigill, som blott håller föga öfver 0.4.5 i tvärmått, har i midten ett lam med korsfana. Kring kanten emellan två släta ringar står: *secretvm. gothlandie.* Detta sigill visar sig både till figur och bokstäfver vara vida yngre än det förstberörda.

Stadens äldsta sigill är äfven rundt och håller 0.2.8 i tvärmått. Uti midten står ett lam, hvilket har korsgloria och upplyfter venstra frambenet. En natt-

vardskalk står framför lamnet och derbakom höjer sig en tregrenig stängel, som vid hvarje sida prydes med två mindre och midt öfver med en större lilja. En dufva sitter å hvarje sida om och en sådan öfverst på den mellersta liljan. Detta parti omgifves af sexton rundbågar, hvilkas svicklor fyllas med trebladiga rosor. Kring kanten läses mellan två släta ringar: *sigillum civitatis wisbyensis*. Detta sigill visar sig både till arbetets finhet och bokstäfvernas drag vara något ehuru ej mycket yngre än landets stora insegel.

Till staden hörde äfven ett annat sigill, som likaledes är rundt och håller 0.4.6 i tvärmått. I midten föreställes ett lam utan gloria. Framför lammet ses en kalk och bakom detsamma en tregrenig stängel med en liten lilja å hvarje sida och en stor å midten. Der märkas jemväl tre dufvor. Detta parti omfattas af tio rundbågar, och deröfver står en spetsig sköld. Kring kanten emellan två perlringar läses: *secretum civitatis wisbyensis*. Samma sigill tyckes vara samtidigt med det nyssbeskrifna.

Staden hade jemväl ett rundt sigill, hvilket håller 0.4.4 i tvärmått. Deri står ett lam med rundgloria och derbakom ses en fana med korsprydd stång och fyrtungig duk. Omkring kanten läses emellan två perlringar: *signum wisbyense*. Detta sigill är snarare äldre än yngre än de två sistberörda. Här behöfves knappast nämnas, att, liksom lammet betecknar Kristus, de tre dufvorna antyda Gudfader, son och den helige ande i den ljufvaste förening.

Sigiller, signeter eller insegel, som på medeltidens Latin kallades signa, sigilla och secreta samt jemväl insignia, begagnades till bekräftande af rikens, landskaps,

liksom särskilda personers förbindelser, och de föranledde uppkomsten af vapen. Således har Gotlands och Wisby sigiller, hvilka hufvudsakligen äro lika hvarandra, gifvit beggedera samma vapen. Ehuru landets stora sigill är äldre än stadens, så torde likväl allmog- en lämpat sitt efter borgrarnas. Det vill med andra ord säga, att Wisby troligtvis haft ett äldre sigill än något af dem, hvarom vi nu ha vetskap.

Några andra sigiller, hvilka tillhört staden, ha jemväl kommit till vår kännedom. Ett rundt sigill, som håller 0.2.5 i tvärmått, framter i midten en lilja på en bladrik stjelm, hvilken å hvarje sida omgifves af en mångbladig stängel. Kring kanten läses emellan två perlringar: *sigillvm. thevthonicorum gvtlandiam frequentantivm.* Detta sigill har naturligtvis tillhört Tyskar i Wisby.

Ett rundt sigill, hvars tvärmått utgör 0.2.2, visar i midten en konung, hvilken i fotsid mantel sitter å en thron. Han har liljeprydd krona och håller i den högra handen en spira med lilja och i den venstra ett riksäp- ple med ett kors. Thronens fötter och sidor föreställa två lejon, som uppbära ett rutigt täcke och som i sina gap hålla bladslingor. Detta parti omgifves med rundbågar. Kring kanten läses mellan perlringar: *sigillvm: tevthvnicorum: in: wisbi. de. qvilda. sancti. kanvti.* Valdemar I stadfästade vidpass 1177 ett gille på Gotland till sin fader, hertig Knuts ära ¹⁾. Ett sådant gille till hans heder fanns äfven i Odense, ehuru konung Knut den Helige var der begravven. Hertig Knut, hvars minne framför allt firades i Ringsted, före-

¹⁾ Suhm, Hist. T. VII. s. 502, 503.

ställes såsom Obotriternas konung sittande å en thron med liljespira i högra och riksäpplé i venstra handen samt krona på hufvudet. Ett sådant gille hade Bornholm; ty der är ett dylikt sigill funnet. Dessa gillens sigiller äro runda och hålla 0.4.5 till 0.2.5 i tvärmått. Wallin har förmodat, att S. Knuts gille å Gotland firat konung Knuts ej hertig Knuts gille. Af nyssanfönda förhållande inses, att denne lärde författare misstagit sig. Då emellertid många gillen för dessa helgon blifvit både i Danmark och Sverige stiftade, så är det ej allenast svårt utan i vissa fall omöjligt att afgöra till hvilkenderas heder de tillkommit. Det sigill, som tillhört S. Knuts gille i Wisby, har äfven därför en märkvärdighet, att bokstäfverne äro lika dem, hvilka funnits å en blyplåt i Valdemar I:s graf i Ringsted.

Ett större och ett mindre sigill ådagalägga, att Wisby jemväl haft ett gille till ära för S. Laurentius. Båda dessa sigiller äro aflångspetsiga, af hvilka det större håller 0.2.5 i bredd och 0.5.2 i längd, det mindre 0.1.4 i bredd och 0.2 i längd. I midten af beggedera står S. Laurentius med tonsur, rundgloria och mantel. I det större sigillet håller S. Laurentius ett halster i högra och en bok i venstra handen. I det mindre håller han högra handen på bröstet och ett halster i venstra. Kring kanten af det större sigillet läses mellan två perlingar: *sigillum: fratrum: de: convivio: sancti: lavrencii*. Kring kanten af det mindre står mellan två släta ringar: *sigillum. gildarum. sancti. lavrencii. in visby*. Dessa sigiller tyckas häröra från trettonde seklet.

Ett rundt sigill, som har 0.2.2 i tvärmått, föreställer i midten en biskop å en stol. Denne biskop

har spetsig mössa och rundgloria samt för en krumstaf i venstra och upplyfter högra handen till välsignelse. Stolen prydes med två djurhufvuden. Botten är rutig. Kring kanten läses mellan perlingar: *sigillvm. confraternitatis sancti: nicholay: in: gotlandia.* Ett sigill, som tillhört S. Jakobs gille i Wisby, är jemväl aflångspetsigt, samt håller 0.4.8 i bredd och 0.2.5 i längd. I midten står S. Jakob med en snäckprydd väska samt en bok i venstra och en staf i högra handen. Han har tonsur och är barfotad. Omkring kanten läses emellan släta ringar: *sigillvm: convivarvm: sancti: iacobi de visby.*

En häftig eldsvåda öfvergick Wisby 1511. Trenne år derefter afbrann hela staden med kyrkor och kloster. Genom en vådeld 1400 blefvo 117 hus i norra delen af Wisby förstörda. Samma olycka öfvergick då S. Maria kyrka, som sedan stod många år öde. Under Wisborgs belägring 1448 skjöt besättningen eld i staden, så att många hus och S. Michaels kyrka afbrunno. Lybeckarne stormade och antände Wisby 1509, då norra delen deraf förstördes. De intogo äfvenledes staden 1525, då de ytterligare afbrände densamma. En vådeld uppkom 1640 i Wisby, hvilken under en häftig storm på sex timmar ödelade 97 bonings- och 40 ut-hus samt hospitalets alla åbyggnader. Jemväl afbrunno till en del S. Maria kyrka och flere af ringmurens torn ¹⁾).

Vi vilja först betrakta Wisby nuvarande kyrka och alla ruiner af dess öfriga helgedomar. Vi skola sedan öfvergå till stadens qvarstående ringmur och förstörda slott och slutligen kasta en blick på stadens nuvarande förhållanden och närmaste fornlemningar.

¹⁾ Strelow, S. 154, 157, 192, 211, 240, 251, 298, 299.

S. Maria eller domkyrkan.

Den helgedom ligger i norra delen, men icke långt ifrån midten af staden. Platsen, som icke är synnerligen stor, intager en anseelig höjd öfver stadens nedra sträckning, men begränsas åt öster af den så kallade Klinten, en kalkklippa, hvilken vidpass 50.0 ifrån korets gafvelmur höjer sig tvärbrant och skroflig ungefär 50.0. Kyrkan förtjenar i många afseenden att närmare skärskådas.

Tyskar, som voro bosatte i Wisby, uppförde detta Herrans hus, hvilket biskopen Bengt i Linköping 1225 invigde till jungfru Marias ära. Vid detta tillfälle beviljades nedannämnda förmåner. Församlingen fick vid inträffande ledigheter välja prester, jorda aflidna främlingar och jemväl borgare med förbehåll för vederbörande själasörjares rättigheter. Ingen prelat eller prost egde, såvida oförsonlig blodsutgjutelse ej inträffat, att tillsluta kyrkan. Ingen sjöfarande skulle, enär kyrkan var helt och hållet byggd af fromma sammanskott, undanhålla eller till andra helgedomar aflemna dylika, såvida han ville undgå bannlysning. Dessa förmåner blefvo några få år derefter bekräftade af legaten Vilhelm från Sabina och ytterligare 1268 stadfästade af påfven Clemens IV¹⁾. Tyskarne valde och underhöllo två kyrkoherdar. Dessa förhållanden alstrade snart bedröfliga tvister. Till följd häraf blef ytterligare bekräftelse på berörda privilegier 1295 gifven af påfven Bonifacius

¹⁾ Svenskt Dipl. N:o 231, 529.

VIII. Omsider nöjde sig församlingen med en kyrkoherde.

Kyrkan har följande anordning. Ett aflångfyrkantigt långhus, som innehåller åtta pelare i två rader, fördelas i tre likstora skepp, af hvilka hvardera har fem korshvalf. I vester höjer sig ett fyrkantigt torn, som motsvarar mellanskeppet. I öster ligger ett fyrkantigt kor, hvilket har mellanskeppets bredd och höjd samt ett korshvalf till betäckning. I vinklarna mellan sidoskeppens östra gafvelmurar och korets båda sidomurar uppstå smala hörntorn, som äro till den nedra hälften fyrkantiga, men till den öfra åttkantiga. Ett kapell, hvilket intager vestra tornets hela och nära hälften af långhusets södra sidomur och betäckes med fyra korshvalf, har tillkommit mot medeltidens slut.

Der finnas tvenne ingångar å långhusets södra och tvenne motsvarande å dess norra samt en på midten af tornets vestra sidomur. Af långhusets ingångar är den sydöstra igenmurad och den nordöstra inleder numera till en sakristia. Kyrkan har ursprungligen haft smala och höga rundbågiga fönster, af hvilka de fleste sedermera blifvit utvidgade och fått spetsbågiga betäckningar. Från pelarna öfver takhvalfven uppstå höga spetsbågar, som uppbära sträckmurar, hvarpå mellanskeppets kroppåstak hvilat. Till dessa sträckmurar, som äro 18.0 höga, sluta sig sidoskeppens luttak. Korets sidomurar, hvilka äro jemnhöga med berörda sträckmurar, uppbära ett kroppåstak, som utgör en fortsättning af mellanskeppets betäckning. Det vestra tornet har liksom det sydöstra och det nordöstra flere afdelningar öfver hvarandra, och alla uppbära höga lanternor. Hela byggnaden är uppförd af huggen och tuktad kalksten.

Sedan vi gifvit ett hufvudsakligt begrepp om kyrkans anordning, vilja vi närmare skärskåda hennes särskilda delar. Vi skola slutligen yttra vår mening rörande kyrkans egna byggnadsförhållanden, hvilka ej hitills blifvit på nöjaktigt sätt förklarade.

Långhusets inre bredd i vester utgör 70.0, i öster 75.0, längd 117.5, mellanskeppets höjd från golfplanen till slutstenen 45.0 och murtjocklek 4.0. Sidoskeppens socklar bestå af lodrät grundsten och derpå liten skråkant samt hög platt och quartstaf, öfverst platt och skråkant. Dithörande taklister bildas af stor rundstaf och derpå stor hålkäl. Öfver dessa taklister äro andra af tegelsten i nyare tid insatta. De sträckmurar, som uppbära mellanskeppets vattentak, ha trebladiga gesimsbågar och derpå en rundstaf och hålkäl.

De fyra vestra pelarne äro fyrkantiga och förstärkas åt mellanskeppet med grofva halffolonner. Grundstenarne äro skråkantiga. Baserne för halffolonnerne äro attiska med skyddsblad och kapitälerna bägerlika med löfverk. Å det ena kapitälet ses två örnar stå på och bita i ringen. På kapitälerna ligga kransar, som prydas med rundstaf och karnis. De fyra östra pelarne äro till sina grundformer jemväl fyrkantiga. De två vestra ha åt mellanskeppet och koret starka pilastrar, af hvilka de förra äro släta, men de sednare förstärkas med grofva halffolonner. I båda pilastrarnas vinklar uppstå smärta kolonner. De två öfriga pelarne ha å hvarje sida en stor pilaster, som åt mellanskeppet samt åt vester och öster förstärkes med en grof halffolon, och hvarje vinkel intages af en fin nära helkolonn. De fyra vestra och de fyra östra pelarne ha nära likadana fotställningar samt kapitäl och kransar.

De två vestligaste pelarne motsvaras af likartade pilastrar å den närmaste gafvelmuren, men de två östligaste af fullt öfverensstämmande pilastrar å korets två vestra hörn. Här bör likväl erinras, att långhusets östligaste afdelning ligger ungefär 2.0 och koret ytterligare 2.5 högre än den öfriga golfplanen, hvadan de östligaste pelarne och pilastrarne fått dermed öfverensstämmande underbyggnader.

De sex vestra pelarne motsvaras å södra och norra sidomuren af kragstenar, hvilka prydas med hålkål, rundstaf och hålkål. Hvardera af de två östra pelarna har en motsvarande pilaster, som är ensprångig åt vester, men tvåsprångig åt öster med en mellanstående kolonn. Den södra pilasterens grundsten, bas, kapitäl och krans äro lika med de östligaste pelarnas. Den norra, hvilken till formen liknar den södra, har 1644 blifvit på ett vandaliskt sätt öfvermurad vid upprättande af en minnesvärd. I långhusets sydöstra och nordöstra hörn stå enkla pilastrar, som ha mellan sig en smärt kolonn. De pilastrar, hvilka intaga korets sydvestra och nordvestra hörn, motsvaras i detsammias sydöstra och nordöstra af sådana, som de nyssbeskrifna. Så väl grundstenarne som baserne samt kapitälerna likna de ofvanberörda.

De tre vestra hvalfafdelningarnas förenings- och skiljebågar äro likbreda samt skarpkantiga och ensprångiga. De två öfriga afdelningarnas föreningsbågar samt mellanskeppets östligaste skiljebåge och triumfbågen äro skarpkantiga med grofva midtstafvar. Sidoskeppens östligaste skiljebågar äro skarpkantiga och tvåsprångiga. Alla förenings- och skiljebågarne äro liksom triumfbågen spetsiga. De tre vestra afdelningarnas korshvalf

ha raka och föga uppåtgående kappor utan kant- och korsbågar. De två östra i mellanskeppet ha kant- och korsbågar, af hvilka de förra äro skarpkantiga, men de sednare i vester tre- och i öster enstafviga. Dithörande kappor äro något kupiga och mera uppåtgående. Det östligaste af dessa korshvalf har i midten en rund öppning. Sidoskeppens vestra korshvalf likna mellanskeppets motsvarande. Södra liksom norra sidoskeppets östligaste korshvalf har kant- men inga korsbågar och deras kappor likna mellanskeppets östligaste.

49 Ehuru sidoskeppens östra gafvelmurar äro utvändigt raka, så inrymmer hvardera invändigt en ansenlig altarnich, hvilken är nära halfrund och betäckes med ett nära halft kupolhvalf. Mot midten af långhusets södra sidomur finnes en fyrkantig altarnich, som uppstår på kransar med liten staf och stor hålkäl ett spetsigt tunnhvalf å vederlag i vester och öster. Sidomuren har för denna altarnich, hvilken håller 16.0 i bredd, 10.0 i djup och 25.0 i höjd, blifvit genombruten, och en vanprydlig utbyggnad har således tillkommit. Denna utbyggnads socklar bestå af en hög, lodrät grundsten och derpå en större kvartstaf.

Nära vestra ändan af långhusets södra sidomur, som utgör kapellets norra, finnes en ursprunglig ingång. Rätvinkliga poster, hvilka äro breda och tjocka, stå på en likadan tröskel och uppbära ett trebladigt dörrfält med två rullika knoppar. På murhorn i yttre omfattningen hvilar en skarpkantig rundbåge. Ytterst ses å hvarje sida en grof kolonn och derpå en halfcirkelformig rundstaf. Murhörnen och kolonnerne ha attiska baser. Den ene kolonnens bas prydes med skyddsblad, men den andres är skadad. Beggederas kapitäl äro

bägarlika och bladsirade. Der saknas kransar. Det synes klarligen, att derutanför funnits å hvarje sida ett framstående murhorn eller en pilaster, som uppburit en rundbåge och derpå ett röste, och det tyckes, att dessa prydnader blifvit bortbrutna vid kapellets uppförande. Inre omfattningen är nära rätvinklig med lågrakspetsig betäckning.

En motsvarande ingång å långhusets norra sidomur är stickbågig och företer en ganska simpel anordning. Rätvinkliga poster uppbära ett rakt dörrfält. Yttre omfattningen företer å hvarje sida framtill en ganska stor hålkål, hvilken fylles med en grof rundstaf, men å betäckningen saknas en sådan. Denna ingång har vid utvidgning af ett fönster deröfver blifvit förändrad. De på rundstafvarna uppsatta kransar och kulor röja den nyare tidens fåkunniga påhitt. Inre omfattningen är föga snedsmygig och lågrakspetsig.

Ett stycke från södra sidomurens östra ända märkes en rundbågig ingång. Poster af hela block uppbära ett rakt dörrfält. Tre kolonner å hvarje sida omgifvas af stora murhorn. Baserne äro attiska med skyddsblad, kapitälerna bägarlika med löfverk och kransarne ha rundstaf och hålkål. Kolonnerne uppbära rundstafviga och murhornen skarpkantiga rundbågar. Ytterst å hvarje sida står en fyrkantig pilaster, som framspringer 5.4, och derpå hvilar ett röste, hvilket har vattenlister, som utgöras af en quartstaf med en löfranka. Inre omfattningen, hvilken varit snedsmygig och lågrakspetsig, är igenmurad. En motsvarande ingång å norra sidomuren är rundbågig. Det visar sig, att yttre omfattningen bestått af en skråkant och en rundstaf. För öfrigt har denna ingång, som nu inleder

i en usel tillbyggnad, blifvit så förfuskad, att dess ursprungliga anordning icke kan närmare bestämmas.

Långhusets fönster motsvara på det närmaste pelarnas mellanrum. Der finnas således fem å hvarje sidomur. Af dessa fönster äro fyra smala, höga, enkla och rundbågiga; sex deremot stora, fyrdelade och spetsbågiga; de förra med ganska höga, de sednare med helt låga bröstningar. De rundbågiga fönstren äro ursprungliga, men de öfriga utvidgade. Bland de fyra fönster, som bibehållit sin gamla anordning, ha de två blifvit vid kapellets uppförande bortskymda, hvadan deras förändring varit utan ändamål, det tredje står öfver sydöstra ingången och har således ej kunnat utan densammas förderfvande utvidgas, det fjerde nära norra sidomurens vestra ända medgaf ingen utvidgning, enär den vestligaste hvalfaffdelningen är fullt hälften smalare än de öfriga. Tre poster i hvardera af de utvidgade fönstren förenas med fyra spetsbågar, hvilka i de fem äro trebladiga och uppbära rosverk. Der märkas skiljaktiga förhållanden i rosverken, som bestå af spetsiga bågslag samt mer och mindre bladprydda ringar m. m. Södra sidoskeppets spetsiga fönster åt vester har fyra likhöga, trebladiga spetsbågar och derpå två mindre och en större fyrbladig ros. I södra sidoskeppets spetsiga fönster åt öster uppstå från posterna fyra enkla spetsbågar och deröfver två enkla dubbelt större samt i hvardera en sexbladig ring och öfverst en ring med åtta mindre sådana och i midten en fyrbladig ros. Norra sidoskeppets vestligaste, spetsiga fönster har på posterne fyra likhöga, trebladiga spetsbågar och deröfver två dubbelt större sådana, af hvilka hvardera innesluter tre trebladiga rosor, öfverst ses en stor ring, som kring

kanten har åtta trebladiga rosor och i midten en åtta-bladig ros. Norra sidoskeppets mellersta fönster har fyra likhöga, trebladiga spetsbågar, derpå två dubbelt större sådana, af hvilka hvardera omger en fyrbladig ros, och öfverst ses en ros med fyra treflikiga blad. Närmaste fönster åt öster företer fyra trebladiga, likhöga spetsbågar och derpå två fyrbladiga rosor samt öfverst en fyrbladig med trebladiga flikar. Norra sidoskeppets östligaste fönster har fyra likhöga, trebladiga spetsbågar och derpå två dubbelt större sådana med fyrbladiga rosor inuti och öfverst ses en stor ros med fyra blad, af hvilka hvardera är treflikigt. Alla fönstren äro ut- och invändigt snedsmygiga.

De spetsbågar, som å vinden uppskjuta från svicklorna af föreningsbågarna, äro lika breda som pelarnas mellanrum och ungefär 15.0 höga. De sträckmurar, hvilka hvila på samma spetsbågar, visa tydliga spår efter små ljusöppningar, som utvändigt haft midtposter och motsvarande karmar samt trebladiga spetsbågar derpå, men invändigt breda och låga omfattningar med lågrakspetsiga betäckningar. Då sidoskeppens luttak fått brantare fall, än de ursprungligen haft; så måste dessa ljusöppningar blifvit igenmurade.

Koret, hvars inre bredd utgör 50.0 och längd 55.0 samt murtjocklek 5.2, betäcket med ett korshvalf, som i likhet med mellanskeppets östligaste har rätvinkliga kant- och enstafviga korsbågar. Dithörande kappor, hvilka äro i söder och norr spetsiga samt i vester och öster rundbågiga, likna långhusets i östligaste hvalffadlingen. Korets socklar bestå af en hög, lodrät grundsten, derpå qvartstaf samt öfverst platt och skråkant. En stor karnis, som icke är ursprunglig, utgör korets

taklist; ty derunder ses en gammal sådan, som består af rundstaf och hålkål.

Å alturväggen finnas tre rundbågiga fönster med höga bröstningar. Det mellersta är något högre än de omgifvande. Å norra sidomuren nära östra ändan ses ett likadant fönster. Dessa fyra fönster, som äro ursprungliga, ha liksom alla de öfriga ut- och invändigt sneda smygar. Å korets södra sidomur finnes ett spetsbågigt fönster, hvare en midtpost uppbär två trebladiga spetsbågar. Detta fönster, hvilket är äfven ut- och invändigt snedsmygigt, har påtagligen blifvit liksom långhusets stora fönster utvidgadt. I anseende till korets upphöjda golfplan ha dess spetsbågiga fönster utvändigt fått högre bröstning än långhusets.

Korets gafvelmur har två breda pilastrar å hörnen och två smala mellan de tre östra fönstren. Dessa pilastrar förenas i midten med en stor och å sidorna med två mindre rundbågar. Å korets hvarje sidomur ses två motsvarande rundbågar. Derpå följa å gafvelmuren sex spetsbågiga och trebladiga nicher i två rader öfver hvarandra. I gafvelröstets spets märkas två mindre sådana nicher jemte hvarandra och deröfver lemningar efter en sådan.

Vestra tornet, hvars socklar likna sidoskeppens, har fem afdelningar öfver hvarandra. Första afdelningen, hvilken invändigt håller i söder och norr 24.2 och i motsatt riktning 24.8, betäcker med ett korskvalf, och har å midten en ingång från vester samt en stor öppning åt öster. Hvarföre afdelningen är vida lägre än långhuset, skall nedanföre utredas. Uti ingången stå smala poster, som uppburit ett rakt dörrfält. Yttre omfattningen har å hvarje sida en kolonn mellan

två mycket stora murhörn. Det inre af dessa murhörn prydes med en qvartstaf, men det yttre bildar ett framsprång, som med qvartstaf och skråkant öfverensstämmer med öfra delarna af tornets socklar. Kolonnerne och murhörnen ha skråkantiga grundstenar. Kolonnernas baser äro attiska med skyddsblad och deras kapitäl inåtsvängda och löfprydda. Kransar saknas. På kolonnerna hvilat en rundstafvig och på murhörnen skarpkantiga rundbågar. Härvid bör märkas, att yttre murhörnens rundbåge blott framskjuter så, att den sluter sig med en skråkant till mursidan. Man har på vandaliskt sätt bortbrutit dörrfältet och till 2.5 i längd afstympat posterna, och derpå insatt ett eländigt fönster. Inre omfattningen är jemväl vanställd. Öppningen åt öster är smalare än mellanskeppet och har rundbågig betäckning, hvars dynstenar prydas med rundstaf och hålkål.

I norra sidoskeppet inleder en rundbågig ingång till en ovanligt bred och bekväm trappa, som genom vestra tornets norra sidomur sträcker sig från öster till vester och med några steg åt söder inför genom en rundbågig ingång på första afdelningens takhvalf. I motsvarande sidomur åt söder finnes en likadan trappa, hvilken till sträckning och ingångar är alldeles sådan som den nyssbeskrifna; men dithörande ingångar ha för undvikande af drag blifvit vårdslöst igenmurade. Trapporna, som till andra afdelningen äro breda, betäckas med tunnhvalf. Andra afdelningen har jemväl ett korshvalf, hvilket är spetsigt med raka uppgående kappor och små hålkålade kragstenar i hörnen. På midten af andra afdelningens vestra sidomur märkes en stor ljusöppning, som ut- och invändigt har snedsmygig

och fyrbladig omfattning. Åt mellanskeppet finnes en mycket stor öppning med rundbågig betäckning på karnisade dynstenar. I södra vederlagsmuren ses ett litet fyrkantigt väggskåp. I midten af öppningen står en kolonn på en bröstningsmur, hvilken har endast 2.0 i höjd. Basen är attisk med skyddsblad, kapitälet bägarlikt med löfverk och drufklasar, kransen hålkälad och skaftet slipadt. Kolonnen uppbär två skarpkantiga rundbågar, och en svickla deröfver är af ålder igenmurad. I andra afdelningens sydöstra och nordöstra hörn märkas spår efter igenmurade ingångar till en läktare.

Första afdelningens södra och norra sidomurar, som äro 15.0 tjocka, ha öfver trapporna medgifvit starka indragningar, så att gallerier kunnat derutanför anbringas. I andra afdelningen uppgår nära midten af norra sidomuren en trappa genom en raksluten genomgång till det galleri, hvilket sträcker sig utanför norra sidomuren. Samma trappa är vida smalare än de nyssberörda och betäcket med sträckstenar i afsatser. Detta galleri, som håller 4.5 i bredd, har åt norr tre rundbågiga öppningar, hvilka åtskiljas af fyrkantiga pelare med motsvarande pilastrar. Den östligaste öppningen har blifvit till en del igenmurad, då sidoskeppen blifvit påbyggda. En midtkolonn i hvarje öppning, som har ett bröstvärn, uppbär två rundbågar. Kolonnerne ha attiska baser med skyddsblad samt bägarlika och slätta kapitåler. Pelarne, pilastrarne och kolonnerne ha hålkälade kranisar. Åt vester ses en temligen stor raksluten glugg. Utanför södra sidomuren har ett likadant galleri legat, hvartill en raksluten ingång midt emot den nyssberörda inledt. Efter detta galleri, som blifvit vid kappellets uppförande förstördt, synas tydliga lemningar.

En raksluten ingång leder från norra galleriet på en trappa, hvilken genom norra sidomuren uppgår från vester till öster i tredje afdelningen, som betäckes med ett bjelklag. Der märkas åt vester två stora rundbågiga gluggar, af hvilka den norra är igenmurad, och der finnes åt öster en rundbågig öppning, som har en raksluten genomgång till vinden. Från den tredje afdelningen uppgå höga stegar till den fjerde och femte. I fjerde afdelningen, hvilken haft ett bjelklag, ses å hvarje sida, två stora rundbågiga gluggar, som äro igenmurade. Femte afdelningen, hvilken har å södra liksom vestra och norra sidomuren två rundbetäckta gluggar, inrymmer tre stora klockor. I hvarje glugg uppbär en tunn midtpelare, hvars yttre hörn äro afkantade, två små rundbågar. Midtpelaren har hålkälad sockel och likadan kranz i omvänd ställning; sidostycken och omfattningar äro skarpkantiga utan socklar, men de ha hålkälade kranzar.

Vid första afdelningens slut har tornets vestra och norra yttersidor ensprångiga och halfrunda gesimsbågar och derpå en bandlist med rundstaf och hålkäl. Dessa gesimsbågar sluta sig till breda hörnpilastrar, som hvila på tornets socklar, och hälften smalare midtpilastar, af hvilka den norra uppgår från samma socklar, men den vestra deremot från slutstenen af vestra ingångens yttre omfattning. Öfver gallerierna vid tredje afdelningens början märkas åt vester och norr små indragningar, och derifrån uppstå likadana hörn- och midtpilastrar. Dessa pilastrar sammanbindas åter med likadana gesimsbågar, som betäckas med en skråkant. Å södra sidomuren vid samma höjd märkas svaga spår efter en midtpilaster och gesimsbågar, hvilka måste vid en häf-

tig brand af kapellets vattentak blifvit förstörda. Tornets öfra del är alldeles slät och saknar gesimser.

Tornets betäckning består af en karnisformig underbyggnad och derpå en åttkantig lanternna med omgifvande altan samt en större och en mindre kur. Det vittnar om den största fäkunnighet i kyrklig byggnadskonst att anbringa en lanternna i det uslaste rocomaner på ett ansenligt torn uti enkel rundbågsstil.

Det sydöstra tornet är 1.5 smalare än det nordöstra, men begge ha alldeles lika höjd, och hvardera innehåller fem afdelningar öfver hvarandra. Den nedra hälften å hvardera är fyrkantig och sluter sig med skråkantiga afsatser till den öfra, som är åttkantig. Å korets södra sidomur nära vestra ändan inleder i sydöstra tornet en ingång till ett litet rum, hvilket utgör första afdelningen. Den yttre dörromfattningen är rätvinklig och raksluten, men den inre nära rätvinklig med lågrakspetsig betäckning. Rummet, som är fyrkantigt, och invändigt håller i söder och norr 9.9 samt i vester och öster 9.6, har ett tunnhalv på vederlag i vester och öster. Ett ganska smalt och föga högt fönster på midten af södra sidomuren har rak betäckning samt utåt inga, men inåt ganska stora smygar. I inre dörromfattningens östra sida uppgår en trappa från vester åt öster och sedan från norr åt söder, hvarpå man inkommer genom en raksluten ingång i andra afdelningen, som likaledes utgör ett litet rum, hvilket helt och hållet liknar det nyssbeskrifna. Trappan har tunnhalv. Tredje afdelningen, hvars nedra hälft är utvändigt fyrkantig men hvars öfra är åttkantig, har ingen trappa nedifrån. Detta rum upplyses åt söder liksom åt öster af en större glugg, hvilken har rundbågig omfattning

och en midtkolonn, som uppbär tvenne små rundbågar. Tredje afdelningen har liksom fjerde och femte intet takhvalf. Å fjerde afdelningens sydvestra, södra, sydöstra och östra sida ses en ganska hög glugg med spetsbågig betäckning. På en midtpost i hvarje glugg hvila två enkla spetsbågar, och deröfver står en svickelros. Femte afdelningen, som höjer sig öfver mellanskeppets och korets kroppåstak, framter å hvarje sida en något smalare och lägre glugg, hvilken, saknande yttre omfattning, har en midtpost, som uppbär två trebladiga spetsbågar, så att hvarje glugg visar sig såsom tvenne. Rosverken äro i den fjerde och femte afdelningens gluggar något olika, men likväl harmoniska. Flere gluggar äro igenmurade samt några midtkolonner och midtposter förstörda. De tre sistberörda afdelningarne, till hvilka man icke kan utan från vinden inkomma, ha bjelklag. Tornets betäckning, som icke blifvit såsom den nyssbeskrifna nedtill indragen och kring lanternan omgifven med en utspringande altan, är någorlunda dräglig, dock ganska opassande på det ställe, den intager. Man erfar ett helt annat intryck af denna tillkonstlade betäckning än af de gotländska landskyrkornas enkla, uppåtsträfvande tornspiror.

En ingång lika med och midt emot den nyssbeskrifna inför till ett litet rum i första afdelningen af nordöstra tornet. Detta rum, hvilket invändigt håller i söder och norr 12.4 samt i vester och öster 11.3, betäcket med ett tunnhvalf på vederlag i sistnämnda riktning samt har ett rakslutet fönster åt norr. En rakbetäckt ingång åt öster nära den nyssberörda inleder till en trappa, som uppgår från vester åt öster och vänder sig sedan från söder åt norr till andra afdel-

ningen, hvilken innehåller ett likadant rum som det nyssomtalta med tunnhvalf på vederlag i vester och öster samt med ett litet rakslutet och storsmygigt fönster åt norr. Dessa båda rum samt deras ingångar, fönster och trappor äro alldeles lika sydöstra tornets motsvarande, så att enda skilnaden beror af tornens olika ställning vid korets sidomurar. För öfrigt bör noga märkas, att båda tornen äro till omfång, höjd samt yttre och inre anordning samt äfven till betäckningar mycket lika hvarandra. Många gluggar äro jemväl i nordöstra tornet igenmurade och skadade.

De östra tornens socklar likna korets. Den första liksom den andra afdelningen har en stor bandlist, hvilken består af enkla rundbågar och sluter sig till hörnpilastrar och närmaste gavel- och sidomurar. Den nedra bandlisten betäckes med en skråkant, men den öfra med en rundstaf. Tredje liksom fjerde afdelningen framter en bandlist, som utgöres af en rundstaf. Femte afdelningen har tvåsprångiga och trebladiga gesimsbågar och derpå en stor karnis. Bandlisternas och gesimsernas rundbågar äro mycket olika både i anseende till storlekar och kragstenar. Långhusets södra liksom norra sidomur har till östra hälften lemningar af rundbågiga bandlister, hvilka motsvara de nedersta å de östra tornen.

Kapellets sidomur, som sträcker sig i vester och öster, motsvaras af vestra tornets hela södra och en betydlig del af långhusets södra sidomur. Således blir kapellets vestra gavelmur en tredjedel längre än dess östra; ty den förra utgår från tornets sydvestra hörn, men den sednare från långhusets södra sidomur. Till följd häraf är kapellets vestra tredjedel mycket bredare än dess öfriga tvenne. Fyra spetsiga korshvalf, hvilka

utgöra kapellets betäckning, ha skiljebågar, som uppbäras af pilastrar. Till förstärkning af kapellets omgifningsmurar, hvilka äro tunnare än den öfriga byggnadens, ha fem yttre sträfpelare tillkommit. Sidomuren har å midten en stor ingång samt å hvarje sida derom ett stort spetsigt fönster, och vestra gafvelmuren har två samt östra ett sådant. Sidomuren uppbär ett anseeligt röste, och yttre betäckningen består af ett kroppåstak med vattenfall åt vester och öster.

Kapellet, hvars inre bredd i vestra tredjedelen utgör 58.8, i mellersta och östra 25.0 samt hela längd 74.4, har långhusets höjd. Kapellets socklar, hvilka äro höga, bestå af en lodrät grundsten och derpå tvenne små rundstafvar med en mellanlöpande hålkäl. Taklister saknas.

Efter bortbrytande af södra sidoskeppets vestra gafvelmur har dess sidomur fått vid den fristående ändan en prydlig pilaster. Stammen består af sju rundstafvar och ett snedskuret murhorn. Basen är åttadelad och bildar två afsatser, af hvilka den nedra prydes med en hålkäl, men den öfra med en rundstaf. Kapitålet är bägarlikt och har yfviga blad. Å kapellets vestra gafvelmur midt emot berörda pilaster står en motsvarande, som har följande anordning. Stammen utgöres af ett framsprång med snedskurna horn och derframför en kolonn. Grundstenen är skråkantig, basen attisk med skyddsblad, kapitålet bägarlikt med bärande figurer. Å kapellets sidomur ses två pilastrar, hvilka ha samma afstånd från hörnen som sins emellan. Stammen å hvardera består af ett framsprång med snedskurna horn samt derframför en karnisstaf mellan två rundstafvar. Grundstenen är fyrkantig, basen lodrät och tresidig med

ring å öfra kanten för framsprångets hvarje sida och för hvarje staf. Basen för karnisstafven har två hålkälade sidor. Den vestra af dessa två pilastrar står midt emot den, som intager vestra ändan af långhusets södra sidomur. Den östra af samma pilastrar höjer sig gent öfver långhusets sydvestra ingång, hvadan der icke kunnat bli någon motsvarande pilaster. Denna svårighet är på följande sätt afhulpen. Öfver ingången framstår en bladsirad krans, hvilken uppbar en flerstavig knekt, och derpå hvilar en större bladprydd kragsten, som understöder en flerstavig sådan med löfsirad krans. Vid vestra ändan af tornets södra sidomur finnes en bägerlik, bladprydd kragsten, hvilken har en krans, som utmärkes med en rundstaf mellan två hålkälar. Vid östra ändan af samma sidomur ses en kragsten, hvilken utgöres af en bred list, som profile-ras med rundstaf och hålkäl. Denna list uppbar en ganska bred skiljebåge, hvilken i långhusets södra sidomur infaller vid detsammans halfva höjd. Denna anordning är föga harmonisk. I kapellets sydvestra och sydöstra hörn höja sig smärta kolonner mellan skråkanter och ha lodräta öfverensstämmande baser med ringar och löfsirade kapitäler. Den sydvestra har en krans med rundstaf och hålkäl, men den sydöstra saknar krans. Uti kapellets nordöstra hörn framskjuter en löfprydd kragsten, och derpå höjer sig en kolonn, hvars bas har yfviga skyddsblad, och hvars kapitäl liknar en fyrbladig blomkalk. Derpå ligger en krans med hålkäl och rundstaf. På denna krans märkes i nära naturlig storlek en hukande man, hvilken med lutande hufvud på nacken uppbar mellan två murhörn en kolonn, som har ett bägerlikt och bladprydt kapitäl.

Från pilastern å vestra ändan af långhusets södra sidomur kasta sig på pilastern vid kapellets vestra gavelmur samt på vestra pilastern vid detsamma sidomur breda och spetsiga skiljebågar, hvilka utgöras af nio dels rund- dels karnisstavvar mellan hålkälar. På östra pilastern vid kapellets sidomur och motsvarande kragsten öfver långhusets sydvestra ingång hvilar en likadan skiljebåge. Emellan dessa skiljebågar och omgifvande mursträckor äro spetsiga korshvalf med raka föga uppåtgående kappor inslagna, hvilka ha snedskurna kant- och trestafviga korsbågar, som uppbäras af pilastrarna, kragstenarna och kolonnerna. Slutstenarne bilda stora rundlar, hvilka prydas med likadant stafverk som korsbågarne. Af dessa slutstenar är den nordvestra alldeles slät, den sydvestra framter Christi bröstbild med korsgloria, den mellersta har en sexbladig ros och den östra visar Guds lam med korsfana.

Kapellets portal består af fina stafvar med mellanlöpande hålkälar, som å hvarje sida fördelas af snedskurna murhörn i tre särskildta partier. Det yttersta af dessa partier bildar å hvarje sida ett framsprång. Grundstenarne och baserne äro så förvittrade, att de ej kunna rätt bestämmas. Kapitälerna, hvilka äro inåtsvängda, prydas med yfviga blad samt några mennisko- och djurfigurer. Betäckningen är spetsbågig och siras med rika listverk, som fördelas liksom å sidorna i tre partier. Härvid bör likväl den ovanligheten märkas, att de nedra och öfra partierne icke ha sinsemellan rätt öfverensstämmande språng. De innersta hörnen användas såsom anslag i stället för poster. På begge framsprången höjer sig ett spetsigt röste med karnisade vattenlister. I röstets hvarje svickla och öfver

hvarje framsprång ses en stor dubbelros. I röstets spets föreställes Christus i nära naturlig storlek uppstigande ur grafven. Christus, som utmärkes med korsgloria, håller i den venstra handen en skadad segerfana och utsträcker den högra till välsignelse. Öfver vattenlisterna höja sig å hvarje sida tre löfprydda fialer. Öfverst står en baldakin, hvori ses ett stort hufvud och derofvanför en liten man.

Kapellets alla fönster äro spetsbågiga samt ut- och invändigt snedsmygiga. I det sydvestra liksom i de två södra fönstren stå tre, men uti det nordvestra och östra två poster, som uppbära trebladiga spetsbågar och derpå rosverk. De två vestra fönstrens omfattningar och poster äro utvändigt släta, men det östra prydes å poster, bågar och rosverk med fina rundstafvar. Det södra fönstret åt vester har å hvarje yttersida en grof karnisstaf mellan hålkälar och en rundstaf inom ett murhörn, och posterne, bågarne samt rosverket ha fina rundstafvar. Det södra fönstret åt öster prydes å hvarje yttersida med tre rundstafvar och deremellan djupa hålkälar, men posterne, bågarne och rosverket siras med fina rundstafvar. I vestra gafvelmurens norra fönster är mellersta spetsbågen något högre än de omgifvande, och rosverket består af tre spetsiga blad, af hvilka hvardera har i midten en liten rund öppning och en fyrdelad ros. Samma gafvelmurs södra fönster innehåller fyra likhöga spetsbågar samt deröfver tre stora öppna och släta ringar. Södra sidomurens vestra fönster har äfvenledes fyra likhöga spetsbågar, hvaröfver två dubbelt större, som äro släta, uppstå. Hvardera af dessa större spetsbågar inrymmer en fyrbladig ros och deröfver ses tre släta ringar, af hvilka

en innehåller en trebladig, en annan en fyrbladig och en tredje en fembladig ros. Sidomurens östra fönster har likhöga spetsbågar och deröfver fyra öppna, slätta hjertan med uppåtvända spetsar och derpå två trebladiga rosor. I östra gafvelmurens fönster är den mellersta spetsbågen högst, och deröfver märkas två sexbladiga och deremellan en fembladig ros.

Sträfpelarne, som äro fyrkantiga, sakna afsatser. Den sydvestra och sydöstra sträfpelaren stå öfver hörn; men den nordvestra samt de två mellersta ha vinkelrät ställning. Nedra hälften af sydvestra sträfpelaren pryddes i hvarje hörn med tre kolonner, hvilkas baser hade rundstafvar mellan hålkälar och hvilkas kapitåler voro löfsirade, men den har nyligen fått en beklädnad med en afsats å midten och blifvit alldeles slät. Sydöstra sträfpelaren har ännu å hvarje hörn sina tre kolonner mellan hålkälar, såsom den sydvestra för få år sedan hade. På sträfpelaren nära vestra liksom på den motsvarande nära östra sidan om ingången synas lemnigar efter en prydlig baldakin, som inrymt en bildstod.

Enligt sigillum consistorii ecclesiastici Wisbyensis af 1740 utgjordes kapellets betäckning af ett luttak med vattenfall åt söder, och sträfpelarne åt samma håll uppspirade deröfver med höga, löfprydda fialer ¹⁾). Efter en svår eldsvåda, som 1744 öfvergick kyrkan, uppdrogs å södra sidomuren ett stort röste i eländigt rocomaner. En af ifrågavarande fialer ligger ännu å kyrkovinden. Öfver den sydvestra liksom öfver den sydöstra sträfpelaren ses en stor utkastare och en dylik ligger jemväl på vinden. Den sydvestra utkastaren liknar en

¹⁾ Wallin, Gothl. saml. D. I. S. 130.

man, hvilken med bart hår och kappa krypande på en stång har öppen mun; den sydöstra framter djefvulen, hvilken, om halsen bunden med en kedja, har långa öron och krokiga horn samt ett rysligt gap; den tredje, som ligger å vinden, föreställer Simson, hvilken sittande på lejonets rygg uppbryter dess käftar. Dessa figurer äro hållna i nära naturlig storlek. Vidunderliga utkastare eller taktännor äro ingalunda ovanliga i sednare medeltidsstil.

Alla socklarne, hörnstyckena, pelarne till största delen, bågarne, dörr- och fönsteromfattningarne, posterne, rosverken, kolonnerne, sträpelarne, utskottsränorna och bildverken äro med skicklighet huggna af kalksten. Yttre dörromfattningarne bestå till en stor del af slipad sådan. Ehuru kyrkan undergått flere häftiga eldsvådor och varit många århundraden blottställd för luftens inverkan, är hon temligen väl bibehållen. Deremot har kapellet i anseende till dåligt val af kalksten lidit mycket af vittring. De öfriga murytorna så väl ut- som invändigt samt takhvalfven bestå af tuktad kalksten. Att all huggen kalksten ursprungligen varit både ut- och invändigt fri från vitlimning, kan icke dragas i tvifvelsmål, men att deremot den tuktade haft en tunn anputs, är så mycket vissare, som landskyrkorna på Gotland med högst få undantag äro på sådant sätt behandlade. Nu se vi denna ansenliga helgedom, den enda, som vidmakthålles af de många, hvilka uppstått i Wisby, vara med undantag af yttre dörromfattningarna samt fönsterposterna och rosverken på ett bedröfligt sätt öfverstruken med kalkröra. Härvid bör dock erinras, att de sex vestra pelarne svårligen kunna till sina ojemna sidor, som tillkommit genom

bortbrytningar, lemnas utan anputs; men en sådan bör göras något bättre än den nuvarande. Långhuset, ko-ret, kapellet och altarnichen betäckas med tegelpannor; alla tre lanternorna äro brädbeklädda och svartstrukna.

En konstforskare finner vid första anblicken af kyrkan, att hon blifvit uppförd efter en och utvidgad efter en annan byggnadsplan, hvadan egenheter tillkommit, hvilka föranledt onöjaktiga gissningar. I det föregående ha vi omnämnt, att stenarne enligt de gamles mening talade. Härvid bör märkas, att man måste väl studera stenarnas hemlighetsfulla språk, om man skall rätt begripa, hvad de förkunna. Vi vilja nu söka att i korthet förklara kyrkans ovanliga förhållanden.

Enligt första byggnadsplanen har kyrkan bestått af mellan- och sidoskepp, af hvilka det förra varit dubbelt högre än de sednare. De fyra vestra pelarne, som i jämförelse med höjden äro ganska smala, ha å midten kransar åt vester och öster samt åt sidoskeppen. Enligt Klingwalls ritning af S. Maria kyrkas inre, framstodo på kransarna, hvilka utgöras af rundstaf och hålkäl, de första vederlagsskiftena efter bortbrutna förenings- och skiljebågar ¹⁾). Ifrån grundstenarna till kransarna bestå socklarne och stammarne af välhuggen kalksten. Att mellanskeppet från början fått sin nuvarande höjd, visar sig deraf, att de fyra vestra pelarnas motsvarande sidor äro öfver kransarna till stammarna och halfkolonnerna alldeles jemna och släta, men deras tre andra sidor till öfra hälften mycket ojemna. Om meningen från början varit att göra mellan- och sidoskeppen lika höga, så hade naturligtvis de fyra vestra

¹⁾ Klingwall, Fornlemningar i Wisby.

pelarne hållits å alla sidorna lika jemna, och icke röjt såsom nu några bortbrytningar. De två nästsista pelarne åt öster förete med sina stora ojemnheter åt sidoskeppen, att de bildat hörn för gafvelmurar och med sina åt mellanskeppet vända skräkantiga dynstenar uppburit en triumfbåge. Alltså måste ett fyrkantigt kor måhända med ett halfrundt utsprång sträckt sig åt öster. Då Tyskarne i Wisby förmått med egna sammanskott uppföra denna helgedom och utverka sig därför högst ovanliga fri- och rättigheter samt kunnat der till hålla två kyrkoherdar, har densamma snart blifvit alltför liten.

Vestra tornet, som obestriddigen uppstått på samma tid som långhuset, bör, innan vi redögöra för kyrkans förändring och utvidgning, tagas i betraktande. Att tornets första afdelning är i jmförelse med mellanskeppet ganska låg, och att tvenne ovanligt breda och bekväma trappor uppföra till dess andra, låter på följande sätt förklara sig. Den första afdelningen har enligt gammalt bruk varit begagnad till förplats och doprum, men den andra till kor eller kapell. Det är bekant, att många gamla kyrkor ha kor både i öster och vester, och att andra afdelningarne i gamla torn ha såsom här öppningar åt öster samt å sidorna derom altarnicher. Flere åldriga kyrkor i Skåne visa dylika anordningar. För öfrigt finnes intet skäl, hvarföre tvenne så rymliga trappor som de nyssberörda blifvit anlagda, om de ej varit ärnade till obehindrade upp- och nedgångar för många personer. Det galleri, hvilket intager andra afdelningens norra, och det, hvaraf lemningar finnas utanför dess södra sidomur, ha tvifvelsutän tjenat till försvar emot fiendtliga anfall. Då

staden var vid kyrkans invigning alldeles obefästad, så kan man ej undra derpå, att denna helgedom såsom den största delen af Gotlands landskyrkor äfven kunde för sådant ändamål tillgripas. Strelow berättar, att tornet 1425 fått från andra afdelningen en påbyggnad till 40.0 höjd ¹⁾). Enär denne författare nämner de personer, hvilka under verkställande af samma arbete varit kyrkovärdar, tyckes berörda uppgift ha någon grund. Vi kunna dock icke antaga, att tornet ursprungligen bestått af blott tvenne afdelningar öfver hvarandra. Vi måste fasthellre påstå, att detsamma haft en tredje afdelning och förmodligen fyra rösten samt en spira. Flere nära samtida kyrkotorn på Gotland förändra en sådan förmodan. Vid kyrkans invigning har tornet troligtvis varit färdigt; helst församlingen vid detta tillfälle fått så ovanliga privilegier. Men deremot torde tornet 1425 varit till sin öfra del förfallet, och då fått en simplare påbyggnad, hvartill de gamla gluggarnas omfattningar, som röja rundbågsstil, blifvit be-
gagnade; ty en helt olika anordning af gluggar skulle i annat fall blifvit använd, dock förete deras midtpelare en ganska sen hållning.

Det tyckes, som en betydlig del af Klinten blifvit bortbruten för att bereda behöflig byggnadsplats till kyrkans förlängning åt öster; ty endast der finnes en stor fördjupning med en anseelig tvärbrant. Denna förlängning måste på följande sätt tillgått. Ett mindre kor och måhända ett halfrundt utsprång undanröjdes. Sidoskeppens östra gafvelmurar genombrötos, så att deras pelarhorn, hvilka uppburo triumfbågen, bibehöllos.

¹⁾ Strelow, S. 201.

Sidoskeppens takhvalf nedtogos och deras yttermurar förhöjdes och gjordes nära dubbelt längre åt öster. Nya gafvelmurar och nytt kor utfördes i förening med desamma. Två nya pelare, som uppdrogos i öster, fingo liksom de öfriga föreningsbågar, och skiljebågar spändes öfver de öppningar, hvilka efter de gamla gafvelmurarnas genombrytning tillkommit. Sedan fingo sidoskeppens gamla och nya delar samt mellanskeppets två nya afdelningar och koret lika höga takhvalf som mellanskeppets vestra del. På detta sätt låter det förklara sig, hvarföre långhusets vestra del företer en annan byggnadsart än dess östra samt dermed förenade kor och omgifvande torn. Vid norra sidoskeppets påbyggnad har en tredjedel af norra galleriets östra öppning blifvit öfvermurad.

Gamla kyrkor äro till sina skepp merendels bredare i vester än i öster, stundom lika breda åt båda håll. Vi finna deremot här ett långhus, som är 5.0 bredare i öster än i vester. Det visar sig klarligen på de två östligaste pelarne, hvilka stå vida längre ifrån hvarandra än de två närmaste åt vester, att man på dylikt sätt velat bereda större bredd i det blifvande koret. De östra tornen ha enligt ett ganska vanligt bruk i forntiden uppstått för stödjande af sidoskeppens östra gafvelmurar och korets båda sidomurar. Att båda tornen varit och äro i detta fall nödvändiga, kan icke nekas; ty det ena har fått mycken utåtlutning åt sydost och det andra åt nordost; bristfälligheter, som tillkommit genom de höga och vidspända takhvalfvens utåtryckning.

Orsaken hvarföre här finnes ett torn i vester och två i öster kan af föregående framställning lätt inses.

Vi vilja blott tillägga, att mindre kyrkor såsom denna i sitt ursprungliga skick aldrig ha tvenne torn i vester. Då helgedomen gjordes dubbelt större och vida högre, blefvo två torn i öster nödvändiga såsom murstöd och de blefvo äfven gagneliga till sina nedra afdelningar såsom sakristior och förvaringsrum och till sina öfra såsom försvarsverk, och de förhöjde den förstörade kyrkans utseende.

Samtidigt med denna förändring och utvidgning måste de höga spetsbågar och sträckmurar, som hvila på pelarna, tillkommit för att uppbära mellanskeppets kroppåstak och stödja sidoskeppens luttak, hvilka beggdera naturligtvis måst förhöjas. Dessa spetsbågar och sträckmurar bestå af tuktad kalksten, som hvarken varit fogstruken eller afputsad, och blott af huggen sådan till 5.0 å öfversta yttersidorna. De små ljusöppningarne, hvilka under gesimsbågarna funnits å sträckmurarna, ha endast tjenat till belysning och luftvexling. Då mellanskeppets takhvalf äro ursprungliga och sträckmurarnas stora genombrytningar tillkommit för murmassornas minskning och aldrig medgifvit mellanskeppets förhöjning, så kan här ingalunda tänkas på något triforium. Om någon skulle tycka, att dylika sträckmurar varit alltför kostsamma och äfven obehöfliga för vattentakens anbringande; så kunna vi ej neka detta; helst när rätt många kyrkor, som äro nära samtidiga med den ifrågavarande, sakna dylika murverk. Här bör nämnas, att Roma sockenkyrka, hvilken företer äldre spetsbågsstil, är på Gotland den enda, som har likadana spetsbågar och sträckmurar för uppbärande af mellanskeppets kroppåstak som S. Maria kyrka. Emellertid finnas flere mycket gamla helgedomar, hvilka ha

öfver pelarna ganska höga sträckmurar äfven utan genombrytningar, ehuru de äro vida högre än de ifrågasvarande. I afseende derpå vilja vi åberopa Strengnäs domkyrka, hvars sträckmurar ha 52.0 höjd. Man har derföre påstått, att denna kyrkas mellanskepp varit vida högre. Emellertid har motsatsen deraf blifvit med grundliga skäl ådagalagd ¹⁾).

Att långhusets östra del samt koret och de östra tornen äro samtidiga, kan ingalunda bestridas. Dessa partier visa sig ha noggranna samband med hvarandra, och deri råder en och samma hållning. De rundbågiga bandlister, som från östra tornens första afdelningar fortsättas å östra hälften af långhusets sidomurar, men saknas å detsammas vestra, ådagalägga, att östra tornen äro samtidiga med långhusets östra del men icke med dess vestra. Långhusets och korets stora spetsbågiga fönster äro obestriddigen långt sednare utvidgningar. Den stora spetsbågiga altarnichen, hvilken finnes å långhusets södra sidomur och inrymmer ett af nyssberörda fönster, har troligtvis tillkommit på samma tid som de öfriga. I kapellet märkes en praktälskande till och med öfverlastad spetsbågsstil. Denna tillbyggnad, hvilken onekligen röjer mycken skicklighet, öker ingalunda kyrkans anseende, men väl hennes märkvärdighet. Vi tro oss kunna med temlig visshet påstå, att långhusets utvidgade fönster och kapellet hela byggnad härröra från samma tidrymd; ty alla ha mycken likhet med hvarandra. Rundbågsålderns små och enkla fönster ville ej förslå jemte spetsbågsålderns stora och prydliga.

¹⁾ Brunius, Konstanteckningar under en resa år 1849. S. 282, 283.

Det sprider mycket ljus i konsthistorien, att man känner kyrkans invigningsår 1225. Långhusets förändring, koret och de östra tornen måste enligt all sannolikhet vara blott några få årtionden yngre än det vestra tornet och den ursprungliga delen af långhuset. Skälen för denna förmodan äro följande. I kyrkans ursprungliga delar är onekligen en enkel rundbågsstil rådande, men deri märkes dock äldre öfvergångsstil. I utvidgningen och östra tornen framstår den förra liksom den sednare mer utbildad. Det tyckes likväl, att vid betraktande af flere andra helgedomar på Gotland ifrågavarande utvidgning blifvit i sednare hälften af trettonde seklet verkställd. Då de östra tornen till sina öfra afdelningar blifvit, såsom det tydligen visar sig, beräknade på försvar mot anfall, måste de liksom förändringen och utvidgningen uppstått, innan staden 1289 fått sin ringmur. Kapellet har till hela sin hållning mycken likhet med den byggnadsart, hvilken uppenbarar sig i koret vid Linköpings domkyrka. Henrik Tidemanni, som 1465 blef biskop i Linköping och afled 1500, lät af byggmästaren Gierlac från Köln bygga koret vid samma kyrka, hvilket kort före sistnämnda år fick sin fullbordan. Då denne biskop var i högsta grad verksam för stora byggnadsföretag, och då Gotland tillhörde hans stift, tyckes det vara sannolikt, att det vackra kapellet vid S. Maria i Wisby tillkommit under densammes embetstid. Det vissa är, att kapellets hela hållning röjer liksom koret vid Linköpings domkyrka en mycket prålig och ganska sen spetsbågsstil. Sedan eldsvådan 1744 öfvergått kyrkan, blefvo från nämnda år och till 1764 tornens ofvanbeskrifna lanternor och kyrkans och kapellets vattentak anbragta.

Om lanternorna stå i den uppenbaraste strid med den åldriga kyrkans hela anordning, så är kapellet's nuvarande röst ett ännu bedröfligare bevis på dåtidens vandalism. För verkställande af dessa förbättringar blefvo kyrkans jordar försålda, hvadan hon sedermera varit nästan medellös. Om man i stället för de kostsamma och idévidriga lanternorna uppfört sådana spiror, som utmärka tornen å Gotlands allraflresta kyrkor, torde den ifrågavarande helgedomen fått behålla största delen af sina jordar.

Utanför södra sidoskeppets östra ingång blef 1768 en tillbyggnad uppförd, hvilken, 12.0 bred och 20.0 lång, hade ett fönster och ett gafvelröste åt söder samt en ingång å hvarje sida och betäcktes med ett kroppåstak. Denna tillbyggnad, som hade namn af brudkapellet och var i högsta grad afskräckande och borde hellre hetat grafkapellet, blef omsider 1858 nedbruten.

En ännu större tillbyggnad blef 1778 uppförd utanför norra sidoskeppets östra ingång. Denna tillbyggnad, hvilken sträcker sig i söder och norr och håller 28.0 i inre bredd och 58.0 i längd, har ett stickbågigt tunnhvalf af bräder och två fönster å hvarje sidomur samt två å gafvelmuren. Samma tillbyggnad, som betäckes med ett kroppåstak, och innehåller ett enda rum, har tillkommit för att begagnas såsom konsistorii sessionsrum och sakristia. Det väcker i sanning förvåning, att man velat på detta sätt vanställa den sköna kyrkan, och att man ej förstätt, att samma rum aldrig kunde på något sätt hållas fuktfritt. Vi hoppas, att den tid icke är långt aflägsen, då helgedomen befrias från denna vanprydliga och ohelsosamma tillbyggnad. Wisby biskopshus är i jemförelse med andra dylika

boställen så obetydligt, att det väl kunde tåla en tillbyggnad för konsistorii sammanträden; men härvid möter den svårigheten, att kyrkan, ehuru hon nyligen fått ett årligt anslag af 50 tunnor spannemål, knappast förstår underhålla sig sjelf ännu mindre bygga åt stiftets biskop. Om emellertid en mera passande lokal kunde för konsistorii sammanträden fås, så skulle en ganska lämplig sakristia och klädkammare erhållas i sydöstra och nordöstra tornets nedersta rum, hvilka äro lika stora, som de sakristior, som begagnats af Lunds kaniker och erkebiskopar.

På vederbörandes begäran har genom öfverintendentsembetets försorg en utförlig plan för kyrkans iståndsättning blifvit för några år sedan uppgjord. Enligt denna plan har efter brudkapellets undanrödjande sydöstra ingången fått nya dörrar och inre omfattningen blifvit igenmurad. Den vanprydliga och onyttiga tillbyggnadens bortbrytande måste enhvar berömma; men sedan portalen blifvit på berörda sätt frigjord, så hade det varit önskligt, att dörrarne blifvit hållna i en byggnadsstil, som öfverensstämt dermed. Man måste i sanning beklaga, att inre omfattningen blifvit igenmurad och afputsad, så att intet spår der synes till en ingång. Då kyrkan vid sin förändring och utvidgning fått sydöstra liksom nordöstra ingången, tyckes det väl varit skäl att lemna denna urgamla anordning ostörd. Enhvar inser, att det varit ganska lätt att göra dörrar, som ej begagnas, fullkomligen dragfria. Man hade således undgått den ledsamheten att å en åldrig helgedom göra en blinddörr; helst det är en klen byggmästare, som nödgas å ett bättre boningshus anbringa ett blindfönster.

Kapellets sydvestra stråfpelare har, såsom vi ofvanföre omnämnt, för få år sedan fått ny beklädnad. Det kunde med största skäl väntats, att man vid denna förbättring följt den ursprungliga anordningen, det vill säga, att nedra hälften af stråfpelaren blifvit prydd med tre kolonner i hvarje hörn, och således fått samma utseende, som den ursprungligen haft och som den sydöstra ännu företer. Man har likväl 1864 med skicklighet förbättrat långhusets samt vestra tornets och ko-rets socklar. Sydöstra portalens betäckning har likaledes blifvit med omtänka förbättrad.

Vestra tornets betäckning, som blifvit ofvanföre beskrifven, var för några få år sedan helt och hållet förfallen. Att den nya betäckningen fått alldeles likadan anordning som den gamla, måste med största skäl beklagas. En konstnär är, enligt vår öfvertygelse, skyldig att vid en byggnads förbättring i möjligaste måtto följa hennes forna anordning. Om någon del af en urgamal byggnad blifvit rentaf förfuskad, så bör väl samma del förbättras i öfverensstämmelse med det helas ursprungliga hållning, men icke med en fåkunnig efterhärmming af en uppenbar förfuskning. Man kunde skärligen vänta så mycken urskilning hos en verkställare, hvilken det åligger att förstå kyrklig byggnadskonst, att han vid förbättring af en uråldrig helgedom visste hvad, som var och icke var ursprungligt. Så länge man icke rätt förstår, huru man bör i berörda fall bete sig, är det mycket väl, att kyrkan till omgifningsmurar och takhvalf, röjer hvarken sättningar eller remnor, och att hon har små tillgångar, hvadan få förbättringar äro nödvändiga och bristande medel hindra större föfusknin-gar.

Altarbordet, som består af qvadersten och har en slät skifva, intager midten af altarväggen. I hvardera af de främre hörnen ses en kolonn utan kapital eller krans. Qvaderstenen har ovanlig storlek. Skifvan, hvilken i kanten prydes med en hålkäl, är 6.4 bred och 10.4 lång samt 0.5 tjock och består af en enda häll. Altarbordet och skifvan, som utgöras af kalksten, äro slipade. Der har fordom stått ett altarskåp, som 1684 såldes till Källunge kyrka, och i detsamma ställe uppsattes en mycket ful altartafla af sandsten. Efter borttagande af denna altartafla 1808 anbragtes en högst opassande altarprydnad, hvilken 1830 förändrades. Vid detta tillfälle blef altarbordet, som ursprungligen stått några fot från altarväggen, flyttadt intill densamma. Den omskapade altarprydnaden har följande anordning. På två refflade pilastrar hvilar en rundbåge. I denna omfattning står ett vanligt kors. En liten törnekrans intager midten af detta kors och derjemte ligger ett lam med en segerfana på en bok med sju insegel. Öfver korset ses en sol och en hvit sky derå med två englahufvuden och en nedflygande engel. För anbringande af denna högst stilvidriga och föga sägande altarprydnad har altarväggens mellersta fönster blifvit igensatt med bräder.

Predikstolen, som är utförd i barockstil af trä, förtjenar ingen konstgranskning. I kyrkan uppsattes 1600 ett orgelverk, hvars läktare och fasad höllos i barockstil. Ett nytt orgelverk byggdes 1836 i modernt maner. Om den förra läktaren och fasaden voro föga passande med kyrkans allvarliga rundbågsstil, så göra de nuvarande ett ännu mer störande intryck. Bisaker böra skäligen lämpas efter hufvudsaker.

I kyrkan finnes en dopfont, hvilken består af rödaktig och hvitsprängd kalksten samt är slipad. Foten är rund och inåtsvängd, mellanstycket afsmalnar uppåt och har enligt vanligheten öfverst en ring. Skålen, som liknar fyra förenade och utåtsvängda halfcirklar, är inunder halfklotformig och prydes å hvarje kupa med fyra blad. Dopfonten, hvilken tyckes vara ungefär lika gammal som kyrkan, har för mycket lång tid sedan sönderspruckit, hvadan den omgifvits med ett jernband, som utgöres af fyra sammantade halfcirklar och ådagalägger forntidens usla smiden. Dopfonten innehåller en kopparkittel i form af fyra halfcirklar, hvilken tyckes ha en ganska hög ålder och är mycket ovanlig, emedan få sådana förefinnas. Skålens yttre tvärmått på midten af halfcirklarna utgör 3.7, i svicklorna 3.2, dopfontens hela höjd 3.4, tjocklek 0.5.

I nordöstra tornet finnes i nedra rummet en ganska väl huggen bildstod af hvit, polerad marmor. Denna bildstod, som troligtvis föreställer S. Hedvig och är utförd i halfnaturlig storlek, har öppen krona och håller på högra armen en modell af ett kapell. Ansigte och mantel samt draperier äro mycket väl hållna. Hvad hon burit i venstra handen är bortslaget. Håret är lockigt. Bildstoden är väl bibehållen.

En tafla af fin sandsten står i samma rum. Denna tafla, hvilken är 3.4 bred och 4.8 hög, föreställer i nära fullrunda figurer, huru ormen slingrar sig i kunskapens träd och engeln med ett svärd utdrifver Adam och Eva ur lustgården. Alla tre äro klädda, men barfotade och barhufvade. Engeln har vingar.

För mera än ett halft sekel tillbaka ha på många ställen utrikes stadskyrkor blifvit befriade från sina

ringmurar, och för tre årtionden sedan har en sådan omkring Lunds domkyrka blifvit undanröjd. Ännu 1862 var Wisby domkyrka omgifven af en temligen stor kyrkogård, som hade åt söder liksom åt vester och norr en sidomur men åt öster den höga och tvärbranta Klinten. Kyrkan låg ungefär på lika afstånd från hvarje sidomur men helt nära Klinten, emedan hon blifvit åt sistnämnda håll förlängd. Murarne, hvilka bildade ett afrundadt hörn åt nordvest och voro uppförda af kalkflisor utau kalkbruk och betäckning, höllo ungefär 5.0 i tjocklek, 5.0 i höjd. Södra liksom norra muren hade mot midten en större port och vestra en mindre samt det afrundade hörnet en helt liten sådan. Nyssnämnde år blefvo murarne nedbrutna, då södra liksom norra porten fick qvarstå, men de två öfriga nedbrötos.

Vestra portens yttre liksom inre omfattning var skarpkantig och rundbågig, och den förre bestod af huggen, men den sednare af tuktad kalksten. Den yttre omfattningen var mindre än den inre, så att anslag bildades mellan desamma. Porten visade sig ha en temligen hög ålder. Porten, som intog det afrundade hörnet, hade stickbågig betäckning och utgjordes af tuktad kalksten och var tvefvelsutan en nyare uppbrytning. Dessa portars undanrödjande kan ingalunda betraktas som någon skada i konsthistoriskt afseende, men deremot som ganska nyttigt för utvidgning af den smala gatan derutanför.

Södra porten, hvilken betäckes med en rundbåge, består af huggen sandsten. Det förundrar oss, att mången konstnär fäst synnerlig uppmärksamhet vid porten, och att man ansett den vara uppförd än i renässans-än i rococostil. Många dylika portar ha under Chri-

stian IV:s tid tillkommit i Danmark och äfven i Skåne, och de äro enligt då rådande byggnadssätt hållna uti idel barockstil. Då porten, som har temligen anseelig bredd och höjd men helt svaga sidostycken och ej obetydlig belastning å betäckningen och är naturligtvis beräknad på stöd af omgifvande sidomur, så är det mycket vanskligt att låta densamma qvarstå. Också ha de närmaste delarne af den nedbrutna sidomuren blifvit qvarlemnade. Härtill kommer, att sidostyckena på ett ganska betänkligt sätt vittrat. Då för öfrigt porten icke kan vara mycket öfver men väl under 200 år gammal och ingalunda röjer något ovanligt konstarbete och till sina ornament är illa medtagen af vittring; så hade det enligt vår öfvertygelse för ingen del varit någon skada, om den blifvit nedbruten, i synnerhet som den hindrar aublicken af kyrkan, då man ditgår på den smala gatan från söder.

Norra porten, hvilken utgöres af buggen kalksten, betäckes med ett högspetsigt tunnhvalf och innehåller i hvarje insida en lågrakspetsig sittnich. Yttre och inre omfattningarne ha föga framsprång, men vanlig tjocklek. Dynstenarne prydas med en hålkäl emellan två rundstafvar. Omfattningarne siras i yttre kaurterna med rundstafvar, som ha bägarformiga baser och kapitåler. Sittnicherne, af hvilka hvardera betäckes med två hållar, prydas i kaurterna med rundstafvar, som, saknande baser, uppgå från gapande drakhufvuden. Ett högt röste åt söder likson ett sådant åt norr har nio tinnar och å midten en rund fördjupning. På öfversta tinnen af hvarje röste står en fyrkantig, obeliskartad toppsten, hvilken prydes med en knopp. Den södra toppstenen har framtill en lubbel ros och knoppen åt söder och

norr runda sidor samt åt söder ett grekiskt kors. Den norra toppstenen är alldeles slät, men knoppen visar runda sidor åt fyra håll och har ett grekiskt kors å hvardera. Betäckningen består af tegelpannor med vattenfall åt vester och öster. Omfattningarne, som intaga portens ytterkanter, äro 4.2 tjocka, genomgången håller 8.0 i bredd och 6.4 tvärsigenom. Norra porten är ganska märkvärdig och alldeles oskadad och har således med mycket skäl blifvit bibehållen.

De två nedbrutna portarne hade vanliga stängsel af bräder med gångjern. Uti de två bibehållna portarne ligga såkallade rister eller jerngaller, hvilka troligtvis blifvit vid södra portens tillkomst inlagda för att utan begagnande af stängsel freda kyrkogården för både hundar och andra kreatur. För öfrigt äro dessa jerngaller de enda, som finnas på Gotland; men dylika äro likväl ganska vanliga, der kyrkogårdar omgifvas af försänkta ringmurar.

Från kyrkogårdens södra sida uppgår en stentrappa med 86 steg på Klinten, hvarå flere mindre hus ligga inom stadens ringmur. Kyrkan ses derifrån ligga under bergshöjden, så att blott tornen höja sig deröfver, men den egentliga staden ligger djupt under, och synkretsen derutanför begränsas af hafsvinden.

S. Olof.

Flere äldre författare berätta, att Erik Ejegod vid sin utfärd till Jerusalem 1102 byggt S. Olofs kyrka i Wisby ¹⁾). Denna uppgift synes väl föga sannolik, enär nämnde konung regerade få år, och hade många kyrkor att i Danmark bygga, och Lunds domkyrka var nyss påbörjad och Gotland tillhörde Sverige. Men Erik Ejegod, som enligt dåtidens sätt synnerligen from troligtvis företagit sin resa öfver Wisby och följt den stora handelsvägen genom Ryssland, torde måhända velat i nämnde stad efterlemna ett ljuft minne, hvadan han möjligtvis därför anslagit medel till uppförande af ifrågavarande kyrka.

I nordvestra delen af Wisby ligga lemningar efter S. Olofs kyrka, hvilken haft ett aflångfyrcantigt torn med tre afdelningar öfver hvarandra och ett treskeppigt långhus samt troligtvis en tvärbyggnad eller mellan- och sidokor.

Af tornet finnes blott den första och ett stycke af den andra afdelningen i behåll. Första afdelningen sträcker sig invändigt 22.0 i söder och norr samt 19.0 i vester och öster. På midten af vestra sidomuren ses en stor rundbågig ingång, som utvändigt haft å hvarje sida en kolonn emellan två murhörn. Två rätvinkliga poster på hög tröskel ha med konsoler uppburit ett rakt dörrfält. De inre murhörnen äro rät-

¹⁾ Petreius hos Wallin, Gotbl. saml. D. I. S. 238, 239. Hvitfeldt, S. 93. Pontoppidan, Annal. Eccl. Dan. Dipl. I. Th. S. 232.

vinkligna, men de yttre prydas med en djup hålkål emellan en större och en mindre rundstaf. Grundstenarne äro höga och skråkantiga. Baserne på kolonnerna, ehuru mycket skadade af vittring, likna, såsom det tyckes, attiska med skyddsblad. Kapitälerna och kransarne äro så förvittrade, att deras förhållanden ej kunna med visshet bestämmas. Skaften saknas. De inre murhörnen uppbära en likartad rundbåge. En grof rundstaf i halfcirkelform qvarstår på kolonnernas kransar. På de yttre murhörnen hvilar en rundbåge med likadan profil som desamma. Inre omfattningen är rätvinklig och rundbågig. Ett korshvalf med spetsiga och vågräta kappor, men med högst enkla kragstenar betäcker första afdelningen, hvilken, 26.0 hög, har en temligen smal, men ansenligt hög öppning åt öster. Denna öppning är lågspetsig med skråkantiga dynstenar. Murtjockleken i vestra ingången utgör 6.5 och i östra öppningen 5.7. Tornet, som är nära kvadratisk i första afdelningen, har åt söder och norr starka utbyggnader, af hvilka hvardera innehåller en trappa, som, 5.9 bred, uppgår från öster åt vester till andra afdelningen. Dessa trappor, hvilka ha lika breda och temligen höga, rundbågiga ingångar från sidoskeppen, äro ganska bekväma och betäckas med tunnhalv. Rundbågiga ingångar öppna sig till andra afdelningen, som är kvadratisk. Dervarande golf består af den första afdelningens afjennade korshvalf. Betydliga lemningar visa, att andra afdelningens betäckning utgjorts af ett lågspetsigt korshvalf med föga uppåtgående kappor. På midten af vestra sidomuren finnes ett stort, fyrbladigt fönster. Utanför södra liksom norra sidomuren har ett galleri sträckt sig öfver trappan. Hvardera af dessa gallerier

har ofelbart haft å långsidan stora rundbetäckta öppningar med midtkolonner och små rundbågar samt å vester en liten glugg och uppburit ett luttak. I norra sidomuren finnas lemmingar efter en mindre trappa, hvilken från vester å öster uppgått till tredje afdelningen. Detta förhållande ses af qvarsittande sträckstenar, som utgjort steg och betäckning. Samma trappa har varit ganska smal och saknat en motsvarande i södra sidomuren. Tredje afdelningen har tvifvelsutan haft tvenne tvådelade gluggar å hvarje sidomur och uppburit en spira. I första afdelningen har enligt vanligheten varit förrun och dopplats. Andra afdelningen, hvartill beqvåma trappor uppledt från sidoskeppen, har troligtvis varit begagnad till kapell. Gallerierne och tredje afdelningen ha säkerligen tillkommit för att derifrån försvara sig mot fiendtlige anfall. Ingen ruin af stadens många kyrkor ligger så nära stranden och på en så öppen plats som denna, och ingen har varit mer passande till försvarsverk mot angrepp från sjösidan.

Då författaren för några få år tillbaka undersökte denna tornruin, syntes intet spår efter den öfrige byggnaden. Sedan har en stor grusmassa blifvit bortförd under sakkunnig mans tillsyn. Skada, att den lilla återvändsgränden, som kallas Säcken, blott tillät aftäckande af den norra sträckan af kyrkan, hvadan den södra ännu höljes af en grusmassa, hvilken håller 6.0 i djup. Emellertid kan, kyrkans anordning och storlek på det närmaste bestämmas af det lilla, som framkommit i dagen. Af ett långhus med två pelarrader ses vackra lemmingar. Der qvarligger en mindre del af norra sidomuren och af den vestligaste pelaren i norra raden samt af en motsvarande hornpilaster i öster.

Pelaren består af en fyrkantig grundsten, en åttkantig och hålkälad sockel samt vidare en ren attisk bas och derpå ett nedre skifte af en åttkantig stam. Grundstenen håller i hvarje sida 4.5 och stammen i tvärmått 5.2. Basen, hvilken är 4.2 hög, består af ett enda block, skiftet af stammen, som är mindre och lägre, utgöres äfven af ett helt sådant. Pelarne ha, såsom det visar sig af öfverblifna stycken, haft åttkantiga kransar, hvilka bestått af en fin rundstaf och derpå en hög utåtbukig staf, som tillsammans varit 4.4 höga. Pelaren motsvaras af en pilaster vid södra sidan om tornets norra trappa och af en likadan pilaster å norra sidomuren. Dessa pilastrar ha karnisade socklar och lära, såsom det tyckes, haft likadana ehuru omvända kransar. Pilastern vid tornets norra trappa är nära fullständig och håller med sockeln och kransen 15.0 i höjd. Här af bestämmas alltså föreningsbågarnas dynstenar. Vid tornets södra trappa ses å norra sidan äfven en pilaster, hvilken är till öfra hälften bortbruten. Denne pilaster har naturligtvis motsvarat södra radens pelare. Mellan pelaren och tornets motsvarande pilaster är blott 8.0 afstånd. Pelaren och pilastern å norra sidomuren stå på 9.8 afstånd från hvarandra, som utgör sidoskeppens bredd. Mellan närmaste hörn af tornets pilastrar är 22.2 sträckning, hvar af mellanskeppets bredd bestämmas. Enligt en vanlig anordning har således mellanskeppet varit vidpass dubbelt bredare och högre än sidoskeppen. Hela längden från pelaren i vester till pilastern i öster utgör 55.0. Der måste således varit fyra pelare eller tre utom den, hvar af lemningar finnas. Pilastern i öster har fyrkantig grundsten, åttkantig och hålkälad sockel och derpå

attisk bas med skyddsblad. Stammen utgöres af två större och jemväl två något mindre rundstafvar och midt deremellan en större, skarpkantig rundstaf. Det synes påtagligen, att en mur slutat sig till denna pilaster både i söder och norr. Det vill alltså tyckas, som der ej allenast funnits mellan- utan äfven sidokor, hvilka motsvarat mellan- och sidoskeppen. Någon närmare upplysning i afseende på detta långhus kan ej fås, förrän den såkallade Säckan utgräfvdes. Spår efter en ingång, som haft ut- och invändigt rätvinklig omfattning med tjocka poster på tröskel i midten, märkas å lemningen af långhusets norra sidomur på 15.5 afstånd från tornets nordöstra hörn. I långhuset ha, såsom det här och der visar sig, funnits bönpallar, hvilka varit 1.0 breda och lika höga. Tornets och långhusets socklar ha bestått af en vanlig skråkant och derpå en platt med rundstaf; men det förras socklar äro 0.7 högre än det sednares.

Kyrkan har till yttre murbeklädnaden, alla omfattningarna, pelarna och pilastrarna bestått af väl huggen, men för öfrigt af tukta kalksten. Kors- och tunnvalfven äro slagna af kalkflisor. Emedan kyrkan till hela det yttre varit uppförd af huggen sten, har hon blifvit på det skonlösaste sätt medtagen, och tornets yttre mursidor äro nästan helt och hållet afklädda.

Ehuru kyrkan är utförd i rundbågs-, så röjes deri spår af äldre öfvergångsstil. Hon tyckes därför ha snarare tillkommit mot slutet än i början af tolfte århundradet. Denne helgedom var en sockenkyrka och hade sin egen kyrkoherde. När Lybeckarne 1509 öfverrumplade Wisby och antände norra delen deraf, blef kyrkan afbränd. Enligt sägen skall under sistför-

flutna sekel mycken qvadersten blifvit från denne ruin afhemtad för uppförande af ett närbeläget boningshus.

För få år sedan sträckte sig från kyrkan norrut till stadens ringmur en åker, hvarå en vacker park nyligen blifvit anlagd. Platsen, som kallas nu botaniska trädgården, begagnas för brunnsdrickning. Då de planterade träden hunnit uppväxa, blir detta ställe ganska trefligt. Nu kan föga skugga fås utan i tornet. Vi måste i sanning beklaga, att vi hvarken i denna eller någon af de öfriga ruinerna för kort tid sedan sågo någon bänk, men nu finnas sådane i alla. Det är temligen nödigt, att, då man flere timmar å rad sysesätter sig med trägen undersökning af och anteckning om gamla byggnadsverk, man får emellanåt sätta sig.

S. Nikolaus.

Ruinen af denna klosterkyrka, som varit en af de anseeligaste och den nordligaste helgedom i Wisby, företer ett treskeppigt långhus och ett fyrkantigt kor med tresluten alturvägg. Tio pelare i två rader uppbära långhusets takhvalf. Mellanskeppet och koret äro nära dubbelt bredare och något högre än sidoskeppen. Omgifningsmurarne ha till det yttre tenligen höga socklar, hvarifrån fina hörn- och mellanpilastrar uppgå, och vestra gafvelmuren och båda sidomurarne förstärkas till det inre med hörn- och sidopilastrar samt halfkolonner, hvilka motsvara pelarna och tillika med dem uppbära förenings- och skiljebågar. Koret, som utvändigt förstärkes med fyra sträfpelare öfver hörn, visar tydliga spår efter ett takhvalf. Å långhusets södra sidomur nära vestra ändan finnes en ingång och en sådan nära midten af dess södra och norra. Öfver vestra ingången ses ett rundfönster och midt deremot å norra sidomuren två rundbågiga fönster jemte hvarandra. I hvarje bland de följande hvalfafdelningarna, med undantag af den nästsista åt öster å norra sidomuren, märkas å hvardera dels två rundbågiga dels ett spetsbågigt fönster. Den vestra gafvelmuren har trenne, men den östra tvenne spetsbågiga fönster, af hvilka de förra motsvara mellan- och sidoskeppen och de sednare blott sidoskeppen. Å korets hvarje sidomur finnes ett spetsbågigt fönster och å altarväggen tre sådana, således tillhopa fem. Byggnaden består af huggen och tuktad kalksten med ringa inblandning af tegelsten.

Långhusets inre bredd i vester utgör 62.7, i öster 65.8 och längd 173.2; det södra sidoskeppets bredd emellan pilastrarna och pelarna 14.5, det norras 15.4, mellanskeppets bredd 27.8; korets sträckning i söder och norr 28.5, i motsatt riktning 25.2. Af pelarafstånden håller det första från vester 24.6, det andra 25.6, det tredje 27.5, det fjerde 26.5, det femte 25.2, det sjette i öster 20.2. Sidoskeppens höjd utgör till slutstenarna 48.5, mellanskeppets 60.0, omgifningsmurrarnas tjocklek 5.5, takhvalfvens 4.2. Pelarne hålla i hvarje sida 5.0.

Kyrkan, som framter både rund- och spetsbågsstil, härrör från olika byggnadstider och måste till sina flerartade detaljer noga skärskådas för att kunna rätt uppfattas. Vi skola därför söka i korthet åskådliggöra kyrkans särskildta förhållanden och slutligen yttra vår mening i afseende på hennes egenheter.

De åtta vestliga pelarne äro fyrkantiga, men de tvenne östligaste ha åt vester rätvinkliga och åt öster afskurna hörn. Alla utmärka sig med skråkantiga socklar och hålkälade kransar. Af pilastrarna, hvilka äro tvåsprångiga och lika breda som pelarne, har hvardera å midten en grof halfkolonn. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med skyddsblad, kapitälerna hålkälade eller bägarlika och de fleste slätta, men några få lösprydda. Härvid bör märkas, att den fjerde pilastern från vester å den södra sidomuren saknar halfkolonn och den motsvarande å den norra är blott ensprångig med omgifvande kragstenar. Dessa två pilastrar ha skråkantiga socklar samt hålkälade och rundstafviga kransar. De östligaste pelarne motsvaras å sidomurarna af smärta halfkolonner, som på 8.0 afstånd

från golfplanen uppgå på kragstenar och framte bägarlika och löfprydda kapitäl samt hålkälade kransar. De sistberörda pelarne ha å östra gafvelmuren motsvarande kragstenar, hvilka äro liksom pelarnas kransar hålkälade. I långhusets sydvestra och nordvestra hörn uppstå rätvinkliga och tvåsprångiga pilastrar. I långhusets sydöstra och nordöstra hörn höja sig smärta kolonner, som utan baser börja vidpass 2.0 öfver golfplanen och sluta med bägarlika kapitäl. Der ha naturligtvis stått hörnaltaren.

Förenings- och skiljebågarne äro mycket spetsiga och lika breda som pelarne, och alla äro skarpkantiga. Derifrån böra följande undantag göras. De två föreningsbågarne, hvilka uppbäras af de östligaste pelarna och de motsvarande kragstenarna å den närmaste gafvelmuren, ha afskurna hörn. Halfkolonnerne, som å sidomurarna motsvara de östligaste pelarna, uppbära tillika med desamma fina skiljebågar, af hvilka hvardera prydes med en karnisstaf mellan två hålkälar. Både å sido- och gafvelmurarna märkas kantbågar, som äro rätvinkliga, men för öfrigt finnas inga sådana. De två vestligaste hvalffafdelningarnas kantbågar äro halfrunda, men de öfrigas lågspetsiga. Korshvalfven, hvilka sakna korsbågar, ha högspetsiga, raka och uppåtgående kappor.

Hvardera af korets sträfpelare, som sakna afsatser och betäckas med rösten, håller 5.0 i framsprång och 3.5 i bredd. Triumfbågen, hvilken bestått af en temligen grof karnisstaf med omgifvande hålkälar, har hvilat på smärta halfkolonner, hvaraf betydliga lemningar äro öfriga. I korets fyra vinklar, som motsvara sträfpelarna, ses vackra lemningar af rundstafvar, hvilka, nära 3.0 från golfplanen, uppgått från kragste-

nar och ha bågrika, men vittrade kapitäl. Derpå följa trestaviga pilastrar med bågrika och löfprydda kapitäl, hvilka å triumfbågens hvarje sida åt öster motsvaras af en bladsirad kragsten. Pilastrarne och kragstenarne ha uppburit kantbågar med rätvinkliga hörn samt korsbågar med en karnisstaf mellan två hålkälar. Af lemningar skönjes, att betäckningen varit femkappig och högspejsig.

Sydvestra portalen har å hvarje sida haft tre kolonner mellan stora murhörn. Tjocka och breda poster af hela block uppbära ett rakt dörrfält, som i nedra kanten siras med en stor bladbord, ifrån hvars midt en korsprydd lilja uppspirar. Till höger om denna lilja föreställes S. Augustinus, till venster S. Nikolaus, af hvilka hvardera bär biskopsmantel, pallium och klöfhatt och håller en krumstaf i den venstra handen samt utsträcker den högra till välsignelse. Jemte dessa helgon, till hvilka kyrkan förmodligen varit invigd, läses: *S. Avgustinvs* och *S. Nicholavs* med bokstäfver, som röja en hög ålder. Liljan, figurerne och bokstäfverne äro lindrigt inristade. Grundstenarne, baserne och skaften saknas. Af kapitälerna och kransarna, hvilka qvarsitta, äro de förre bågrika, de sednare hålkälade och löfprydda. Betäckningen, som utgöres af tre rundstafvar mellan skarpkantiga bågar, är halfcirkelformig.

Den sydöstra portalen har ett rakt och slätt dörrfält, hvilket hvilar på en skadad post och en nyligen gjord inmurning. Hvarje sida derutanför har haft två kolonner mellan murhörn. Kolonnernas skaft äro bortbrutna och af murhörnen finnes blott det yttersta åt vester i behåll. Grundstenarne bilda skråkanter. Baserne äro attiska med skyddsblad och mycket skadade.

Kapitälerna, som å vestra sidan qvarsitta, äro bågformiga och ha öfver kolonnerna varit bladprydda. Kran-sarne bestå af rundstaf och hålkäl. De östra kapitäl-erne och kranarne saknas. Betäckningen utgöres af två rundstafviga mellan två skarpkantiga rundbågar.

Den motsvarande portalen å norra sidomuren har breda poster, som uppbära en lika bred rundbåge. Å hvarje sida derutanför finnas tre murhörn, af hvilka det innersta prydes med rundstaf och hålkäl, det mellersta är snedsmygigt och det yttersta rätvinkligt. Alla dessa murhörn ha kranar, som siras med rundstaf och hålkäl och uppbära rundbågar af likadan anordning. Denna portal är mycket skadad af vittring. Alla tre ingån-garne äro till det inre snedsmygiga och ha lågrakspet-siga betäckningar.

Rundfönstret öfver sydvestra ingången håller vid-pass 6.0 i tvärmått. Yttre och inre omfattningen, som äro lika hvarandra, bildas af tre starka språng, af hvilka de två yttre äro skarpkantiga, men det inre skråkan-tigt. Mellan dessa omfattningar ses ett rosverk med följande anordning. Från en midtring utgå fyra rund-bågar med lod- och vågrät ställning emot hvarandra. Från svicklorna mellan och slutstyckena af dessa rund-bågar framstå stafvar, som förenas med åtta rundbågar. Der finnes således en dubbelros, hvilken har fyra inre och åtta yttre kronblad, som alla äro ut- och invändigt snedsmygiga.

De rundbågiga fönstren äro ganska smala men temligen höga, och de stå parvis helt nära hvarandra. Af dessa fönster, hvilka sakna poster och rosverk, in-taga tvenne par den södra sidomurens två mellersta och fyra par den norras fyra vestra hvalfafdelningar.

Samma fönster, som ha 18.0 höga bröstningar, äro ut- och invändigt snedsmygiga. Härvid bör dock märkas, att hvardera af de södra fönstren har utanför yttre omfattningens smygar rätvinkliga språng.

Å södra sidomuren ses i den andra hvalfafdelningen från vester liksom i den nästsista och sista åt öster ett spetsbågigt fönster. På den norra sidomuren i den nästsista hvalfafdelningen åt öster saknas fönster; emedan en utbyggnad legat derutanför, men i den östligaste hvalfafdelningen åt samma håll finnes ett spetsbågigt fönster. Hvardera af alla dessa fönster har tydliga lemningar af tvenne poster, som uppburit trebladiga spetsbågar, af hvilka den mellerste varit högre än de omgifvande. Den vestra gafvelmurens södra och den östras begge fönster ha varit lika de nyssberörda. Norra sidoskeppets vestra fönster, som är vida mindre än det södras, har icke haft mer än en post, hvilken uppburit två trebladiga spetsbågar och derpå en fyrbladig ros. Mellanskeppets vestra fönster, som är både mycket bredare och högre än något af de öfriga, visar lemningar af tre poster och öfverst sådana af en ros, hvilken haft ansenlig storlek. Alla desse spetsbågiga fönster ha ut- och invändigt sneda smygar och temligen låga bröstningar.

Det stora runda och hvarje par af de små rundbågiga och hvardera af de stora spetsbågiga fönstren å sidomurarna stå midt emot pelarnas mellanrum. Af de stora spetsbågiga fönstren å gafvelmurarna motsvara de fyra midten af sidoskeppen och det mellersta i vester midten af mellanskeppet.

En raksluten ingång i södra sidomurens nästsista hvalfafdelning åt vester inleder till ett smalt och långt

förvaringsrum, som ligger i densamma och betäcket med ett tunnhalv på vederlag i söder och norr samt har ett väggskåp i vestra ändan och en rund ljusöppning åt söder.

En motsvarande raksluten ingång å norra sidomuren inför till en trappa, hvilken betäcket med tunnhalv och sträcker sig från öster till vester samt har inåt en fyrbladig ljusöppning. Från denna trappa märkes åt norr en raksluten utgång till en utbyggnad, som legat derutanför. Samma trappa uppleder till en smal spiraltrappa, hvilken i sidomuren uppför på takhvalfven. Öfver ingången till nedra trappan skönjes å den inre mursidan och de närmaste pilastrarna samt de motsvarande pelarna inhuggningar för bjelkar till en läktare, hvartill en liten rakbetäckt ingång blifvit uppbruten, der begge trapporna förenas.

Å norra sidomuren i nästsista hvalffafdelningen ses en spetsbågig ingång, som prydes med en rund- och en karnisstaf samt en hålkål deremellan. Denna ingång inleder till en trappa, hvilken genom en rundbågig utgång åt norr infört i öfra våningen af en utbyggnad derutanför. Samma trappa, som sträcker sig från öster till vester, har uppgått till en spiraltrappa, hvilken uppfört på takhvalfven, men numera är till yttre hälften bortbruten. Denna trappa är beqväm och betäcket med sträckstenar, som bilda afsatser öfver hvarandra.

Korets fem fönster, hvilka äro alla spetsbågiga samt ut- och invändigt snedsmygiga, intaga midten af dess södra och norra sidomur samt midten af stråfpelarnas tre mellanrum och ha 12.0 höga bröstningar. Hvardera af samma fönster håller 5.5 i bredd och nära 40.0 i höjd och har tydliga lemningar af en midtpost,

som uppburit två trebladiga spetsbågar och derpå en fyrbladig ros.

I korets södra sidomur märkes en stickbågig sitt-nich, hvilken är 6.4 bred samt lika hög och 1.8 djup. Hvarje sidohörn prydes med en smärt kolonn och derjemte en fasettstaf. I den sydöstra delen af altarväggen ses ett dubbelt väggskåp med två rakspetsiga betäckningar. Den ena hälften af detta väggskåp har slät botten, men den andra lemningar af en fyrbladig uttömningssten. I den östra delen af altarväggen finnes ett väggskåp med rakspetsig och i den nordöstra ett sådant med raksluten betäckning. Å korets norra sidomur märkes en igenmurad ingång.

Långhusets socklar bildas af en skråkant och derpå en attisk bas samt öfverst en platt och hålkål. Socklarnas hela höjd utgör ungefär 5.0 och deras framsprång 1.1. Vestra gafvelmuren har två hörn- och två mellanpilastrar, som, 2.1 breda och 0.3 tjocka, uppgå från socklarna och afslutas med skråkanter. Pilastrarne, hvilka ha nära samma höjd som gafvelmuren, indela densamma i trenne likstora fält. Sidomurarnas socklar och pilastrar äro dels mera oregelbundna, dels mera förstörda. Korets socklar äro skråkantiga.

Långhusets vestra gafvelröste uppgår från en liten skråkantig indragning och utgöres af två afdelningar öfver hvarandra. Nedra afdelningen har lindriga fall, som motsvarat sidoskeppens luttak, och den prydes å midten med en större nichfördjupning mellan två mindre ljusöppningar, hvilka alla äro spetsbågiga. Vid hvarje sida derom märkes en stor, tolfbladig rundfördjupning med midtring och i hvardera af de yttre vinklarna en liten enkel sådan, snedt deröfver ses

tvenne små korsfördjupningar. Öfra afdelningen består af en lodrät undersats, som motsvarar mellanskeppets bredd och prydes med åtta små rundbågiga nichfördjupningar. På denna undersats, hvilken håller vidpass 6.0 i höjd, följer en uppsats med branta fall åt söder och norr. Samma uppsats har nederst två rundbågiga ljusöppningar och midt deröfver lemningar efter en mindre sådan. Vi finna af detta gafvelröste, att hvardera af sidoskeppen haft ett luttak och mellanskeppet ett kroppåstak, som varit åtskildta af lodräta väggar. Då här icke finnas öfver pelarraderna såsom i S. Maria några sträckmurar, måste dessa väggar bestått af idel trä.

Långhusets östra gafvelmur har haft, såsom lemningar visa, ett halfröste åt söder och ett sådant åt norr, hvilka motsvarat sidoskeppens luttak. Deremot finnas inga lemningar, som antyda, att dessa halfrösten haft ett mellanröste, hvilket motsvarat mellanskeppets kroppåstak. Alltså vill det synas, som korets omgifningsmurar varit lika höga med mellanskeppets takfot. Till följd häraf måste mellanskeppets kroppåstak förenat sig med korets betäckning, hvilken tvefvelsutan haft lika vattenfall åt båda sidorna och den treslutna altarväggen.

Enär kyrkotorn, såsom vi ofvanföre visat, under den äldre medeltiden, då klockor ej brukades i Norden, blott uppfördes till försvarsverk, så ansågos dylika byggnader vid klosterhus, som voro fridens boningar, rentaf öfverflödiga. Af detta skäl saknas torn vid gamla klosterkyrkor i Norden. Sedan klockor kommit i bruk, blefvo takryttare därför anbragta, och troligtvis har S. Nikolaus haft en dylik.

Kyrkan är uppförd till det yttre och till alla om-

fattningar, pelarrader, pilastrar, samt förenings- och skiljebågar af huggen, men för öfrigt af tuktad kalksten, kapporna af kalkflisor; dock bestå vestra gafvelröstets rosiga fördjupningar af röd tegelsten, och i korets sidomurar och takhvalf förmärkas några lemmingar af sådan tegelsten. Yttre dörromfattningarne utgöras af slipad kalksten. Den stora fönsterrosen öfver sydvestra ingången är fint arbetad af tretton stycken. Lemningar af fönsterposterna och rosverken visa, att de varit fina och med omsorg arbetade af kalksten. Här bör anmärkas, att pelarnas stammar äro grofhuggna, och att de varit afrappade.

Utanför norra sidoskeppets nordöstra trappa har, såsom vi omnämnt, en hög utbyggnad legat, hvilken inunder haft ett tunnhvalf med vederlag i söder och norr och derpå ett högt rum med korshvalf. För öfrigt märkas å långhusets hela norra sidomur spår efter en omgång, som varit betäckt med korshvalf, och sträckt sig genom nedra delen af nyssberörda utbyggnad, och troligtvis tillhört en fyrkantig klostergång, hvarmed den igenmurade ingången å korets norra sidomur stått i förening.

Ehuru det kan af ofvanstående klarligen inses, att hela kyrkan ej tillkommit på en och samma tid; så anse vi oss böra något närmare skärskåda hennes förhållanden. Vi skola slutligen nämna vår mening i afseende på kyrkans ålder.

Det visar sig, att långhusets vestra och mellersta tredjedel äro äldre än dess östligaste hvalfafdelning och koret. Vestra gafvelmurens två och södra och norra sidomurens tre pilastrar äro väl något lika de nästsista åt öster, deremot i högsta grad olika de östligaste.

Detsamma gäller om det sydvestra och nordvestra hörnets pilastrar i jämförelse med det sydöstra och nordöstra hörnets motsvarande. Det företer sig uppenbart, att långhuset haft en gafvelmur i öster, som intagit den plats, hvarå de två östligaste pelarne motsvara de fina runda pilastrarna å södra och norra sidomuren. Således har långhuset ursprungligen haft fem icke såsom nu sex hvalfafsdelningar. På dylikt sätt ha de ingångar, hvilka intaga midten af södra och norra sidomuren, haft en passande ställning nedanför högaltaret. Efter kyrkans förlängning är deremot denna ställning ganska ovanlig.

Alla portalerna framte ren rundbågsstil. Detsamma gäller om den stora fönsterrosen öfver den sydvestra ingången. Härvid bör i förbigående erinras, att den sistberörda ingången är dragen, så långt rummet medgifvit, intill sydvestra hörnet, men att den stora fönsterrosen öfver densamma blifvit ställd i midten af hvalfafsdelningen. Häraf har således en betydlig skefhet emellan ingången och fönsterrosen tillkommit, enär man på urgammalt sätt anbragt ingången så nära som möjligt intill gafvelmuren, men enligt bestämd anordning insatt fönsterrosen i midten af hvalfafsdelningen. Denna skefhet bidrager icke till sidomurens förstärkning utan tvärtom till densammas försvagande. De små rundbågiga fönstren, som parvis intaga midten af den norra sidomurens fyra vestra hvalfafsdelningar och den södras två mellersta, visa på det solklaraste, att långhusets vestra och mellersta tredjedel äro äldre än dess förlängning. Att den nästsista hvalfafsdelningen åt vester haft å den södra sidomuren ett par små rundbågiga fönster, hvilka motsvarat ett par sådana å den norra, är mer än san-

nolikt; ty man har för beredande af bättre belysning insatt ett mera än dubbelt bredare och högre fönster med spetsbågig betäckning. Att man ej på lika sätt utvidgat de små fönstren å norra sidomuren, kan deraf förklaras, att omgången ej tillåtit sänkning af bröstningarna. Dessutom ha de tre rundbågiga fönstren, hvilka tvifvelsutan funnits å vestra gafvelmuren, blifvit utbytta emot spetsbågiga, mera än dubbelt större. Utvidgningen af det mellersta af dessa fönster har ej allenast blifvit ökad genom bröstningens sänkning utan jemväl genom hela betäckningens uppdragning i gafvelröset; en störande anordning, som klarligen visar, att denna förstoring tillkommit i den sednare medeltiden, då man ingalunda åtnöjde sig med den svaga belysning, hvilken erhöles genom den äldre medeltidens små fönster.

Långhusets östra tredjedel visar liksom koret intet spår af rundbågsstil. De rundstafviga sido- och hörnpilastrarne röja liksom dörr- och fönsteromfattningarne idel spetsbågsstil. Dock tyckes den nästsista hvalfafdelningen åt öster vara ursprunglig; ty fönstret i den södra och trappan i den norra sidomuren torde tillkommit vid kyrkans förlängning. Om den östligaste hvalfafdelningen noga jemföres med koret, så är hållningen i beggedera så lika, att de troligtvis tillkommit på samma tid. Det vill äfven synas, som alla de spetsbågiga fönstren i de öfriga hvalfafdelningarna blifvit insatta, när den östra och koret tillkommit.

Pelarne, hvilka ingalunda bilda snörråta rader, luta dels utåt, dels inåt. Dessa skefheter låta för en byggnadskunnig lätt förklara sig. Hvarest mellan- och sidoskeppens takhvalf äro i behåll, ha pelarne blifvit af det förras, som äro nära dubbelt bredare och vida

högre än de sednares, utåtspända. Ett alldeles motsatt förhållande har deremot uppstått, hvarest mellanskeppets takhvalf instörtat, men sidoskeppens kvarstå. Dylika företeelser äro ingalunda ovanliga och ha påtagligen helt naturliga orsaker. Alla pelarne visa sig vara samtida med hvarandra, men de stå deremot ganska illa tillsammans med pilastrarna. Om pelarne skulle rätt öfverensstämt med de tre vestligaste pilastrarna å södra liksom å norra sidomuren, så borde de haft rättvinkligna sidosprång och derå temligen grofva halfkolonner. På sådant sätt hade förenings- och skiljebågarne icke blifvit ensprångiga utan tvåsprångiga med grofva rundstafvar framtill. Nu hvila skiljebågarne på pilastarnas inre språng. Således uppbära de yttre sprången och halfkolonnerne ingenting, och de framstå såsom dåraktiga prydnader. I bättre helgedomar från medeltiden ha inga så stora partier som dessa tillkommit utan bestämda ändamål. Dessutom bör enhver inse, att, då sprången och halfkolonnerne å pilastrarna icke ha motsvarande å pelarna samt öfverensstämmande föreningsbågar, de ej allenast äro gagnlösa utan jemväl såsom sådana vanprydliga. Alltså måste det antagas, att pelarne, förenings- och skiljebågarne samt kapporna äro yngre än pilastrarne. De två östligaste pelarne äro till de sydöstra och nordöstra hörnen afskurna; man har nemligen velat göra de södra och norra samt östra sidorna hälften smalare för att någorlunda passa med de dithörande smala förenings- och skiljebågarna, liksom man velat åt vester låta desamma ha lika hållning som de öfriga. Här bör noga uppmärksammas, att de två vestligaste hvalfafdelningarne ha både å södra och norra sidomuren fullt halfrunda kantbågar,

hvilka vid inmurningen af takhvalfven blifvit genom simpla påmurningar tillspetsade. De öfriga kantbågarne åt öster, som äro spetsiga, visa sig vara yugre och ha tvifvelsutän tillkommit, när långhuset tillbyggdes. Mellanskeppets skiljebågar äro i hög grad spetsiga, så att flere midt emellan dyn- och slutstenarna nedåtsjunkit, hvadan de numera ha föga uppåtkrökning och hota med instörtning. Ehuru föreningsbågarne äro ganska spetsiga, så ha de måst någorlunda lämpas efter sidoskeppens skiljebågar. För att bringa föreningsbågarna till ungefärligen lika höjd med mellanskeppets skiljebågar, ha de förra blifvit till mer än 5.0 i höjd tillspetsade genom lodräta påmurningar. Man har, icke fullt belåten med all denna uppåtspänning, på ett utomordentligt sätt uppjagat kapporna, ett beteende, som röjer hvalfkonstens största förfall. Sidoskeppens och ännu mer mellanskeppets takhvalf höja sig betydligt öfver omgifningsmurarna. Att likväl den största delen af takhvalfven är i behåll härrör deraf, att omgifningsmurarne visa sig vara ovanligt fasta. Härtill kommer, att takhvalfven ingalunda ha någon hög ålder. På något afstånd visa sig takhvalfven, hvarpå frodigt gräs och flere små löfträd växa, såsom spetsiga ätthögar. Man ser ganska ofta resande af båda könen kringvandra på takhvalfven, hvarest tilltrampade gångstigar förefinnas. Ehuru vi insågo hela faran af takhvalfvens stora svaghet, begåfvo vi oss ditupp för att göra några undersökningar. Man skall vara bra okunnig i byggnadsväg, om man af idel nyfikenhet kringvandrar deruppe.

Koret, som företer en utbildad spetsbågsstil, röjer ett omsorgsfullt arbete. Att få lemnningar äro öfriga af korets takhvalf, härrör deraf, att en mängd qvadersten

blifvit der utbruten. Man har ej allenast borttagit de öfra delarne af omgifningsmurarna utan jemväl betydliga sträckor af sträfpelarna. Det var helt naturligt, att takhvalfvet skulle på sådant sätt instörta. Föga mer än ett halft århundrade har förflutit, sedan en man, hvilken hedrades med Vasaorden, företog sig af idel egennyttia att nedbryta ansenliga delar af korets omgifningsmurar och sträfpelare. Om dylika tilltag ej blifvit genom stränga förbud i sednare tid hindrade, så skulle vi nu haft föga i behåll af Wisby märkvärdiga ruiner.

På hvarje sida om långhusets sydöstra liksom dess motsvarande ingång å norra sidomuren i midten af tredje och fjerde hvalfafdelningen från vester ses å fönsterbröstningen en lodrät 4.0 bred fördjupning, som är igenmurad. Dessa fördjupningar, hvilka sträcka sig från golfplanen till fönsterplattorna, ha troligtvis tillkommit för uppförande af tvenne tvärmurar med bågöppningar och för anbringande af en läktare derpå. Det är bekant, att man under trettonde seklet plägat i en kloster- eller domkyrka uppdraga en mycket tjock eller två tunna tvärmurar jemte hvarandra och korshvalf deremellan för att afstänga koret och inrätta en läktare, hvarpå liturgisk läsning och sång förrättades. En sådan tvärbyggnad kallades under medeltiden lectorium, och deraf kommer tyska benämningen lettner och svenska läktare. Vi kunna ej betvifla, att här funnits en sådan afstängning, och att densamma måst, då långhuset fick en betydlig utvidgning åt öster med ett nytt kor, undanrödjas, emedan kyrkan skulle i annat fall blifvit till mer än hälften afskuren.

Det är ett barnsligt föregifvande, att denna helge-

dom, hvilken tillhört Dominikanernas kloster, blifvit 1097 uppförd. Dominikanerorden, som stiftades 1207 och stadfästades 1216, inkom 1220 i Sverige ¹⁾. Väl föregifves, att kyrkan blifvit af tyska handlande och sjöfarande uppförd och därför andrages det barnsliga beviset, att S. Nikolaus föreställes å den sydvestra portalens dörrfält; men då S. Augustinus står till höger om samma helgon, så torde deraf inses, att bröderne invigt sin kyrka till beggedera, och att, om de gifvit henne namn af den förre för vinnande af rikare gåfvor, de ha såsom predikaremunkar ej derföre mindre värderat den sednare. Det kan således ej rimligtvis antagas, att denna helgedom uppstått före 1220. Då prior och predikaremunkarne i Wisby redan 1245 fingo ett bref af påfven Innocentius IV, torde kyrkan under denna mellantid uppstått ²⁾.

Koret, som med sina tunna omgifningsmurar, smärta stråfpelare samt höga, spetsiga, blad- och rosprydda fönster röjer en blomstrande spetsbågsstil, har troligtvis uppstått kort före 1400. Långhusets tillbyggnad har förmodligen blifvit verkställd i förening med korets uppförande; ty den förra kan omöjligen vara yngre än det sednare. Således kan tiden för långhusets tillbyggnad och de rundbågiga fönstrens utvidgning ungefärligen angifvas.

Pelarne äro, såsom vi ofvanföre visat, mycket yngre än omgifningsmurarne, och de kunna enligt vår öfvertygelse ej vara äldre men väl yngre än långhusets tillbyggnad och korets tillkomst. Å södra radens näst-

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. V. P. 500.

²⁾ Svenskt Dipl. N:o 307.

siste pelare åt öster ses mot midten af vestra sidan en upprättstående sköld, hvilken 2.2 bred och 3.0 hög, framspringer nära 0.2.5 ifrån murytan. Då skölden, som liknar en uppnedvänd spetsbåge med vågrät bas, bildas af pelarens genomlöpande qvaderstycken, är den naturligtvis samtidig med densamme. Å skölden, hvilken intager tre skiften och är alldeles slät, läses: *Jacob Charra*, och derunder står ett bomärke, som tillsammans utgöra tre rader öfver hvarandra. Såväl bokstäfverne som bomärket äro 0.6.5 höga. Måhända har den man, hvilken haft detta namn, hufvudsakligen bidragit till pelarnas och takhvalfvens uppförande eller varit brödernas prior. I den äldre medeltiden var det en stor sällsynthet, att byggmästare å helgedomar afgåvo sina namn, och i sådan händelse iaktogs den största anspråkslöshet. Vi vilja såsom exempel härpå anföra, att uti en liten rund fördjupning å korutsprånget af kyrkan i Wurtzburg står: *Henricus me fecit*, och uti en liten sköld på midtposten af hufvudingången till domen i Halberstadt: *m. f. episcopus Gedanensis*. Enär å den ofvanbeskrifna skölden *me fecit* eller *m. f.* saknas, så har derpå befintliga namn icke tillhört byggmästaren. Dessutom visar skölden med sin ovanliga storlek samt både form och bokstäfver, att den tillkommit under den sednaste medeltiden. De högspetsiga förenings- och skiljebågarne samt de uppjagade kapporna, hvilka ådagalägga en ganska sen spetsbågsstil, ha icke kunnat enligt vår öfvertygelse uppstå förrän nära femtonde seklets utgång. Långhusets vestra gavelröste, som företer både rund- och spetsbågar samt en mängd prydnader utan någon ren hållning, förräder en ganska sen tillkomst och har troligtvis samma ålder

som långhusets takhvalf. I saknad af handlingar vetes föga om denna helgedom. Likväl kan det med säkerhet uppges, att Svartbrödernas kloster, hvilket låg i stadens norra del, 1509 afbrändes af Lybeckarna. Invändigt finnas å de tvenne vestra hvalffafdelningarnas sidomurar ganska tydliga eldskador, deremot förmärkas å pelarna inga spår efter sådana. Uti ett testamente 1545 nämnes S. Nikolai kloster i Wisby, hvaraf inhemtas, att detsamma blifvit efter förstberörda år istånd-satt. Måhända ha, om icke pelarne, dock takhvalfven och vestra gafvelröset blifvit efter förstörelsen 1509 uppförda.

Strelow berättar, att två karbunklar voro i muren af S. Maria kyrka infattade, hvilka om natten lyste så klara som solen om dagen, och att tjugofyra man hvarje natt vakade omkring denna helgedom, samt att det gällde lifsstraff, om någon efter solens nedgång nalkades densamma. Han tillägger, att konung Valdemar III, som 1564 intog Wisby, bland en mängd andra dyrbarheter tillgrep samma ädelstenar och att all denna herrlighet vid dess bortförande sjönk vid Carlsöarna ¹⁾). När Linné 1741 öfvergick från Öland till Gotland, förnötte, såsom han säger, sjöfolket tiden med fåfängt prat om tvenne stora karbunklar, hvilka sutit uti S. Klemens' kyrka i Wisby och med fyra af Waldemars skepp sjunkit vid Carlsöarna. Han tillägger, att sjöfolket allena kunde tro, det karbunklarnas glans under tiden lyste upp i sjöfarande's ögon ²⁾). Denna barnsliga berättelse har 1744 blifvit af Wallin upprepad. Men han påstår, att

¹⁾ Strelow, S. 172, 173.

²⁾ Linnæi Gothl. resa, S. 163.

desse karbunklar, som lyste sjöfarande, varit anbragta i vestra gafvelröset af S. Nikolai kyrka, och att de enligt en allmän sägen intagit midten af berörda gafvelröstes två stora rosor, samt att både han sett och alla kunde se hål, i hvilka något sutit. Slutligen tillägger Wallin, för att enligt sin vana bevara sitt lärdomsansående, "men om detta mera en annan gång" ¹⁾). Han har likväl i afseende på denna liksom på många dylika frågor sedan iakttagit den djupaste tystnad.

Berättelsen af Strelow om ifrågavarande ämne är i flere afseenden så otrolig, att den gerna kunde såsom mycket annat af hans uppgifter med tystnad förbigås. Också har Linné ansett berättelsen om dessa karbunklar vara en narraktig saga. Den lärde Wallin tyckes deremot sätta tro till densamma. I afseende härpå bör märkas, att vestra gafvelröset af S. Nikolai kyrka har utan allt tvifvel tillkommit långt efter 1564, och rosetterne ha aldrig varit annorlunda än de nu äro. Sagan om samma karbunklar torde med tiden blifvit fäst vid S. Nikolai kyrka, emedan rosetterne å hennes vestra gafvelröste bestå af röd tegelsten, och kunna på långt afstånd väl ses i omgifning af dunkel kalksten. Bergman, som vida grundligare än någon af sina föregångare beskrifvit Wisby ruiner, har visat, att man fordom ansett karbunklar lysa i mörker såsom solen om dagen.

Vore berättelsen om dylika karbunklar en folksägen, hvilken blott gällde Wisby, så kunde man med största skäl liksom den store vetenskapsmannen Linné betrakta densamma såsom ett fåfängt prat. Nu är lik-

¹⁾ Wallin, Goth. saml. D. I. S. 124.

väl saken ej så beskaffad. Den samvetsgranne forskaren G. Schöning förmåler, att i öfversta spiran å midttornet af Throndhjems domkyrka funnits enligt fornsägen en karbunkel, som under natten kringspridde ett starkt sken, hvilket syntes på ganska långt afstånd. Han tillägger, att andra må döma derom, men att mången betviflat, det en sådan ädelsten funnits ¹⁾). Enligt en gammal krönika af biskopen Conradus omtalar Lipsius, att uti Majnz fordom fanns ett träkors med beklädnad af rent guld, och att derå föreställdes den korsfäste frälsarens bild af idel guld, hvilken var ihålig och större än en fullvuxen menniska. Han tillägger, att två karbunklar stora som äggegulor, voro infattade i ögonen och glimmade i mörker ²⁾). Det är ganska begripligt, att ögonen kunnat med en lampa insatt i bilden sprida sken ifrån sig. Nu mera låter väl ingen inbilla sig, att karbunklar så stora som qvarnstenar finnas, eller att dylika lysa liksom solen om dagen.

Då mången berättelse om sådana ädelstenar blifvit till oss öfverlemnad, måste dock någon sanning därför ligga till grund. Det tyckes således, som klosterbröder, hvilka under den äldre medeltiden voro bland de kunnigaste af sina samtida och förstodo till egen förmån begagna sina insigter, anbragt lysinrättningar för väckande af uppseende och till nytta för sjöfarande. Redan i en aflägsen forntid funnos fyrrar. Merberörda karbunklar ha troligtvis bestått af oljade tyger, innån för hvilka man haft stora metallspeglar med starka lampor deremellan. Då ett sådant lysningssätt kunnat

¹⁾ G. Schöning, Beskrivelse over Domkirke i Throndhjem. S. 68.

²⁾ Justus Lipsius, Centuria III miscellanea, epistola XXVII.

i den äldre medeltiden hållas såsom en hemlighet, har man möjligtvis sagt och allmänligen trott detsamma bestå af karbunklar. Om således en dylik lysinrättning funnits i Wisby, har den säkerligen ej tillhört någon socken- utan en klosterkyrka; ty kyrkoherdar kunde svårligen bestrida och fördölja en dylik inrättnings beskaffenhet; men väl munkar, som sjelfve kunde i tysthet anordna och vårda en sådan och derigenom af sjöfarande inbringa betydliga gåfvor.

S. Gertrud.

Af denna kyrka förmärkas svaga lemningar på 400 stegs afstånd i söder från den sistbeskrifna. Samma helgedom, hvilken bestått af ett skepp och ett kor med halfrundt utsprång i öster, har inom murarna varit 25.0 bred och 65.0 lång. Nu finnes blott en obetydlig del af vestra gavelmuren och af utsprånget. Gavelmuren har på midten en rundbågig ingång med ett slätt dörrfält utan konsoler. Å detta dörrfält föreställes en qvinna, som utmärkes med rundgloria och håller i högra handen en krumstaf och på venstra armen en modell af en kyrka. Wallin anser, att der föreställes S. Gertrud ¹⁾. Det synes oss vara sannolikt, att der anges S. Hedvig. Till höger om ifrågasvarande figur ses det Thottska och till venster det Båtska eller Bondeska vapnet, hvilka äro hjertformiga och luta mot hvarandra. Både figuren och vapnen äro lätt inristade. Denna helgedom, som bestått af tuktad kalksten, har öfver ingången en rundbåge af tegelsten. Det synes mer än sannolikt, att denna dörrromfattning blifvit förbättrad under Ivar Axelson Thott, hvilken var höfvitsman på Gotland och förmäld med Carl Knutson Bondes dotter Magdalena; enär samma byggnad tillkommit före bruk af tegelsten i Wisby och nämnde makars vapen äro å dithörande dörrfält inristade.¹

¹⁾ Gothl. saml. D. I. S. 252.

Helgeandskyrkan.

Vidpass 100 steg söderom S. Gertruds ruin ligger en ganska märkvärdig lämning af Helgeandskyrkan. Vi finna der ett åttkantigt skepp med tvenne afdelningar öfver hvarandra och ett aflångfyrcantigt kor i österderom. Nedra afdelningens och korets golf ha ursprungligen legat några tum öfver jordytan, men de äro nu i anseende till yttre grusfyllning vidpass 1.0 lägre. Hela denna byggnad, som är uppförd af huggen och tuktad kalksten, visar sig vara till alla delar samtidig och förtjenar i anseende till sin ovanlighet mycken uppmärksamhet.

Skeppets socklar, hvilka utgöras af en lodrät grundsten och derpå en karnis emellan två skråkanter, äro 2.0 höga. Från karnisen uppgå hörnpilastrar, som framspringa 0.5 och äro 2.3 breda i hvarje vinkel. Pilastrarne, hvilka intaga skeppets hela höjd, afslutas med kransar, som bildas af en större rundstaf och derpå en hålkäl. Spetsiga rösten, af hvilka hvardera varit lika bredt som skeppets hvarje sida, ha tvifvelsutan haft kroppåstak, som slutit sig till en åttkantig midtspira. Af denna orsak äro pilastrarnas kransar å midten afbrutna för att inrymma takvinklarnas vattenrännor.

Den nedra afdelningen har fyra åttkantiga och den öfra fyra runda pelare, hvilka tillika med motsvarande kragstenar uti omgifningsmurarna uppbära raka något spetsiga kors- och svickelhalf. Nedra afdelningens inre sträckning i söder och norr utgör 47.6 och i motsatt

riktning 45.2. Åttkanten är icke fullt regelbunden, liksom afvikelser från gifna grundformer äro i gamla helgedomar ganska vanliga. En ingång finnes å den södra sidan och en motsvarande å den norra är igenmurad. Å östra sidan öppnar sig en triumfbåge och å sydöstra liksom å nordöstra ses en nära halfrund altarnich. I sydvestra och nordvestra sidorna uppgå trappor. I hvardera af altarnicherna märkes ett större och på midten af sydvestra liksom vestra och nordvestra sidan ett litet fönster.

De åttkantiga pelarne ha fyrkantiga grundstenar, som, 4.0 höga, hålla 5.2 i hvarje sida och sluta sig med skråkanter till åttkantiga socklar, hvilka, 1.5 höga, ha listverk, som likna attiska baser. Dithörande stammar hålla 4.0 i tvärmått och 10.7 i höjd. Derpå följa kransar, hvilka, 1.5 höga, profileras med en mindre rundstaf, en stor men flat hålkäl, en liten platt och en mindre dock djupare hålkäl med platt.

Grundstenarne, socklarne och kransarne bestå af hela block och stammarne dels af hela dels af tvenne block vaxelvis och nio till tio skiften i höjd. Pelarne uppbära halfeirkelformiga föreningsbågar, som äro skarpkantiga samt 2.6 breda och 4.0 tjocka. Hvardera af de motsvarande kragstenarna prydes med en knopp samt rundstaf och hålkäl, och derpå uppstår en fyrkantig pilaster, hvilken, 2.7 hög, avslutas med en hålkälad krans. Kragstenarne motsvara pelarnas kransar, och de förras pilastrar ha motsvarande pilastrar öfver de sednares kransar. Derpå hvila långspetsiga skiljebågar, som äro skarpkantiga och hälften smalare än pelarnas föreningsbågar. Enär skiljebågarne fått kortare spännvidd än föreningsbågarne, har det varit en

nödvändighet att med nyssberörda pilastrar höja de för-
 ras vederlag och tillspetsa deras former för att sätta
 mellanpartiets och omgångens slutstenar i ett vågrätt
 förhållande till hvarandra. Pelarafstånden i söder och
 norr utgöra 46.9, i motsatt riktning 45.5, dock äro
 dessa mått något olika. Mellan förenings- och skilje-
 bågarne äro fem hela och fyra halfva korshvalf inslag-
 na, af hvilka de förre bilda ett grekiskt kors och de
 sednare vinkelfyllningar. Dessa takhvalf, som hålla från
 golfplanen till slutstenarna 25.6 i höjd, sakna både
 kant- och korsbågar. Det mellersta af samma takhvalf
 har en åttkantig öppning, hvilken i söder och norr lik-
 som i vester och öster utgör 7.2 i tvärmått och be-
 klädes med åtta särskildta block, som profileras med
 en bred platt och en smal rundstaf och derpå en liten
 hålkäl. Omgifningsmurarne äro 6.5 tjocka, men något
 gröfre i sydöstra och nordöstra sidan för att inrymma
 dervarande altarnicher.

Den södra ingångens yttre omfattning har å hvarje
 sida haft mellan murhörn två kolonner, hvilkas skaft
 saknas. Baserne äro attiska med skyddsblad och ka-
 pitälerne bägarlika med löfprydnader. Innersta murhör-
 nen äro karnisade, men de öfriga såsom vanligt rät-
 vinkligna. Kransarne siras med rundstafvar och hålkä-
 lar. Kolonnerne ha uppburit rundstafviga, men de inre
 murhörnen karnisade och de yttre skarpkantiga rund-
 bågar. I midten af muren stå stafprydda poster, som
 med hålkälade konsoler uppbära ett trebladigt dörrfält
 med en rullik knopp i midten och tvenne å bågspets-
 sarna, af hvilka de tvenne sednare äro bortslagna. Den
 inre omfattningen är förstörd; men spår visa, att den
 varit snedsmygig och lågrakspetsig. Deröfver ses i mu-

ren en halfrund hjälpbåge. Norra ingångens yttre omfattning är enkel och rundbågig, men sönderbruten; den inre rätvinklig och lågrakspetsig.

Triumfbågen, som håller 14.6 i bredd, har hålkälade och rundstafviga dynstenar samt en lågspetsig betäckning. Altarnicherne, hvilka intaga nära hela sydöstra och nordöstra sidan, betäckas såsom halfkupoler. Fönstret i midten af hvarje altarnich är smalt, temligen högt och rundbågigt och dess bröstning 8.0 hög. Midt under hvarje fönster ses spår efter ett altarbord. I södra sidan af den sydöstra altarnichen märkes ett väggskåp med rakspetsig, och i södra sidan af den nordöstra ett sådant med vågrät betäckning. Det vestra liksom det nordvestra fönstret är sexbladigt, men det sydvestra fyrbladigt, af hvilka det nordvestra består af en hel häll och hvardera af de öfriga af tvenne.

Trapporna, som midt emot hvarandra uppgå från sydvest och nordvest till öfra afdelningen, ligga i sidomurarna. Hvarje trappas betäckning har bestått af fyra tunnhalv öfver hvarandra nemligen i sned riktning. En yttre mur och tre inre kolonner ha uppburit de nedra tunnhalvven, men en yttre och en inre mur det öfversta, hvilka alla hvilat på sträckstenar. Kolonnerne äro bortbrutna, men lemningar af sträckstenarna och tunnhalvven qvarsitta. En mindre ingång, som förlorat sin yttre omfattning, har infört utifrån till den sydvestra trappan, men deremot märkes ingen sådan till den nordvestra. En genomgång, hvilken å midten af vestra sidan inleder från trapporna till öfra afdelningen, är temligen stor och rundbågig. Den sydvestra trappan är till betydlig del förstörd, men den nordvestra har trettiofyra steg.

Den öfra afdelningen är till hela sin anordning samt vidd och höjd mycket lik den nedra. Pelarne, som hålla 3.9 i tvärmått, ha attiska baser med stora men tunna och olikartade skyddsblad. Dithörande kapitåler, hvilka utgöras af hålkälar med platter derpå, uppbära små hålkälade kransar. Deras föreningsbågar äro lågspetsiga och tvåsprångiga; men skiljebågar saknas, hvadan omgångens korskvalf hvilat på kragstenar, hvilka likna den nedra afdelningens. Alla fyra pelarne äro utåttryekta, nemligen de tvenne östra åt sydost och nordost och de tvenne vestra åt sydvest och nordvest. Kapporna, som sakna kant- och korsbågar, ha till största delen nedstörtat.

Å östra sidan märkes en triumfbåge, hvilken håller 15.9 i bredd och 9.0 i höjd och har halfrund betäckning med hålkälade dynstenar. En liten fyrkantig pelare, som enligt Wallins uppgift stått i denna öppning, har förmodligen hvilat på en låg bröstningsmur och uppburit två fina rundbågar med en svickelros. På dylikt sätt får bredden ett passande förhållande till höjden. Sydöstra liksom nordöstra sidan, hvilken är nästan helt och hållet upptagen af en nära halfrund altarnich med nära halfkupolformig betäckning, har i midten ett smalt, rundbågigt fönster. Åt vester märkes ett ganska litet rundfönster. Den yttre omfattningen prydes med en liten rundstaf och en stor skråkant; men den inre, hvilken är mycket skadad, utgöres af en ganska stor fördjupning. Åt söder ses ett rundfönster, som håller 7.0 i tvärmått. I den sydvestra liksom i den södra sidan märkes en bred men låg altarnich, hvilken betäckes med två rundbågar, som hvilat på en midtkolonn och en sträcksten. I sidorna af dessa altarnicher

finnas rakbetäckta väggskåp. Den stora öppningen i midten af öfra afdelningens golf har troligtvis varit belagd med ett jerngaller och omgifven med ett jernskrank.

En trappa, hvilken ligger i midten af muren och betäcket med råa sträckstenar, leder med trettiotvå steg ifrån nordvest åt vester på öfversta takhvalfven. Denna trappa, hvars sträckstenar bilda afsatser öfver hvarandra, visar med sin enkla anordning, att densamma ej uppgått till en tredje afdelning utan blott till vinden, och att man velat på berörda sätt sammanbinda de tunna sidomurarna. Der har således aldrig funnits, såsom man förmodat, en tredje afdelning. Likaledes är det ett barnsligt förmenande, att omfattningarne i rösternas gluggar innehållit bokstäfver; ty der märkas blott ganska vanliga förtagningar. Skeppets omgifningsmurar hålla från grundstenarna till röstena vidpass 50.0 i höjd.

Ehuru korets östra gafvelmur är till det yttre rak, finnes å midten en stor inbyggd altarnich, som är halfrund och haft ett halft hjelmhvalf. Vid hvarje sida om denna altarnich märkas lemningar af trenne små rum öfver hvarandra. Af dessa rum, hvilka haft tunn-hvalf på vederlag i söder och norr, är föga öfrigt af det tredje åt söder, men vida mindre af de motsvarande åt norr. Koret har lemningar af ett korshvalf, som hvilat på små dels hålkälade dels karnisade kragstenar. Korets socklar, hvilka äro vida lägre än skeppets, bestå af en lodrät grundsten med en vanlig skråkånt derpå. Sydöstra och nordöstra hörnet förstärkas med tunna pilastrar, som uppgå från socklarna. Svaga lemningar å norra sidomuren visa, att korets gesimser bestått af en temligen grof rundstaf och derpå en hålkäl.

Å koret har naturligtvis funnits ett gafvelröste åt öster samt ett kroppåstak med vattenfall åt söder och norr. Korets inre bredd utgör 26.0, längd tillika med altarnichen 54.5. Takhvalfvets höjd under slutstenen har varit ungefär 36.0 och omgifningsmurarnes 30.0 till 35.0 höga.

Å södra sidomuren nära venstra ändan finnes en igenmurad ingång. Yttre omfattningen har rundbågig betäckning med vederlagskransar, hvilka profileras med rundstaf och hålkäl. Poster, som äfvenledes prydas med rundstaf och hålkäl, uppbära ett rakt dörrfält med en rundbågig inskärning å midten och likadana profiler. Inre omfattningen är föga snedsmygig och stickbågig. På södra sidomuren märkas spår efter tvenne små rundbågiga fönster jemte hvarandra. Sedan dessa fönster i en aflägsen forntid blifvit igenmurade har ett stort tillkommit å midten. Norra sidomuren framter ett litet rundbågigt fönster. Dessa fönster äro ut- och invändigt snedsmygiga och ha 14.0 höga bröstningar.

Altarnichen, hvilken håller 17.0 i bredd och 9.0 i djup, har å midten ett rundbågigt och snedsmygigt fönster och derunder två rakbetäckta väggskåp. De två nedra rummen vid hvarje sida om altarnichen ha alla fått dager från små rakslutna och ett korsformigt fönster å gafvelmuren. Det öfversta rummet åt söder framter en liten korsformig ljusöppning åt samma håll, det motsvarande åt norr har troligtvis haft en sådan å den nedrifna sidomuren derjemte. Uti en gång mellan de två öfversta rummen ses åt öster spår efter två små aflångfyrcantiga ljusöppningar. I vinklarna, som altarnichen bildar mot gafvelmuren, ha spiraltrappor uppgått från de nedra till de öfra rummen, hvilka tvif-

velsutan varit sakristior och förvaringsställen. Rummen och spiraltrappan å norra sidan äro mycket förstörda.

Socklarne, pilastrarne, omfattningarne, pelarne och bågarne bestå af finhuggen kalksten; men omgifningsmurarne till det yttre och inre af grofhuggen sådan. Den förra har naturligtvis varit blott fogstruken, men den sednare afputsad. Kapporna äro slagna af kalkflisor. Hela byggnaden visar sig vara med synnerlig omsorg utförd. Det väcker likväl ingen förundran, att skeppet fått åt söder och ännu mer åt vester ganska svåra remnor, till följd hvaraf en mindre del af de nedra och nära allt af de öfra takhvalfven instörtat. Dessa skador kunna visserligen vara till stor del för-
anledda af den starka jordbävning, som 1540 inträffade på Gofland, men de ligga dock hufvudsakligen uti en felaktig anordning. Sydvestra och nordvestra samt vestra sidorna äro i nedra afdelningen i högsta grad försvagade genom trappor, hvadan öfra afdelningen fått en opålitlig underbyggnad, och densamma har genom en trappa i nordvestra och vestra sidan blifvit ytterligare försvagad. Södra sidan har i den nedra afdelningen en mycket stor ingång och midt deröfver uti den öfra en tvådelad altarnich och ett ganska stort rundfönster. Att omgifningsmurarne å ifrågavarande sidor icke fått tillräcklig styrka för att motstå de grofva takhvalfvens utåtspänning, är vid första anblicken af skeppet för hvarje sakkunnig solklart. Man besinne, att såväl de nedra som de öfra takhvalfven hålla vid slutstenarna 4.2 i tjocklek, och att alla deras svicklor blifvit med murverk uppfyllda för att kunna till golf begagnas. Då härtill lägges, att förenings- och skiljebågarne ha dessutom ansenlig bredd och tjocklek, så finner man, att

dessa betydliga massors utåtspänning saknat behöflig motståndskraft; helst sedan byggnaden blifvit taklös och blottställd för vittring och frostsprängning.

Det är bekant, att höfvitsmannen Jens Höeg mellan 1627 och 1655 lät af kalksten uppföra en ny hospitalskyrka, hvilken för mera än ett halft århundrade sedan blifvit nedbruten. Om Helgeandskyrkan då varit sådan, att man ansett sig kunna med mindre kostnad iståndsätta densamma än i dess ställe uppföra en alldeles ny; så tyckes det, som denne herre, ehuru en sådan plägar långt mindre påakta ett forntidens konstverk än sin samtids fuskverk, tagit till beredande af en klok hushållning hellre den förra än den sednare utvägen.

Kyrkans anordning är visserligen ovanlig, men den saknar ej motstycken och den låter lätt förklara sig. Enär en mängd helgedomar blifvit i Wisby uppförda helt nära hvarandra, och enär den ifrågavarande påtagligen varit ibland de allrayngsta; så har man måhända i saknad af tillräcklig tomtplats funnit sig nödgad att för beredande af behöfligt utrymme bygga ett skepp med tvenne afdelningar öfver hvarandra. Det är ganska troligt, att såkallade dubbelkapeller uppstått för besparing af tomtplatser utan att minska rum för kyrkobesökande. Liksom kryptor och kyrkor derpå egentligen bilda två särskilda helgedomar, så finnas dubbelkyrkor, och anledningen härtill är naturligtvis att kunna liksom i boningshus inrymma flere under samma tak. Inre gallerier eller såkallade triforier ha äfven tillkommit för beredande af utrymme. Stundom blefvo läktare helst i klosterkyrkor uppförda. Desse läktare, hvilka ej sällan voro ganska stora, bestodo af korshvalf, som

hvilade på pelare eller kolonner och närmaste omgifningsmurar. Såsom exempel derpå kan den fordua läktare, hvilken intagit vestra hälften af S. Peders gamla klosterkyrka i Lund, åberopas. Det bör för öfrigt ej förundra någon, om man ehuru sällan byggt dubbelkapeller och dubbelkyrkor, helst denna anordning har i någon mån motstycken i många gamla helgedomar. Vi kunde derpå anföra en mängd exempel, men vi vilja här inskränka oss till ett enda, som ligger helt nära till hands nemligen S. Maria kyrka i Wisby. Vestra tornets första liksom andra afdelning har åt öster en stor bågöppning. Den nedra bågöppningen är vida högre än den öfra. Den förra är enkel, men den sednare har en midtkolonn, hvilken på en bröstningsmur uppbär två rundbågar med en svickelros. Den nedra afdelningen lär tvifvelsutän varit dopplats; men den öfra har, såsom vi visat i det föregående, tjenat till messläsning.

Ett dubbelkapell såsom Helgeandskyrkan består af två afdelningar, som genom en stor öppning i den nedras takhvalf och i den öfras golfplan stå i förening med hvarandra, och som beggedera tjenat till förrättande af gudstjenst. Helgeandskyrkan är i sådant fall olika med de kyrkotorn, hvilkas första och andra afdelning tjenat till andaktsförrättningar, men icke äro på nyssberörda sätt förenade med hvarandra. Denna helgedom kan ej heller jemföras med de urgamla rundkyrkor, som finnas på Boruholm, och de få sådana, som äro öfriga i Sverige, ty de innehålla eller ha påtagligen innehållit tre afdelningar öfver hvarandra, hvilka ingalunda förenas med några öppningar å takhvalfven. Härtill kommer, att uti ingendera af dessa rundkyrkor

har mera än den första afdelningen blifvit inrättad till gudstjenst, men deremot den andra och tredje blott till försvar mot anfall ¹⁾).

De altarnicher, som omgifva den nedra och öfra triumfbågen i Helgeandskyrkan, ha mycken likhet med de altarnicher, hvilka ses jemte triumfbågen i S. Maria kyrka. Den stora altarnichen i Helgeandskyrkans kor är visserligen en ovanlig inbyggnad, men tvenne af landskyrkorna på Gotland ha äfven sådana. Om koret på detta sätt lidit en ej obetydlig inkräktning, har man likväl dymedelst fått, hvad fordom i hög grad värderades, ett halfrundt utsprång och vid sidorna derom sakristior och förvaringsrum, hvadan utbyggnader blifvit öfverflödiga. Vi ha ofvanföre sett, att de östra tornen vid S. Maria kyrka äro för dylika ändamål inredda.

I betraktande af dessa förhållanden finna vi uti Helgeandskyrkan inga sådana egenheter, som antyda några andra andaktsöfningar än de, hvilka under medeltiden voro vanliga. Vi anse således, att skeppets både nedra och öfra afdelningar blifvit begagnade till förrättande af messläsning; men att korets högaltare i öster varit gemensamt för beggedera. Att öfra afdelningen blifvit egentligen upptagen af qvinnor, kunna vi icke tro. Trapporna ditupp äro både öppna och branta, och den stora genombrytningen i öfra golfplanen är mindre obehaglig för män än för qvinnor.

Strelow har utan anförande af något bevis uppgifvit, att Helgeandskyrkan blifvit 1046 uppförd. Några nyare författare ha utan betänkande antagit denna bygg-

¹⁾ Se vidare härom Brunius, Konstanteckningar under en resa till Bornholm år 1857, S. 209—221.

nadstid. Då christendomen 1028 blifvit på Gotland införd af Olof den Helige, så har Wisby ingalunda 1046 haft ett Helgeandshus. För öfrigt röjer kyrkan en långt sednare tillkomst. Den nedra afdelningen är utförd i yngre rundbågsstil, men den öfra företer äldre spetsbågsstil. Vi ha ofvanföre visat, att S. Maria kyrka blifvit 1225 invigd. Denna helgedoms ursprungliga delar ådagalägga en vida renare rundbågsstil än Helgeandskyrkan. Då några af Gotlands landskyrkor, hvilka bevisligen uppstått efter 1250, äro utförda i ren rundbågsstil, har Helgeandskyrkan svårligen kunnat tillkomma före trettonde seklets början, men måhända mot midten af detsamma.

Denna helgedom är i sig synnerligen märkvärdig och uti sitt slag den enda i Nordens tre riken. Det torde således tyckas, att ett så ovanligt och konstrikt byggnadsverk bort räddas från en dylik förstöring, som detsamma undergått. Kyrkan, hvilken tvifvelsutan afbrändes, då Lybeckarne härjade staden, blef 1610 förstörd af en vådeld. Enär en ny hospitalskyrka kort derefter uppfördes, så lærer merberörda helgedom sedermera fått förfalla. Men detta konstverk har likväl mindre lidit af tidens åverkan än af snikenhetens förstöring. För några år sedan ha korets norra sidorum och spiraltrappa blifvit bortbrutna för att der insätta lik. Så vanhelgas en lika ovanlig som konstmessig byggnad. Linnerhielm, som 1804 besökte Wisby, berättar, att Helgeandskyrkan några år förut blifvit utbjuden till offentlig försäljning, men att lyckligtvis ingen köpare infann sig. Denne författare säger, att man då ärnade använda ruinen till hamnbyggnad, och att hans varma inkast mot detta förslag gjorde ingen inverkan på en

kall rådman, hvilken dermed hade befattning ¹⁾). Det vill synas, som samme författares yttrande haft på vederbörlig ort ett ganska godt inflytande; ty denna lika dåraktiga som skamliga vandalism inställdes. Skada, att rådmannens namn förtegs, ty den förstörande råheten bör andra till varning afslöjas.

Redan 1747 utgaf Wallin grundritningar af denna ruin och i sednare tider ha tre andra författare bekantgjort sådana deraf, men ingendera af desamma är fullt riktig. Derjemte har Linnerhielm, Klingwall, Ankarsvärd, Säve och Herholdt tagit perspektiviska teckningar af samma ruin. Ehuru de sistnämndes teckningar äro med utmärkt skicklighet utförda, så fås deraf ej något klart begrepp om kyrkans egentliga förhållanden. Härtill är orsaken lätt att förklara. Man kan svårligen af perspektiviska teckningar rätt uppfatta en så beskaffad byggnad som den ifrågavarande. Ja, man måste noga betrakta sjelfva ruinen till alla dess delar, innan man får ett klart begrepp om hela dess anordning. För öfrigt är denna helgedom sådan, att den hvarken till sitt yttre eller inre kan göra något starkare intryck genom sina perspektiviska förhållanden. Det vissa är, att en sakkunnig finner sig allrabäst vid noggranna beskrifningar och geometriska ritningar, då fråga är om konstmessigare byggnadsverk i synnerhet om sådana som Helgeandskyrkan.

¹⁾ Linnerhielm, Bref under nya resor i Sverige, S. 137, 138.

S. Klemens.

Ungefär midt emellan Helgeandskyrkan och S. Olof och helt nära beggdera ligger en ruin af S. Klemens, som utgöres af ett treskeppigt långhus och ett fyrkantigt torn i vester samt ett aflångfyrkantigt kor med rak alturvägg i öster. Å långhusets södra sidomur märkes ett vapenhus och å korets södra en större och å dess norra spår efter en mindre tillbyggnad. Hela kyrkan är uppförd af huggen och tuktad kalksten. Tornets, långhusets och korets socklar utgöras af en liten skråkant och derpå en låg platt med en fin rundstaf. Intet spår skönjes efter gesimsar.

Tornet har tre afdelningar öfver hvarandra. Första afdelningens inre sträckning i söder och norr utgör 27.0 och i vester och öster 27.6. En spetsbågig nich i den södra sidomuren är 17.5 bred, men en sådan i den norra 21.2 bred och hvardera håller 5.0 i djup samt 18.0 i höjd. I första afdelningen märkas betydliga lemningar efter ett korshvalf, hvars slutsten haft ungefär 56.0 höjd öfver golfplanen. På midten af vestra sidomuren, som är 9.0 tjock, finnes en stor ingång och deröfver ett stort rundfönster. Yttre dörromfattningen har å hvarje sida ett murhörn. Socklarne utgöras af en liten skråkant, en låg platt och derpå en fin rundstaf. Kransarne bestå af en rundstaf och en hålkål. Betäckningen är en skarpkantig rundbåge. Poster å hög tröskel uppbära äfven en sådan. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Rundfönstret, hvars yttre omfattning varit tresprångig och

hvars inre är rätvinklig och rundbågig, håller 9.5 i tvärmått och har intet spår efter rosverk. Tornbågen, som är lågspetsig samt 19.0 bred och ungefär 50.0 hög, prydes med socklar, hvilka bestå af en platt och en rundstaf, och med kransar, hvilka äro likadana, men ha omvänd ställning. I södra sidomuren vid vestra ändan inleder en liten rundbågig ingång till en trappa, som sträcker sig från söder till norr genom vestra sidomuren och vänder sig sedan åt öster. Trappan be-täckes med sträckstenar. Man uppkommer på en in-dragning af norra sidomuren, från midten hvaraf en rundbågig ingång leder till andra afdelningen. I norra sidoskeppets vestra ända finnes en rundbågig ingång för att derinnanför uppdraga en trappa, som, emedan man anlagt den nyssbeskrifna, aldrig tillkommit.

Andra afdelningen har åt trenne håll 5.0 breda indragningar, hvilka i söder och norr belingas af de stora nicherna derunder och i vester af den ovanligt tjocka sidomuren. Öfver andra afdelningen har ett hjelklag legat. Å densamma afdelningens östra sidomur ses en spetsbågig öppning, som är lika bred med, men vida lägre än tornbågen derunder, och som tillkommit för minskning af östra sidomurens påtryckning. Indragningarne, hvartill en rundbågig genomgång på midten af vestra sidomuren utför, ha således haft gallerier, hvilkas bröstningar, pelare, pilastrar och kolonner samt bågar blifvit bortbrutna. Yttre mursidorna visa starka fördjupningar efter galleriernas luttak.

Tredje afdelningens södra liksom vestra och norra sidomur har å midten två rundbågiga gluggar, som stå mycket nära hvarandra. Å densamma afdelningens östra sidomur märkas spår efter igenmurade gluggar. Tor-

nets omgifningsmurar, hvilka äro ungefär 55.0 höga, ha förmodligen uppburit en anseelig spira.

Långhusets inre bredd utgör i vester 54.2, i öster 55.6 samt längd 58.9. Fyra pelare i två rader ha med motsvarande kragstenar å omgifningsmurarna uppburit nio korshvalf. Af mellan- och sidoskeppen, som blifvit bildade på sådant sätt har det förra varit något bredare än de sednare, men alla jemnhöga. Pelarne ha helt och hållet blifvit nedbrutna, men kragstenarne å sido- och gafvelmurarna och trenne små sådana i hörnen qvarsitta. Lemningar å sido- och gafvelmurarna visa, att förenings- och skiljebågarne varit ensprångiga och skarpkantiga samt 2.0 breda. Å sidomurarna ses halfrunda kantbågar och sådana märkas öfver torn- och triumfbågen. Sidoskeppen ha såsom smalare både i vester och öster haft spetsiga kantbågar. Alla dessa kantbågar ha hållit ungefär 0.5 i hvarje sida. Kantbågar ha, såsom lemningar visa, jemväl kastat sig öfver förenings- och skiljebågarna. Äfven qvarsitta ej obetydliga lemningar af hvalfsvicklorna. Här af inses, att pelarnas föreningsbågar och mellanskeppets skiljebågar varit halfrunda, men sidoskeppens skiljebågar spetsiga. Denna anordning har onekligen tillkommit för att minska utåttryckningen af sidoskeppens takhvalf och för att försätta alla slutstenarna i lika höjd med hvarandra.

På midten af södra sidoskeppets vestligaste hvalf-afdelning finnes en stor ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida haft två kolonner mellan rätvinkliga murhörn. Grundstenarne äro skråkantiga och baserne attiska med skyddsblad. Kapitälerna äro bägerlika och öfver kolonnerna löfprydda, men öfver murhörnen slätta. Kransarne äro hålkälade. Kolonnerne motsvaras af rund-

stafviga men murhörnen af skarpkantiga rundbågar. Bredda poster på tröskel uppbära en skarpkantig rundbåge. Alla skaften och de två innersta murhörnen äro bortbrutna. Norra sidoskeppet har en motsvarande ingång. Svaga lemningar visa, att yttre omfattningen bestått af ett murhorn å hvarje sida, hvarpå hålkälade kransar uppburit en skarpkantig rundbåge. Der märkas äfven stycken af poster, på hvilka ett rakt dörrfält hvilat. Dessa ingångar, som äro igenmurade, ha invändigt haft sneda smygar med lågrakspetsiga betäckningar.

Å södra liksom norra sidomuren finnes i midten af hvarje hvalffafdelning ett temligen stort och rundbågigt fönster med hög bröstning. Fönstren ha ut- och invändigt sneda smygar med branta platter. Vid östra ändan af det södra sidoskeppets sidomur märkes ett väggskåp med rakspetsig och i det norras östra gafvelmur ett större sådant med lågrakspetsig betäckning.

Vapenhuset, som ligger utanför södra ingången, är fyrkantigt. Inre sträckningen i söder och norr utgör 13.5 och i motsatt riktning 20.0. Betäckningen utgöres af ett korshvalf. Å gafvelmuren i söder finnes en ingång, hvilken är spetsbågig och alldeles ornamentlös. Denne ingång är igenmurad och en ny uppbruten å östra sidomuren. Der märkes en rakspetsig ljusöppning åt söder och en sådan åt vester samt en åt öster. I södra gafvelmuren ses tvenne små sittnicher samt i vestra liksom i östra sidomuren en stor sådan, alla med lågrakspetsiga betäckningar.

Triumfbågen är lika bred och hög som tornbågen och prydes å hvarje insida med två rätvinkliga pilastrar och en grof halfkolonn derpå. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med skyddsblad och kapi-

tälerne bägarlika med hålkälade kransar. Betäckningen, hvilken är lågspetsig, liknar de pilastrar och hvalfkonlonner, hvarpå den hvilar. Således framter triumfbågen en ovanlig prydlighet.

Koret, som haft två korshvalf, håller i inre bredd 50.6 och i längd 54.9 samt har påtagligen varit lika högt som långhuset. Af korshvalfven, hvilka saknat kant- och korbågar samt kragstenar, har det vestra nästan helt och hållet nedrasat, men det östra kvarstår. Skiljebågen, som är skarpkantig och ovanligt bred, hvilar på en kragsten i söder och en i norr, af hvilka hvardera profileras med rundstaf och hålkäl samt åter rundstaf och hålkäl. Koret har på midten af östra hvalfafdelningen ett högt rundbågigt fönster åt söder och ett sådant åt norr samt trenne å altarväggen. Af de trenne sisberörda är det mellersta något högre än de omgifvande. Alla dessa fönster äro ut- och invändigt snedsmygiga. I samma afdelnings södra och norra sidomur finnes ett väggskåp med lågrakspetsig betäckning. Mot midten af altarväggen ses tvenne rakbetäckta väggskåp jemte hvarandra. Å vestra hvalfafdelningens norra sidomur märkas spår efter en raksluten ingång och deröfver efter två breda och rundbågiga öppningar, som alla äro igenmurade.

Norra tillbyggnaden, hvilken legat derutanför, har varit fyrkantig och innehållit två afdelningar öfver hvarandra. Den nyssberörda ingången, som åt tillbyggnaden är snedsmygig och lågrakspetsig, har inledt till den nedra afdelningen, hvilken, betäckt med ett tunnvalf på vederlag i söder och norr, måhända tjenat till sakristia. Der märkes i södra sidomuren en rätvinklig och lågrakspetsig murfördjupning. Den öfra afdelningen, som

genom de berörda muröppningarna stått i förening med koret, har troligtvis inrymt ett altare.

Södra tillbyggnaden midt deremot är äfven fyrkantig, men vida större. Den inre sträckningen i söder och norr utgör 17.6 och i vester och öster 20.6 och höjden är lika med korets. Denna tillbyggnad öppnar sig åt koret med hela sin längd och höjd. Det visar sig, att korets södra sidomur blifvit till en betydlig del af vestra ändan bortbruten och en mycket spetsig båge inslagen, hvilken är skarpkantig och i vester hvilar på en grof kragsten, men i öster på en fin pilaster med hålkälad krans. Samma tillbyggnad, som betäcket af ett spetsigt korshvalf med vågräta kappor, har åt södra sidoskeppet en något smalare och lägre genombrytning, hvilken är ganska spetsig. Å södra sidan finnes en ansenlig ingång. Yttre omfattningens hvarje sida består af en fin rundstaf och hålkäl, vidare ett skråkantigt och derutanför ett rätvinkligt murhorn. Socklarne utgöras liksom kyrkans af skråkant, platt och rundstaf och kransarne af rundstaf och hålkäl. Betäckningen består af likartade rundbågar. Tunna men breda poster ha derinnanför uppburit en rundbåge, som är i behåll. Inre omfattningen har sneda smygar och lågrakspetsig betäckning. Öfver ingången märkas lemmingar af ett stort rundfönster, hvari man efter någon utbrytning insatt ett tvådeladt fönster med spetsig betäckning. I detta sednare har en midtpost uppburit två trebladiga spetsbågar och deröfver en fyrbladig ros. Å tillbyggnadens östra sidomur finnes ett helt smalt men ganska högt fönster, som betäcket med en rundbåge och har sneda smygar, af hvilka den yttre är mindre än den inre.

I södra sidomuren af korets vestra hvalffafdelning finnes en rakbetäckt ingång till en trappa, som upp- går längsigenom tillbyggnadens östra sidomur och har åt söder en rund ljusöppning. Denna trappa, hvilken sedan sträckt sig genom södra sidomuren åt vester och uppledt på takhvalfven, är numera nära dess öfra ända igenmurad.

Hela byggnaden framter socklar, hörnstycken, omfattningar och bågar af finhuggen kalksten samt yttre och inre murytor af vältuktad sådan. Alla takhvalf ha bestått af kalkflisor. Tornet, långhuset och koret äro samtidigt uppförda i yngre rundbågs- med lindrig öfver- gång till äldre spetsbågsstil. Kyrkan tyckes vara föga yngre än S. Maria. Enär tornets tre sidor omgifvits af rymliga gallerier och deröfver ses gluggar, måste man ärnat detsamma till beskydd mot anfall. Härvid bör dock anmärkas, att ett dylikt torn tvisfvelsutan upp- stått förrän staden fick sin ringmur; ty sedan var ett sådant föga gagneligt såsom försvarsverk.

Vapenhuset, som består af tuktad kalksten, röjer en enkel spetsbågsstil, och det härrör, såsom det tyckes, från den sednare medeltiden. Detta vapenhus, hvilket är det enda på Gotland, har troligtvis blott tje- nat till en förplats, hvarföre der finnas flere sittnicher.

Korets norra tillbyggnad har måhända tillkommit på samma gång som kyrkan. Å korets norra sido- mur vid dess vestra ända ses de igenmurade bågöppnin- garne till norra tillbyggnadens öfra afdelning, men der förmärkes intet spår efter något fönster. Tillkyggna- den å korets södra sida är allraminst hundra måhända nära tvåhundra år yngre än kyrkan. Bågöppningen till koret är mycket spetsig. En likadan anordning har

bågöppningen till södra sidoskeppet. Deremot finnes ett ganska smalt temligen högt fönster med rundbågig betäckning åt öster. En sådan blandning röjer en sen medeltidsstil. Södra ingångens omfattning är hållen i rundbågsstil och har tvifvelsutan intagit den bortbrutna delen af korets södra sidomur. Det stora rundfönstret öfver ingången består till omfattningen af tegelsten. Detta ställe är det enda, hvarest tegelsten blifvit i kyrkan begagnad, och det vittnar om en sen byggnadstid. Att likväl den stora omfattningen tillkommit under medeltiden, visar det tvådelade fönster, som blifvit deri insatt och som består af kalk- och tegelsten.

Å långhusets vestra gafvelmur vid norra ändan synas lemningar af ett spetsigt röste och derpå en raksluten ingång till takhvalfven, men deremot märkas inga sådana å detsammes östra. Det tyckes dock ej vara osannolikt, att en stor spetsig hjälpbåge öfver triumfbågen uppburit ett högt röste. Vi finna en hjälpbåge öfver tornbågen. Intet spår antyder, att pelarne uppburit några sträckmurar för vattentakets understödjande. Det tyckes fasthellre, som långhuset varit betäckt med ett enda kroppåstak. Detta vattentak måste således haft 65.0 spännvidd. Härvid bör erinras, att Linköpings domkyrka, som håller 105.0 i yttre bredd, och Vadstena klosterkyrka, hvilken är 12.0 bredare, betäckas till mellan- och sidoskepp med kroppåstak utan understödjande sträckmurar och utan afsatser. Korets östra gafvelmur uppbär ett spetsigt röste, som saknar prydnader, men har öfverst en stor glugg, hvilken är ornamentlös. Alltså måste dithörande vattentak varit spetsigt och slutit sig antingen till ett röste af mur- eller träverk å långhusets östra gafvel-

mur. Vapenhuset har kroppåstak med vattenfall åt vester och öster. Hurudant vattentak norra och södra tillbyggnaden haft, kan numera icke bestämmas. Enär långhusets, korets och tillbyggnadernas omgifningsmurar varit lika höga, så måste vattentaken, ehurudan anordning desamma haft, föga bidragit till det helas yttre anseende.

Kyrkan har troligtvis blifvit vid Lybeckarnes sedanare förstöring af Wisby 1525 afbränd. För få årtionden sedan har kol funnits i ruinen; ett förhållande, som vittnar om eldskada. Ehuru denna byggnad varit med synnerlig omsorg uppförd, så har den efter förstörande af vattentaken mycket lidit genom tidens åverkan och ännu mer genom snikenhetens förödelse. Kyrkan är uppfylld med en massa af grus och jord, hvilken under triumfbågen utgör öfver 5.0. Mindre träd och buskar växa på murarna, som till ej obetydlig del bortskymmas af skräpiga småhus.

S. Drotten eller Trefaldighetskyrkan.

Denna ruin, som ligger ungefär 200 steg i sydvest från den sistberörda och har någon likhet med densamma, består af ett treskeppigt långhus, ett fyrkantigt torn i vester samt ett fyrkantigt kor med ett halfrunt utsprång i öster. Långhuset, hvilket är nära kvadratisk, har å södra sidomuren fått under den sednare medeltiden en aflångfyrkantig tillbyggnad. Hela ruinen består af huggen och tuktad kalksten.

Tornet har innehållit flere afdelningar öfver hvarandra. Första afdelningen, som invändigt utgör i söder och norr 26.7, i vester och öster 18.2 och i murtjocklek 8.5, betäckes af ett rundbågigt korshvalf med raka föga uppåtgående kappor. En ingång på midten af vestra sidomuren är till det yttre tvåsprångig och rundbågig, till det inre snedsmygig och lågrakspetsig. Åt öster märkes en stor lågspetsig tornbåge. Ingången och tornbågen äro så igenmurade, att den förre fått tre gluggar och den sednare en dörr för att derinom ha magasin.

En rundbågig och rätvinklig ingång på midten af södra sideskeppets vestra gafvelmur ingår till en trappa, hvilken sträcker sig genom tornets södra sidomur från öster till vester. En likadan ingång å midten af norra sideskeppets vestra gafvelmur inför till en sådan trappa i tornets norra sidomur. Begge dessa trappor, som äro bekväma, ha stickbågiga tunnhvalf. En rundbågig ingång inleder vid södra liksom vid norra sidomurens vestra ända i andra afdelningen, hvilken betäckes med

ett bjelklag. På midten af andra afdelningens södra liksom vestra och norra sidomur finnes en stor rundbågig och tvåsprångig glugg med skarpa hörn och hålkälade kransar. En midtkolonn har i södra liksom i vestra gluggen uppburit tvenne små rundbågar på hålkälade kransar. Norra gluggen, som är lika stor med de öfriga, har aldrig haft någon midtkolonn eller några bågar, men väl kransar. Inre omfattningarne äro rätvinkliga och lågrakspetsiga. Andra afdelningen har åt öster en stor rätvinklig och rundbågig öppning mot midten af mellanskeppet. Denna båge är troligtvis beräknad för härning af östra sidomuren och för inrättande af ett kapell derinnanför, hvadan två bekväma trappor såsom i S. Maria vestra torn ditleda. I andra afdelningens östra sidomur vid norra ändan finnes en genomgång, hvilken inledt till långhusets vind. Från denna ingång sträcker sig en trappa i norra sidomuren och sedan till midten af vestra, hvarifrån man inkommit på ett bjelklag, som legat på en inre indragning. En rätvinklig och stickbågig ingång har inledt till detta bjelklag. Denna tredje afdelning, hvilken har vida tunnare sidomurar, saknar deri trappor. Deröfver märkas spår efter bjelklag, hvaremellan man uppgått på stegar. Fjerde afdelningen har å södra liksom å vestra och norra sidomuren en glugg, som är ut- och invändigt rätvinklig och rundbågig. Tornet, hvilket håller ungefär 120.0 i murhöjd, har socklar, som utgöras af en större skråkant och en gröfre rundstaf derpå. Emellan första och andra afdelningen sträcka sig å södra, vestra och norra sidomuren halfrunda gesimsbågar, hvilka äro temligen små och grunda, och deröfver framstå vattenlister, som äro nedåt skråkantiga. Torn-

murarnas öfverkanter ha å alla sidor karnisade gesimser, hvaröfver en ansenlig spira troligtvis höjt sig.

Långhusets inre bredd i vester utgör 49.4 och i öster 49.5 samt i längd 54.0. Socklarne likna tornets. Fyra pelare, som stått på lika afstånd från hvarandra och från pilastrar å långhusets sido- samt kragstenar å dess gafvelmurar, ha uppburit nio korshvalf. De trenne skepp, hvilka tillkommit på sådant sätt, ha varit lika breda och höga. Af pelarna finnas inga lemningar. Pilastrarne å sidomurarna prydas med grofva halfkolonner framtill. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska, kapitälerne bägarlika och mycket förvittrade. Kragstenarne å vestra liksom å östra gafvelmuren äro stora, deremot märkas små sådana i hörnen. De stora kragstenarne utgöras af fina hålkälar och grofva rundstafvar, men de små tvärtom af grofva hålkälar och fina rundstafvar. Kapporna ha varit lågspetsiga och föga uppåtgående. Der förmärkas flere lemningar af rätvinkliga och lågspetsiga kantbågar; men intet spår skönjes efter korsbågar.

En stor ingång å södra sidomuren nära vestra ändan är igenmurad. Yttre omfattningen har haft breda poster och ett rakt dörrfält samt en kolonn emellan två murhorn å hvarje sida. Grundstenarne äro skråkantiga och baserne attiska med skyddsblad. Beggeskaften och de inre murhornen samt posterne saknas, men dörrfältet qvarsitter. Kapitälerne äro slätta och bägarlika. Kransarne ha hålkäl och rundstaf. På kapitälerna hvilar en grof rundstafvig rundbåge, som omgifves af en inre och en yttre skarpkantig sådan. Midt deremot å norra sidomuren finnes en ingång, hvars yttre omfattning är förstörd. Båda ingångarnas inre

omfattningar äro lindrigt snedsmygiga med lågrakspetsiga betäckningar.

Å södra liksom å norra sidoskeppets sidomur i midten af hvalfafdelningarna finnas tre temligen stora fönster, af hvilka det vestra liksom det mellersta åt söder är rundbågigt, men det östra spetsbågigt; hvar-
emot det vestra och östra åt norr är rundbågigt, men det mellersta spetsbågigt och alla äro ut- och invändigt snedsmygiga. De rundbågiga fönstren äro enkla och ursprungliga med höga bröstningar, men de spetsbågiga ha varit tredelade och blifvit i sednare medeltiden utvidgade, och de ha vida lägre bröstningar. I långhusets sydöstra hörn märkes ett rundbågigt och uti dess nordöstra ett rakbetäckt fönster. Begge dessa fönster, som äro små och snedsmygiga, ha troligtvis upplyst helgonaltaren. Nära sistnämnda hörn finnes å norra sidomuren en rundbågig ingång till en trappa, hvilken sträcker sig genom sidomuren åt öster och sedan åt söder till en raksluten ingång, som inledt till ett öfre rum ofvanpå en sakristia vid korets norra sidomur. Denna sakristia har haft tunnvalf med vederlag i söder och norr.

Tillbyggnaden å långhusets södra sidomur håller i inre bredd från söder till norr 14.2 och i längd 58.0. Två spetsiga korshvalf betäcka tillbyggnaden, som framter en ohuggen skiljebåge, hvilken är 4.0 bred och hvilar på råa kragstenar i söder och norr. Den vestra hvalfafdelningen har å sidomuren haft en stor rundbågig ingång med ensprångig och rätvinklig omfattning utvändigt samt snedsmygig och lågrakspetsig invändigt. Öfver ingången finnes ett fönster, som till det yttre är rakspetsigt, men till det inre lågrakspetsigt. I den

vestra gafvelmuren ses en ovanligt stor men föga djup sittnich med lågrakspetsig betäckning. Ett spetsigt fönster öfver sittnichen visar lemningar af en midtpost, hvilken uppburit två spetsbågar och deremellan en enkel ring. Den östra hvalfafdelningen har å sidomuren ett spetsbågigt fönster, som ut- och invändigt har sneda smygar. Å den östra gafvelmuren finnes ett fönster, hvilket i ljuset är rakslutet, men till det yttre och inre snedsmygigt och lågrakspetsigt. Midt emot tillbyggnadens östra hvalfafdelning har en stor spetsig bågöppning blifvit uppburten å södra sidoskeppets sidomur. Denna öppning är lika gammal som tillbyggnaden och numera igenmurad. Triumfbågen är ganska smal, men mycket hög och har halfcirkelformig betäckning. Spår förmärkas efter förvittrade dynstenar.

Koret, som invändigt sträcker sig i söder och norr 25.3 och i motsatt riktning 24.6, betäckes med ett lågspetsigt korshvalf, hvars kappor äro raka och föga uppåtgående. Vägghasta hörnkolonner, hvilka uppbära samma korshvalf, ha attiska baser med skyddsblad och förvittrade kapitåler och kransar. Derifrån uppgå rundstafviga korsbågar; men kantbågar saknas. Kapporna ha till största delen nedfallit. Socklarne bestå af en skråkantig grundsten och derpå en attisk bas. Till koret finnes en ingång å södra sidomuren närmare vestra ändan. Breda, mycket skadade poster ha uppburit ett trebladigt dörrfält, hvilket qvarsitter. Derutanför ses å hvarje sida ett starkt murhorn och derpå en rundbåge. Hela omfattningen har rundstafviga hörn. Vidare framstå lemningar af en stark halfkolonn å hvarje sida och af en spetsbåge derpå. Ehuru halfkolonnerne äro till största delen bortbrutna och kvar-

sittande stycken förvittrade; så märkes, att de varit ganska rikt sirade, och att derå uppstått ett spetsigt röste. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Å korets södra sidomur ha två mindre fönster med sneda smygar och halfrunda betäckningar stått nära hvarandra. Efter deras igenmurande har ett bredare och högre fönster, som saknar betäckning, tillkommit. Detta fönster är till det yttre och inre snedsmygigt och härrör från den sednare medeltiden. I norra sidomuren nära vestra ändan ses ett litet fyrkantigt väggskåp. Nära östra ändan af den berörda sidomuren finnes en rundbågig och skarpkantig ingång till en sakristia, hvilken är bortbruten, och hvilken haft, såsom vi nyss omnämnt, ett tunnhalv på vederlag i söder och norr och derpå ett öfre rum.

Utsprånget, hvars grundform liknar en styltad rundbåge, håller 24.4 i inre bredd, 14.4 i djup och dess betäckning består af ett halft hjelmhalv, som till största delen nedrasat. Tribunbågen, hvilken varit ensprånig och skarpkantig, har äfven nästan helt och hållet nedfallit. Socklarna likna korets. Från socklarna uppstå fyra pilastrar, som i hörnen siras med rundstafvar och hålla 4.1.5 i bredd och 0.8 i tjocklek. Utsprånget upplyses af tre små fönster, hvilka alla äro rundbågiga samt ut- och invändigt snedsmygiga och ha höga bröstningar. Ett fönster åt söder är dubbelt bredare och högre, men har hälften lägre bröstning än de nyssberörda. Detta fönster, som är till det yttre och inre snedsmygigt, har blifvit i sednare medeltiden uppbrutet. Betäckningen å samma fönster är förstörd. I utsprångets norra sidomur ses ett fyrkantigt väggskåp.

Långhusets östra gavelröste qvarstår och derå ses

en högspetsig hjälpåge något bredare än triumfbågen derunder. En rundbågig glugg å hvarje sida har upplyst och vädrat långhusets vind. Detta gafvelröste motsvaras af fördjupningar i tornets östra sidomur. Deraf visar sig, att långhuset haft ett både bredt och högt kroppåstak. Således måste, såsom vi förut nämmt, långhuset af S. Klemens haft ett enda kroppåstak. Å koret af S. Drotten har ett vanligt kroppåstak slutit sig till långhusets östra gafvelröste, och utsprångets betäckning måste enligt vanlig anordning varit halfkonisk.

Hela kyrkan visar sig ha varit väl uppförd till alla omfattningar af huggen, men för öfrigt af tuktad kalksten. Takhvalfven ha bestått af kalkflisor. I tillbyggnaden å långhusets södra sida märkes till dörr- och fönsteromfattningar huggen, men för öfrigt idel tuktad kalksten och i takhvalfven blott kalkflisor. Hela tillbyggnaden, som troligtvis haft ett lågt luttak, röjer ett vårdslöst arbete.

Tornet har ovanligt väl bibehållit sig. Orsaken härtill är förmodligen den, att tornet nästan helt och hållet består af tuktad kalksten, hvadan snikenheten ej ansett det löna mödan företaga en lika kostsam som farlig nedbrytning. Deremot tyckas långhusets takhvalf ha blifvit nedstörtade för att åtkomma de qvaderstycken, som funnits i pelarna, af hvilka intet återstår. Man har äfven bortfört ej obetydliga delar af långhusets och korets omgifningsmurar och framförallt tillgripit de slipade skaften och murhörnen i dörromfattningarna. Nu växa buskar och gräs på ruinen, som belamras med hvarjehanda bråte och obetydliga småhus. Kyrkan, hvars torn, långhus, kor och utsprång äro

samtidiga, röjer yngre rundbågsstil, och tyckes vid jämförelse med flere af Gotlands likartade helgedomar, om hvilkas byggnadsår man har säker kännedom, ha tillkommit omkring 1250. De spetsbågiga fönstren och den yttre omfattningen af korets ingång äro minst ett århundrade yngre än kyrkan. Tillbyggnaden å långhusets södra sidomur har naturligtvis tjänat till kapell, och den visar sig likaledes härröra från den sednare medeltiden.

Tornets ovanliga omfång och ännu ovanligare höjd göra ett mindre behagligt afbrott mot det föga ansenliga långhuset samt det lilla koret och utsprånget. När härtill lägges, att tornet kostat lika mycket som den öfriga byggnaden; så kan med mycket skäl frågas, hvarföre ett dylikt missförhållande tillkommit. Då klockor först skola 1289 inkommit på Gotland, så har tornet ej kunnat uppstå för inrymmande af sådana. Men om också klockor vid tornets uppförande varit derstädes i bruk, så ha desamma ofelbart varit, såsom lång tid derefter, ganska små. Tornet, hvilket är ungefär lika stort och högt som Helsingborgs kärna, måste i den första afdelningen tjänat till förplats och doprum och i den andra till kapell samt i de öfriga till försvarsverk. Vål saknas der mot vanligheten gallerier; men härvid bör erinras, att flere torn, hvilka obestriddigen uppstått till försvar mot anfall, icke ha några sådana. För öfrigt tyckas de bomhål, som utvändigt märkas i sidomurarna under öfversta gluggarna, varit ämnade till gallerier af trä, från hvilka man kunnat afslå fiendtliga angrepp.

Vid tornets vestra sida äro två små trähus uppförda och midt deremellan framför vestra ingången på

få stegs afstånd höjer sig en stenmur. Den lilla platsen mellan trähusen och ingången samt muren är oåtkomlig och således i hög grad skräpig och osund, och denna afstängning har tillkommit för att skydda magasinets små gluggar i vestra ingången.

S. Laurentius eller S. Lars.

Blott 24 steg i söder från S. Drottens ligger S. Lars' ruin, som bildar ett eget slags grekisk korsform med kupoltorn i vester samt fyrkantigt kor och hästskoformigt utsprång i öster.

Uti ett nära kvadratisk skepp äro fyra pelare så ställda, att de ha ungefär tre gånger längre afstånd från hvarandra än från närmaste omgifningsmurar. Pelarne, hvilka äro fyrkantiga med skråkantiga socklar och hålkälade kransar, motsvaras af hålkälade kragstenar å omgifningsmurarna. Från skeppets södra liksom vestra och norra sida utgår en korsarm, som har lika bredd med pelarnas mellanrum, men vida mindre framsprång. Skeppet och korsarmarne äro lika höga. På pelarna och kragstenarna hvila breda och skarpkantiga föreningsbågar, af hvilka de, som sammanbinda de förra, ha nära tre gånger större spännvidd än de, som sluta sig till de sednare. De stora föreningsbågarne äro halfrunda, men de små lågspetsiga, och slutstenarne ha icke vågrätta förhållanden till hvarandra. Mellan föreningsbågarna och korsarmarnas omgifningsmurar, hvilka bilda likstora kvadrater, äro lindrigt kupiga korshvalf utan kant- och korsbågar inslagna. Enär skeppet och korsarmarne äro lika höga, men koret vida lägre, så blir det korshvalf, som mot öster motsvarar midtkvadraten, i söder och norr lika bredt som, men i motsatt riktning hälften smalare än densamma. I skeppets fyra hörn äro helt små korshvalf, hvilka äfvenledes sakna kant- och korsbågar, inslagna. Å vestra kors-

armens gafvel- och sidomurar samt de två vestra pelarna med närmaste föreningsbågar hvilat tornet, som är fyrkantigt och förete spår efter två afdelningar.

Triumfbågen, hvilken är nära lika bred som pelarnas mellanrum, har halfrund betäckning. Sidorna, som sakna framsprång, ha dynstenar, hvilka mycket lidit af vittring, men haft, såsom det tyckes, karnis och rundstaf samt hålkäl och äro ungefär 1.5 höga. Betäckningen är ganska bred och skarpkantig. Koret, hvars bredd är alldeles lika med triumfbågens, har ett kvadratisk korskvalf med stora rundstafviga korsbågar, som i vester hvila på kragstenar, men i öster på väggfasta hörnkolonner, hvilkas baser och kapitäl förvitttrat. Utsprånget betäckes med ett halft hjelmhvalf.

Omgifningsmurarne sakna både yttre och inre sträpelare och pilastrar. Kyrkans alla socklar utgöras af en skråkant och derpå en temligen grof rundstaf. Å skeppets och korsarmarnas samt korets omgifningsmurar, som mycket lidit genom tidens och snikenhetens åverkan, märkas inga spår efter gesimser. Å utsprångets ringmur ses deremot lemningar af ganska ovanliga taklister. Öfver små hålkälade rundbågar, hvilka uppbäras af knoppar, framstå fyrkantiga och afsnedade kragstenar, som hålla nära 1.0 i hvarje sida och ha ungefär samma afstånd från hvarandra. På dessa kragstenar, hvilka framspringa 1.5, måste afrundade sträckstenar legat. Dyliga krag- och sträckstenar äro på gamla byggnader mycket sällsynta; dock finnas sådana å koret vid Knutsker på Bornholm.

Skeppets inre sträckning i söder och norr utgör 48.0 och i motsatt riktning 50.0, den södra och norra korsarmens framsprång 12.5, den vestra 14.0, pelar-

nas afstånd från hvarandra 22.0 till 23.0, från omgifningsmurarna 7.5 till 9.5. Omgifningsmurarne äro 7.6 tjocka. De två vestra pelarnas stammar hålla i hvarje sida 5.0, men de två östra 3.9. De föreningsbågar, som sammanbinda de två vestra pelarna med hvarandra och med omgifningsmurarna, äro 5.0, men de öfriga blott 3.9 breda. Det mellersta samt det södra, vestra och norra korshvalfvets höjd under slutstegen utgör 50.0. Pelarne äro 31.5 höga.

En stor ingång på midten af södra, en på midten af vestra och en på midten af norra korsarnens gavelmur inleda i kyrkan. Alla omfattningarne ha till det yttre mycket stora smygar och rundbågiga betäckningar, till det inre lindriga smygar och lågrakspetsiga betäckningar. Ingångarne äro i anslagen 6.5 breda och 16.0 höga.

Södra ingången har breda poster, hvilka uppbära ett dörrfält, som varit tvåbladigt och har söndersprungit. De murhörn och kolonner, hvilka prydt sidorna, saknas; men bågrika kapitäl ses å östra sidan. Dithörande betäckning är i behåll. Innerst kastar sig en grof rundstaf. Derefter följer en grof, rätvinklig båge, hvilken siras med en fasettstaf mellan två rundstafvar. Sedan höjer sig åter en grof rundstaf. Ytterst framstår en grof rätvinklig båge.

Vestra ingången har breda poster, som uppbära en skarpkantig rundbåge. Derefter följa tre stora murhörn å hvarje sida, hvaremellan två kolonner stått. Grundstenarne äro skråkantiga, baserne attiska med skyddsblad, kapitälerna bågrika och slätta för murhörnen men löfprydda för kolonnerna. Af de sednare saknas alla skäften. Kransarne äro hålkälade. Murhörnen

motsvaras af skarpkantiga och kapitälerna af rundstafviga bågar.

I norra ingången stå breda poster, och derpå hvilat en rundbåge, hvilken vid vederlagen och å slutstenen prydes med en liten rullik knopp. Två breda murhörn, som åt ingången äro starkt snedsmygiga, men framtill vinkelrätta, uppbära en likartad rundbåge. Derpå följa två mindre och rätvinkliga murhörn med en skarpkantig båge.

Öfver den södra liksom den norra ingången finnas två enkla fönster, hvilka äro 2.0 breda och 18.0 höga, men öfver den vestra ett något bredare, dock lika högt. I de två södra fönstren äro de inre platterne mycket branta, men i det vestra och i de två norra deremot vågräta. Å skeppets östra mur söderom triumfbågen förefinnes ett likadant fönster som de nyssberörda. Alla fönstren äro rundbågiga samt ut- och invändigt snedsmygiga, men det vestra har derjemte i yttre murkanten en vinkelrät inskärning.

Under det östra fönstret ses en halfrund altarnich. Å södra korsarmens östra sidomur finnes en altarnich, hvilken, 10.15 bred och 5.0 djup, har rundbågig betäckning på vederlag i söder och norr och en liten rundbågig genomgång från skeppet. I samma altarnichs nordöstra hörn märkes en större fördjupning, som betäckes med en rundbåge på vederlag i söder och norr.

I skeppets nordvestra hörn finnes en liten rundbågig och rätvinklig ingång till ett litet rum, hvilket, sträckande sig i vester och öster, betäckes med ett tunnhalv på vederlag i söder och norr. Åt vester ses deri en liten rundbågig ljusöppning och åt öster ett

större rundbågigt väggskåp. Datta rum, hvilket är 2.6 bredt, 8.6 långt och 9.5 högt, har troligtvis tjänat till förvarande af kärl och skrudar m. m. I skeppets nordöstra hörn märkes ett temligen stort väggskåp med vågrät betäckning.

Tornets inre sträckning i söder och norr utgör 29.0 och i motsatt riktning 28.0. Östra sidomuren, som tvifvelsutant haft en stor bågöppning åt skeppets vind, är nästan helt och hållet förstörd. De öfriga sidomurarna, hvilka äfven äro något skadade, hålla vid deras största höjd ungefär 28.0. I tornet ses spår efter ett bjelklag, som bildat en nedre och en öfre afdelning. Å södra liksom å vestra och å norra sidan märkas två spetsbågiga ljudöppningar, hvilka äro 3.5 breda och 14.0 höga. Mellan hvarje par af dessa ljudöppningar, som till någon del röja förfuskningar, ses en yttre nichfördjupning, hvilken till storlek och betäckning liknar desamma, men hvilken har en midtpost och derpå två spetsbågar samt deröfver en ring.

Triumfbågen är 25.5 bred och ungefär 25.0 hög. Betäckningen håller 5.5 tvärsigenom. Korets inre sträckning i söder och norr utgör 23.5 och i motsatt riktning 23.0. Hörnkolonnerne, kragstenarne och korsbågarne hålla 0.8 i tvärmått. Korshvalfvets slutsten höjer sig 30.0 öfver golfplanen. Å korets södra sidomur nära vestra ändan finnes en ingång, som håller 2.9 i bredd och 8.0 i höjd. Yttre omfattningen har å hvarje sida två kolonner emellan inre poster och yttre murhörn. Baserne äro jordhöljda och kapitälerna alldeles förvittrade. Skaften saknas. De inre murhörnen äro stafprydda, de yttre rätvinkliga. På kolonnerna hvila rundstafviga, men på murhörnen skarpkantiga rundbågar.

De tjocka posterne ha uppburit på konsoler ett dörrfält. Inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Österom samma ingång ses ett stort fönster, som har ut- och invändigt sneda smygar och rundbågig betäckning och som troligtvis blifvit i sednare medeltiden utvidgadt och nu är till stor del förstördt. Korets norra sidomur har en liten rätvinklig och rundbågig ingång till en bortbruten sakristia. Denna ingång är till det yttre igenmurad.

Utsprångets bågöppning håller 19.5 i bredd, dess mellersta tvärmått utgör 20.5 och djup 15.2. Koret är till omgifningsmurarna något bredare och högre än utsprånget, så att framstående hörn utvändigt bildas mellan det förra och det sednare. Utsprånget har enligt vanlig anordning tre små rundbågiga fönster med temligen höga bröstningar. Dessa fönster äro ut- och invändigt snedsmygiga. Mot medeltidens slut har utsprånget fått åt söder ett större fönster, hvilket är rundbågigt och snedsmygigt.

Om kyrkan är, såsom vi redan visat, till sin grundidé ganska ovanlig, så är hon, såsom vi vilja nu utreda, till sina trappor och gångar i omgifningsmurarna ännu ovanligare. Midt uti korsarmarnas sidomurar och skeppets närmaste hörnmurar finnas i tre afdelningar öfver hvarandra trappor och gångar, som äro 2.5 breda och 9.0 till 10.0 höga. Trapporna ha beqväma steg och hviloplatser i vinklarna, och gångarne äro vågräta. Stora dels enkla dels två- och tredelade bågöppningar inåt kyrkan samt smala och låga gluggar utåt ge dessa trappor och gångar tillräcklig dager och luftvexling. Trapporna betäckas med sträckstenar, hvilka äro lagda afsatsvis öfver hvarandra. Gångarne ha tunnhvalf med

vederlag å sidorna, men vid bågöppningarna i motsatta riktningar. Alla bågöppningarne ha halfrunda, men gluggarne raka betäckningar. Vid en enkel bågöppning sträcker sig ett och vid en två- eller tredelad tvenne eller trenne tunnhalv, som tvärsöfver gångarna fortsätta deras betäckningar. Dessa tunnhalv hvila på sträckstenar, hvilka till största delen qvarsitta; men de kolonner, som tillhört de två- och tredelade bågöppningarna, äro bortbrutna. Hålkälade krausar, hvilka å sidorna motsvarat kapitalerna, äro i behåll. Man kommer på en flyttbar stege till den andra afdelningen, som har mindre utsträckning än den första. Derefter kan man äfven på en sådan stege uppgå till den tredje afdelningen, hvilken är ännu kortare och slutligen uppleder på takhalfven och till tornet. Sedan vi i korthet omnämmt denna egna anordning, skola vi söka att närmare åskådliggöra densamma.

I södra korsarmen vid vestra ändan af gafvelmuren finnes en rundbågig och rätvinklig ingång till en bekväm trappa, som med tre steg uppför åt vester och ifrån en hviloplats med åtta steg leder genom vestra sidomuren åt norr, hvarpå en vågrät gång sträcker sig åt vester och åter åt norr. Denna gång har inåt en tvådelad bågöppning mot öster, en tredelad mot norr och vidare en tvådelad mot öster. Nära denna gångs norra ända ses en igenmurad dörröppning, hvilken ut- och invändigt har lågrakspetsig betäckning och till det yttre en rätvinklig, men till det inre en snedsmygig omfattning. Derifrån uppleda två steg till en hviloplats och sedan tolf från öster till vester på en vågrät gång, som sträcker sig genom vestra korsarmens gafvelmur. Vid södra ändan af denna gång finnes utåt mot vester

en liten glugg. Man öfvergår vestra ingången genom vestra fönstrets smygar och på hvarje sida om desamma märkes en enkel rundbetäckt bågöppning inåt mot öster. Vid samma gångs norra ända uppföra sex steg till en hviloplats, hvilken utåt mot vester har en liten glugg.

Sedan kommer man derifrån med ett steg på en vågrät gång, som sträcker sig åt öster med en tvådelad bågöppning inåt mot söder och vänder sig åt norr med en tvådelad bågöppning inåt mot öster. Samma gång, hvilken har en liten glugg utåt mot vester, afviker åt öster med en enkel bågöppning inåt mot söder. Slutligen kröker sig denna gång åt norr med en tvådelad bågöppning inåt mot öster. Vid berörda gångs norra ända nedleda fem steg till en vågrät gång, som har utåt mot vester en liten glugg och sträcker sig åt öster öfver norra ingången genom fönsterpelaren. Derifrån vidtaga fjorton steg nedför åt öster till en hviloplats, hvilken har en liten glugg mot norr. Frändenna hviloplats nedleda elfva steg genom en rundbågig ingång i norra korsarmens östra sidomur nära södra ändan till densammas golfplan.

Ifrån södra ändan af den gång, som sträcker sig öfver vestra ingången, ses åt öster på 7.8 höjd en gång, hvartill man uppkommer på en flyttbar stege. Der vidtager en vågrät gång åt öster. I vestra korsarmens södra sidomur ses inåt mot norr en tvådelad bågöppning, hvilken till ställning och höjd motsvarar den, som finnes i densammas norra. Sedan för ifrågasvarande gång i skeppets vestra mur åt söder och har en tvådelad bågöppning inåt mot öster och en liten glugg vid södra ändan utåt mot vester. Denna gång

leder vidare i skeppets södra sidomur åt öster och har inåt mot norr en rakspetsig bågöppning. Derifrån vänder sig samma gång inuti södra korsarmens vestra sidomur, och har derå en raksluten ljusöppning inåt mot öster samt en liten glugg utåt mot vester. I södra ändan af denna gång ha några steg nedfört till en annan, hvilken sträcker sig från vester till öster genom den södra korsarmens fönsterpelare, men saknar fortsättning i motsvarande fönstersmyg. Denna gång upplyses i vestra ändan af en liten glugg utåt och den har tvifvelsutän haft öfver de branta fönsterplattorna inlagda bräder. Nära norra ändan af samma gång, som leder genom södra fönsterpelaren, kan man uppkomma på en flyttbar stege till en gång, hvarifrån tio förfallna steg uppföra till takhvalfven och tornet.

Från nyssnämnda ingång i norra korsarmens östra sidomur uppför en trappa åt öster, som sedan vänder sig åt söder och slutligen i sydost ingår på korets takhvalf. Denna trappa har en liten raksluten glugg åt norr och ett större rundbågigt fönster åt öster. För öfrigt finnas inga trappor eller gångar i skeppets eller i södra och norra korsarmens östra murar.

Bågöppningarne ha bröstningar, som äro 2.6 höga. De enkla bågöppningarne hålla i bredd ungefär 3.0, de tvådelade 7.0 och de tredelade 10.5, och alla från bröstningarna till vederlagen 4.5 i höjd. Gångarne sakna bröstningar i fönstersmygarna, men deremot måste ledstänger eller gallerverk varit der anbragta. De sneda fönsteromfattningarne ha nära de yttre murkanterna små rätvinkliga karmar, mot hvilka rutfacken varit fastsatta, till följd hvaraf de yttre smygarna äro ovanligt små, men de inre deremot ofantligt stora.

Grunden för denna anordning är lätt att förklara. Det var nödvändigt att anbringa rutfacken i yttre murkanterna för gångarnas skyddande mot nederbörd, och det var nödvändigt att hålla de inre murkanternas smygar mycket stora för insläppande af mera ljus och erhållande af en friare öfverblick af kyrkan.

Att skeppet fått å triumfbågens södra sida ett fönster, men intet motsvarande å norra, står mindre väl tillsammans med helgedomens öfriga förhållanden. Orsaken härtill är den, att trappan till korets och utsprångets takhvalf ej lemnat utrymme för anbringande af ett sådant fönster. Härvid kunde visserligen erinras, att man vanligtvis kan inkomma från skeppets till korets takhvalf; men enär det förra har såsom här en anseelig höjd öfver det sednare, kunde en dylik genomgång icke fås. Vi vilja dock medge, att man lämpligen kunnat i midten af skeppets östra mur anlägga en spiraltrappa med en fin ljusöppning åt vester. På sådant sätt hade man kunnat lätt nedkomma från skeppets till korets vind. Härtill kommer, att den ofantliga murmassa, hvarmed triumfbågen nu belastas, i betydlig mån blifvit på berörda sätt minskad.

Kyrkan är uppförd till socklar, hörnstycken, omfattningar, pelare, kolonner, bågar, trappor och sträckstenar af huggen kalksten, men till det öfriga af tuktad sådan. Alla kors- och tunnhvalf äro slagna af kalkflisor. Murarne ha utvändigt varit fogstrukna, men invändigt afputsade. Tornet består till det yttre af huggen och till det inre af tuktad kalksten, men nichför djupningarnas prydnader äro af röd tegelsten.

Numera kan icke med visshet bestämmas, hurudana kyrkans vattentak varit. Troligtvis har skeppet

haft ett helt gafvelröste på den östra muren och två halfva å den vestra jemte tornet samt ett kroppåstak med vattenfall åt söder och norr. Om södra och norra korsarmen äfven haft, såsom det tyckes, rösten å gafvelmurarna, så måste deras kroppåstak slutit sig till det förstberörda. Koret har naturligtvis haft ett mycket lägre kroppåstak, som i öster hvilat på ett röste å tribunbågen och i vester stannat mot skeppets vida bredare och högre röste. Utsprångets vattentak har påtagligen varit halfkoniskt och något lägre än korets, och slutit sig till detsammes röste. Tornet, hvarå lemningar förmärkas af fina taklister, har förmodligen haft en hög spira.

I kyrkan visa sig flere oregelbundenheter. Pelarnas afstånd från hvarandra liksom från väggarna äro olika och många skefheter märkas äfvenledes i afseende på skeppets och korsarmarnas förhållanden. Korets och utsprångets axel eller midtlinie är riktig, men om den jemföres med skeppets sträckning, befinnas de förra så dragna åt norr, att skefheten i öster utgör ej mindre än 2.5. Dylika misstag märkas ej sällan i ganska välbyggda helgedomar. Man har ansett dessa misstag här-röra af forntidens dåliga instrumenter. Vi kunna icke antaga ett dylikt förmenande; ty det behöfves i sanning föga instrumenter för utstickning af en kyrkas grundplan. Sådana misstag måste fasthellre varit ansedda som idel småsaker; ty i annat fall kunde de ej blifvit så vanliga tillochmed i mycket ansenligare helgedomar än denna. Då man förklarar korets och utsprångets dragning åt söder eller norr såsom en hänsyftning på lutningen af den korsfäste frälsarens hufvud; är detta en barnslighet, hvilken röjer brist på klar uppfattning

af forntidens sinnebildslära och förtjenar ingen vederläggning.

Ehuru kyrkans anordning är invecklad, så röjer hennes stillförhållande mycken enkelhet. Byggnaden, som, med undantag af tornet, härrör från en och samma tid, företer äldre rundbågsstil med ganska rena, men mycket få och simpla prydnader. Kalkstenen är med skicklighet huggen och tuktad och murningen med noggrannhet utförd. En dylik omsorg var också en ovilkorlig nödvändighet, om en så anseelig och så beskaffad byggnad skulle ega bestånd. Kyrkan håller i inre längd 405.8 och i största bredd 76.5 samt i höjd 50.0 Ehuru omgifningsmurarne genom sina många trappor och gångar blifvit i hög grad försvagade, och ehuru de stått öfver tre sekler taklösa, så visa de sig likväl vara snör- och lodräta. För tornets uppbärande ha de vestra pelarne och föreningsbågarne blifvit vida starkare än de östra. Man har för samma ändamål insatt öfver vestra ingången ett enda fönster, ehuru såväl södra som norra korsarmen fått två sådana. Emellertid ha begge de vestligaste pelarne genom tornets påtryckning gifvit sig åt öster, samt den södra åt söder och den norra åt norr ungefär 0.5. Orsaken härtill bör dock sökas deri, att skeppets midthvalf, hvilket liksom de öfriga mycket lidit af vittring och frostsprängning, instörtat, så att blott svicklorna deraf äro i behåll. Till följd deraf ha de vestra pelarne förlorat en påräknad motståndskraft uti de riktningar, hvori de kastat sig. Härvid bör jemväl anmärkas, att tornet, som röjer sen spetsbågsstil och dessutom har tegelsten till sirater, tillkommit i den sednare medeltiden. Det vill således synas, som kyrkan ursprungligen haft en

ansenlig takryttare af trä; ty en sådan af sten borde ovilkorligen varit ganska fin, såvida den skulle med säkerhet egt bestånd.

Takhvalfven i S. Lars förete rena rundbågsslag, och de äro således hvarken för flata eller för kupiga. Ehuru de stora bland desamma ha ansenlig höjd och spännvidd och hålla på vanligt sätt något öfver 4.0 i tjocklek; så ha de likväl, med undantag af det mellersta, mycket väl bibehållit sig. I S. Nikolaus, hvars omgifningsmurar blott innehålla två trappor och likväl ha yttre och inre pilastrar och ingalunda äro belastade med något torn, ha flere bland takhvalfven till följd af sina högspetsiga förenings- och skiljebågar samt uppjagade kappor nedrasat. Korets korshvalf i S. Lars är ovanligt. Detta korshvalf, som förstärkes med grofva rundstafviga korsbågar, har på midten af kapporna fina fyrkantiga tvärstafvar, hvilka i söder och norr samt vester och öster bilda korsbågar. Det egna härvid är, att de rundstafviga korsbågarne bestå af finhuggen kalksten, men de fyrkantiga af tuktade kalkflisor, hvadan de förra blott varit fogstrukna, men de sednare deremot afputsade. Kapporna äro rundbågiga och kupiga, men den vestra vårdslöst slagen.

De trappor och gångar, hvilka i tre afdelningar öfver hvarandra sträcka sig igenom korsarmarnas och skeppets omgifningsmurar, äro så många och så sällsynta, att de ytterligare böra med några ord omnämnas. Vi kunna ingalunda antaga, att dessa trappor och gångar, som ha betydlig sträckning och röja omsorgsfull byggnad, tillkommit för väggarnas behängande med tapeter eller mattor; ty dels kunde detta gjorts med vida ringare kostnad, dels brukades sådana prydnader

vida mer i palatser än kyrkor. Snarare kunde man tro, att samma trappor och gångar blifvit begagnade för kyrkans upplysning vid stora högtider. Men äfven denna förmodan synes oss föga antaglig; ty en derifrån anställd belysning skulle blifvit ganska oregelbunden. För öfrigt kan i begge dessa afseenden frågas, hvarföre skeppets och korsarmarnas östra omgifningsmurar skulle för dylika ändamål sakna likadana trappor och gångar.

Det är bekant, att flera större kyrkor, som uppstått under medeltiden, ha såkallade triforier eller gallerier i omgifningsmurarna. Dessa gallerier, hvilka äsyfta samma ändamål som våra läktare, ha inre bågöppningar, och bidraga i hög grad till murytornas prydning. Vi äro mycket böjda för den meningen, att ifrågavarande trappor och gångar tillkommit för ett likadant ändamål och således äro gallerier. Många kyrkbesökande ha kunnat der inrymmas och till en stor del både se och höra. På detta sätt låter det förklara sig, hvarföre inga gallerier finnas i de östra omgifningsmurarna; ty derifrån skulle ingen fått något begrepp om hvad, som föregick i sanctuarium. I hela Sverige finnes ingen annan helgedom, hvilken har sådana gallerier som dessa. Korsarmarne af Throndhjems domkyrka innehålla uti sido- och gafvelmurarna gallerier i två afdelningar öfver hvarandra. Till dessa gallerier, som ha vågräta golfplaner och inåtvända bågöppningar, uppleda spiraltrappor i hörnen, och de äro således vida regelbundnare än de nyssbeskrifna.

Innan vi lemna merberörda gallerier i S. Lars, böra vi yttra vår mening i afseende på den igenmurade dörröppningen, hvilken der förefinnes. Denna dörröppning, som förmärkes i skeppets vestra mur

nära vestra korsarmens södra sida, motsvarar den närmaste gången. Ehuru samma dörröppning, hvilken fört ut- och inifrån, höjer sig fulla 10.0 öfver marken; så kan utvändigt intet spår skönjas efter någon yttre trappa. Ett presthus har förmodligen legat nära vid vestra korsarmens södra sida och en betäckt gång måtte från detsamma öfra våning inledt genom merberörda dörröppning i kyrkan. Exempel saknas ej på dylika gångar vid ansenliga helgedomar, hvilka tillkommit under medeltiden. Uti Lund har erkebiskopens palats, som legat på norra sidan om helt nära intill domkyrkan, haft en dylik gång, hvilken hvilat på kolonner och infört i hennes tvärskepp. Erkebiskopens äldsta residens i Upsala har jemväl haft en betäckt gång, hvilken bestått af trä och hvilat på pelare och bågar af sten. Denna gång har sträckt sig öfver gatan till ett närbeläget hus och vidare till en dörröppning å domkyrkans hufvudfasad ¹⁾).

Hvarje konstforskare, som närmare granskat denna märkvärdiga kyrka, måste vara mycket angelägen att få kännedom om hennes byggnadstid. Då vi sakna alla historiska vittnesbörd i afseende på samma kyrkas byggnadsår, så kunna vi endast söka någon kännedom derom af hennes byggnadsförhållanden. Denne helgedom röjer en ganska ren och enkel rundbågsstil och är tvifvelsutän äldre än S. Maria, S. Klemens' och S. Olofs kyrkor, hvilka alla tre förete en vida mer utbildad rundbågsstil, och ha flere former af äldre spetsbågsstil. Härtill kommer, att S. Lars ej visar det ringaste tec-

¹⁾ Brunius, Beskrifning om Lunds domkyrka, omarb. upplaga, S. 57 och Konstanteckningar under en resa år 1849, S. 467.

ken till någon beräkning att begagnas såsom försvarsverk, och att ett alldeles motsatt förhållande visar sig uti de tre nyssnämnda. Då vi med säkerhet veta, att S. Maria blifvit 1225 invigd, kan det med mycket skäl antagas, att S. Lars är mera än ett halft århundrade äldre. Korsarmarne vid Thronbhjems domkyrka, hvilka äfvenväl innehålla gallerier, byggdes kort efter midten af tolfte seklet. Således torde S. Lars tillkommit ungefär på nämnda tid.

Vi ha ofvanföre visat, att tornet är vida yngre än kyrkan. Den tuktade kalksten, som finnes i kyrkans murar har vida mindre dimensioner och företer vida simplare ytor än den välarbetade, hvilken innehålles i tornet. Dessutom ådagalägga de stora och enkla ljudhålen, att tornet tillkommit för inrymmande af klockor, som vid kyrkans byggnad ej voro på Gotland brukliga. Framförallt märkas af nichfördjupningarna, hvilkas midtposter, bågar och ringar bestå af tegelsten, idel spetsbågsstil och ett ganska sent orneringsbegär. Vi kunna till följd häraf ej antaga, att tornet tillkommit förrän omkring 1400 och måhända ett halft sekel sednare.

J. Schoumacher påstår utan anförande af något slags bevis, att S. Lars varit en rysk kyrka ¹⁾. Wallin uppger, att S. Lars varit en tysk kyrka och att hon blifvit byggd af köpmän, som, hemma i Wismar, handlat på Gotland. Såsom bevis härpå anföres, att vid nämnde helgedom funnits en kyrkoberde, hvilken kommit från Brandenburg ²⁾. Då gudstjensten förrättades på Latin, hvaraf presten merendels förstod ganska litet

¹⁾ J. Schoumacher, Diss. de Gothlandia, P. 25.

²⁾ Wallin, Gothl. saml. D. I. S. 422, 248, 249.

och församlingen allsintet, kunde väl en utländning bli pastor vid en kyrka i Wisby, hvarest de fleste invånarne voro födda utrikes eller afkomlingar af sådana. Att en så anseelig kyrka som S. Lars skulle blifvit på Gotland uppförd af köpmän från Tyskland, strider emot all sannolikhet; helst Tyskar, bosatte i Wisby, byggt sig en ovanligt stor helgedom, hvilken, såsom vi ofvanföre nämnt, 1225 invigdes. Det vill fasthellre synas, som S. Lars, troligtvis en ibland de äldsta i Wisby, varit en gemensam helgedom för menigheter af flere olika nationer.

Liksom S. Drotten äfven hetat H. Trefaldighetskyrkan, så har S. Lars också hetat S. Anna. Anledningen till dessa dubbla benämningar är deraf förklarlig, att berörda kyrkor liksom andra under medeltiden blifvit invigda till mer än ett helgon. Dessa helgedomar ha af ålder kallats Södra och Norra Systerkyrkan ¹⁾. Samma Herrans hus ha intill våra dagar kallats Systerkyrkorna, och gatan, hvilken åtskiljer dem, heter Syskongatan. Enligt en gammal sägen skola två systrar, som ej kunnat trifvas i ett Herrans hus tillsammans, låtit hvardera för sig bygga dessa helgedomar. Man behöfver ej hemta utländska icke ens långväga exempel på dylika sagor. Så skola Martebo och Lummelunds kyrkor på Gotland blifvit byggda af två systrar, Martha och Lomma ²⁾. Wallin säger, att S. Drotten och S. Lars äro hvarandra så lika som tu ägg. Detta yttrande visar, såsom mycket annat, att man för ett århundrade tillbaka hade intet begrepp om arkitek-

1) Script. Rer. Dan. T. VIII. P. 315.

2) Strelow, S. 141.

tonisk vetenskap. Att den lärde mannen ej kunnat se, att det råder en himmelsvid skillnad emellan S. Drotten och S. Lars, väcker förvåning. Man har emellertid i sednare tid förmodat, att en sådan likhet gifvit anledning till nyssberörda benämning. Enligt vår mening är S. Drotten allraminst ett halft sekel yngre än S. Lars, hvadan beggedera ej kunnat byggas af två systrar. Benämningen af Systerkyrkorna tyckes således ha tillkommit genom deras högst ovanliga närbelägenhet.

Slutligen bör nämnas, det flere små, eländiga hus blifvit liksom vid S. Drotten byggda dels inpå dels nära S. Lars kyrka, hvadan det är temligen svårt att närmare granska hennes yttre förhållanden. Dock visa egarne af dessa hus mycken beredvillighet att lemna resande fritt tillträde. På ruinen växa flere mindre träd och buskar. Uppkommen på takhvalfven har man herrliga utsigter åt flere håll, men kringvandring deruppe är mindre behaglig.

S. Catharina eller S. Karin.

Knappt 125 steg i söder ifrån S. Lars visar sig S. Catharina på den höga sträckningen under Klinten ungefär midt i staden. Sistnämnda ruin består af ett aflångfyrkantigt långhus och ett fyrkantigt kor med tresidig altarpvägg i öster. Vid långhusets vestra ända ligger ett kapell och vid dess södra sidomur jemväl ett sådant. I långhuset, hvars inre bredd i vester utgör 57.8, i öster 55.5 och längd 143.8, stå tolf åttkantiga pelare, som i två rader bilda mellan- och sidoskepp, af hvilka det förra är nära dubbelt bredare och vidpass 10.0 högre än de sednare. Koret, som med hela sin bredd öppnar sig åt mellanskeppet, håller 24.6 i inre bredd samt 26.4 i längd och har mellanskeppets höjd. Vestra kapellet, hvilket motsvarar södra sidoskeppets hela och mellanskeppets halfva bredd, sträcker sig inom murarna i söder och norr 27.5 och i motsatt riktning 23.4 och har långhusets höjd. Södra kapellet, som invändigt är i vestra hälften 10.4 bredt, i östra 12.9 och 44.2 långt, intager en tredjedel af långhusets södra sidomur. I vester från det samma ses å långhusets södra sidomur en mängd förtagningar af spetsiga korshvalf, hvilka betäckt en nedbruten omgång. Hela byggnaden är uppförd af huggen och tuktad kalksten med sednare användning af någon tegelsten.

Man finner vid första anblicken af kyrkan, att hon ursprungligen blifvit uppförd i ren rundbågsstil, men att hon undergått betydliga förändringar i utbildad

spetsbågsstil. För att visa detta klart måste vi först åskådliggöra kyrkans ursprungliga anordning, hvarefter vi vilja taga hennes nuvarande förhållande i betraktande. Om vi icke beundra kyrkan hvarken som konstmässig eller storartad, så synes hon likväl i anseende till hennes olika stilar och historiska minnen ha ganska högt värde. Det är af största vigt att känna tiderna för helgedomars tillkomst och förändringar. Denna kyrka, som tillhört ett Franciskanerkloster, måste kort efter dess stiftelse 1255 tillkommit ¹⁾).

Liksom S. Nikolaus har troligtvis S. Catharina blott bestått af ett långhus med rak altarvägg i öster och en takryttare å vestra ändan. Detta långhus har tvifvelsutan sträckt sig 27.0 längre åt vester än det nuvarande. Skälen härför äro följande. I vestra gafvelmuren ha två åttkantiga pelare samt derpå hvilande skiljebågar blifvit inneslutna. Flere väl bibehållna kragstenar å sidomurarne visa, att de motsvarat ursprungliga takhvalf, hvilka i vester och öster haft vida större sträckningar än de nuvarande pelarnas afstånd. Således måste den ursprungliga gafvelmuren i vester blifvit vid korets uppförande bortbruten, och den nuvarande tillkommit. Till dessa skäl kan jemväl läggas, att gafvelmuren har ganska få och mycket svaga förtagningar med sidomurarna, hvadan också betydliga remnor yppat sig. I norra sidomurens vestra ända framstå åt vester flere förtagningar efter den mursträcka, som blifvit bortbruten. Vestra kapellet's södra sidomur visar sig påtagligen vara en lemning af långhusets bortbrutna del i vester. Att döma af de tvenne pelarna och skiljebå-

¹⁾ Script. Rer. Dan. T. V. P. 514.

garna, hvilka inneslutas i gafvelmuren, och de gamla kragstenarna, som qvarsitta å sidomurarna, ha tolf åttkantiga pelare i två rader ursprungligen delat långhuset i mellan- och sidoskepp, af hvilka det förra varit nära dubbelt bredare än något af de sednare. Den ursprungliga gafvelmuren i vester har tvifvelsutan haft ett mindre fönster för hvardera af sidoskeppen och ett större för mellanskeppet; en vanlig anordning i en gammal kyrka, som endast utgöres af ett långhus. Den södra af de pelare, hvilka äro inneslutna i den nyare gafvelmuren, framter fyrkantig grundsten och skråkantig sockel samt åttkantig stam, och den är mycket vittrad. Dithörande skiljebågar äro spetsiga och tvåsprångiga.

Omgifningsmurarne, som hålla 4.5 i tjocklek, ha å den norra yttersidan sex pilastrar, men inga å den södra. Dessa pilastrar, hvilka framspringa 1.0, äro 4.0 och deröfver breda och de ha olika afstånd från hvarandra.

Södra kapellet, som sträcker sig närmare östra än vestra ändan af långhuset, har bestått af två afdelningar öfver hvarandra. Nedra afdelningen, hvilken är temligen väl bibehållen och ligger till östra hälften under jorden, har å vestra gafvelmuren en spetsbågig ingång. Man har således kunnat beqvämt inkomma från omgången. Nedra afdelningen, som troligtvis haft en tvärvägg å midten, betäckes med fyra spetsiga kors-hvalf, af hvilka de två vestra bildas af kupiga, men de två östra af vågräta kappor. För skiljebågarna, som äro bortbrutna, märkas kragstenar, af hvilka de vestra ha rundstaf och hålkäl, men de östra hålkäl mellan två rundstafvar och alla karnisade kransar, och der finnas kant- men inga korsbågar. I den vestra

hälften nedför en trappa, som har kapellets bredd. Der märkes en raksluten genomgång åt södra sidoskeppet, men intet fönster. I den östra hälften har ett bjelklag bildat två rum öfver hvarandra. Det nedra rummet saknar fönster, men framter ett fyrkantigt väggskåp åt söder och två sådana åt öster, det öfra har ett fönster åt söder och två åt öster, samt ett rakspetsigt väggskåp åt förstnämnda håll. Från södra sidoskeppet inför en ingång i öfra rummets vestra ända. Yttre omfattningen utgöres af murhorn, hvilka med hålkälade kransar uppbära en trebladig spetsbåge och derpå ett högt röste med hålkälade vattenlister. På poster derinnanför hvilas ett rakt dörrfält. Murhörnen och posterne stå på en gemensam tröskel, och de äro liksom betäckningen ut- och invändigt afkantade. Den vestligaste hvalfafdelningen har en igenmurad ingång, som inledt från södra sidoskeppet. Denna ingångs yttre omfattning är lågrakspetsig, men dess inre rundbågig. Öster derom ses en annan ingång, hvilken är raksluten och rätvinklig och inför från södra sidoskeppet till kapellets östra hvalfafdelning i vestra hälften. I denna ingångs vestra sida uppgår en trappa, som betäcket med tunnhvalf. Man kommer genom en ingång, hvilken haft rundbågig betäckning till kapellets öfra afdelning. Trappan fortgår något åt vester, vrider sig sedan åt öster och slutligen åter åt vester och har en raksluten ingång, som inledt på södra sidoskeppets takhvalf. För trappans inrymmande har sidomuren der blifvit utåt dragen.

Kapellets öfra afdelning, hvilken till vestra hälften är nedbruten, har lemmingar utaf ett högspetsigt kors-hvalf, men dess östra, som är i behåll, betäcket med

ett spetsigt tunnhvalf på vederlag i söder och norr. Der finnas åt söder ett rundbågigt fönster och ett fyrkantigt väggskåp på hvarje sida derom. Å gafvelmuren åt öster ses ett större fönster och vid norra sidan derom ett mindre samt vid södra ett fyrkantigt väggskåp. Af berörda fönster har det större haft ut- och invändigt sneda snygar, det mindre blott utvändigt, men rutfack i inre murkanten. Mot vestra ändan af norra sidomuren märkes en rakspetsig genomgång, hvilken troligtvis infört till en läktare i södra sidoskeppet och blifvit igenmurad. Å östra ändan af den berörda sidomuren ses ett tillslutet fönster. Å sidomuren framstå kragstenar, hvilka uppburit en kroppås, hvarpå kapellets luttak hvilat. Utanför kapellets södra sidomur märkas spår efter ett större hus med korshvalf.

I nedra afdelningen närmare östra än vestra ändan inleder en raksluten genomgång till ett slags krypta, som ligger under södra sidoskeppets golfplan och sträcker sig nära detsammans östra gafvelmur. Kryptan, hvars inre bredd utgör 42.4 och längd 29.6, betäckes med ett tunnhvalf på vederlag i söder och norr, och håller i höjd under slutstenarna 7.2, ehuru väl hon troligtvis är till en del grusfylld. Två ganska låga ljusöppningar med mycket branta platter insläppa en svag dager från söder. I nordvestra hörnet står ett muradt altarbord och derjemte ses i vestra gafvelmuren ett tvådeladt och rakspetsigt väggskåp. I den södra sidomuren märkes ett rakspetsigt väggskåp och ett sådant i den norra samt en stor rundbågig nich i den östra gafvelmuren. Kryptan har tvifvelsutan tillkommit vid långhusets byggnad, enär södra hvalffoten intages i och visar sig vara samtidig med detsammans södra sidomur.

Då tunnhalvvet har för anläggande af den sydöstligaste pelaren blifvit genombrutet, så är naturligtvis kryptan äldre än de nuvarande pelarraderna.

Vi vilja nu återgå till sjelfva kyrkan för att närmare taga hennes särskildta förhållanden i betraktande. En rundbågig ingång å södra sidomuren har rätvinklig och ornamentlös omfattning. Då den ofvanberörda omgången sträckt sig derutanför, har ingången blifvit temligen liten. Nära midten af norra sidomuren finnes en 7.6 bred och 8.0 hög ingång. Yttre omfattningen har å hvarje sida ett stort murhörn, hvilket prydes med rundstaf. Dessa murhörn uppbära på konsoler, som siras med hålkäl, karnis och rundstaf, ett rakt öfverstycke. På tjocka, föga framstående poster, hvilka profileras med rundstaf och karnis och ha sådana konsoler som de nyssbeskrifna, hvilat äfvenledes ett rakt öfverstycke med likadan ornering. Der märkes spår efter en midtpost, som å hvarje sida haft rundstaf och karnis. Det yttre öfverstycket består af ett, men det inre deremot af tvenne block. Den inre omfattningen är snedsmygig och lågrakspetsig. Öfver yttre omfattningen märkes en spetsbåge och lemningar af högspetsiga vattenlister, hvilka tillhört en äldre portal. I vester långt derifrån ses en rakspetsig murfördjupning med en fatformig bottensten. Åt vester derjemte märkes en igenmurad ingång. I vestligaste hvalfadelningen åt norr finnes jemväl en stor igenmurad ingång. Yttre omfattningen betäckes med tre skarpkantiga och lågspetsiga bågar och framskjutande vattenlister bilda ett högspetsigt röste, hvari en stor håll har lemningar efter en bild förmodligen af Christus. Inre omfattningen visar sig vara snedsmygig och lågrakspetsig. Å si-

domurarna märkas spår efter smala och höga fönster med rundbågiga betäckningar. I södra sidomurens östra ända finnes ett litet rakspetsigt och helt nära i vester derom ett stort rakspetsigt väggskåp. I norra sidomuren nära östra ändan ses jemväl ett större rakspetsigt väggskåp.

Om vi betrakta denna kyrka i sitt ursprungliga skick, så visar sig, att hon bestått af ett enda långhus med ganska ansenlig bredd, längd och höjd. Liksom vestra gafvelmuren troligtvis haft ett större fönster för mellan- och två mindre för sidoskeppen, så tyckes östra gafvelmuren haft en likadan anordning. Sidomurarne måste för hvarje hvalfafdelning haft, såsom några lemnningar visa, ett litet rundbågigt fönster. Alla ingångarne äro till sina förhållanden ganska oregelbundna, och till sina omfattningar mycket enkla. Omgifningsmurarne, hvilka utgöras af tuktad kalksten, sakna spår efter socklar och gesimser. I dörr- och fönsteromfattningarna ses luggen kalksten och de ursprungliga pelarne samt förenings- och skiljebågarne bestå äfven af sådan. Kyrkan har onekligen varit ansenlig men i högsta grad simpel, och det kan ej skäligen väntas något annat uti en helgedom, som tillkommit för barfoteller tiggarmunkar.

Gardianen Albertus Ostinchuse köpte 1374 för 100 mark silfver en tomtplats, hvarpå funnos två offentliga badhus. Å denna tomtplats lade Nicolaus Hermanni, biskop i Linköping, 1376 första grundstenen till det nuvarande koret, hvilket med stort arbete fullbordades under tolf nästföljande år. Albertus byggde från grunden koret och skänkte ett altarskåp till högaltaret, som 1394 der invigdes af erkebiskopen Hen-

rik i Upsala ¹). Likväl blefvo korstolarne först 1408 färdiga ²).

Då långhusets omgifningsmurar blott äro 4.5 tjocka och sakna yttre sträpelare och inre pilastrar, kan ingen undra derpå, att de ursprungliga takhvalfven, hvilka haft anseelig höjd och spännvidd samt tvifvelsutän bestått af kalkflisor med öfver 4.0 tjocklek, börjat efter östra gafvelmurens genombrytning för korets byggnad att hota med instörtning. Gardianen Albertus lät 1397 bygga sex nya pelare och sex nya takhvalf i långhusets östligaste del ³). Sedan sex af långhusets gamla takhvalf 1402 instörtat, så ombyggdes de med gåfvor af den tvenne år förut aflidne Albertus. Alla takhvalfven blefvo 1413 fullbordade ⁴).

Då Franciskanerne eller Gråbröderne egentligen uppehöll sig genom almosor, som de när och fjerran samlade, så torde mången tycka, att dylika tillgångar ej kunde förslå för så kostsamma arbeten som de ifrågasvarande. Men innan catholicismens lättrogenhet skingrades af reformationens tvifvel, bidrogo höga och låga samt bildade och obildade med anseeliga gåfvor. Det är af mycket intresse att i Gråbrödernas egna anteckningar finna flere betydande bidrag, hvilka gifvits till utvidgning och iståndsättning af deras kyrka. Hermanus Münter, som dog 1375, gjorde en anseelig gåfva till korbyggnaden. Hermannus de Elten, hvilken afled 1368, skänkte för sin begängelse 100 mark silfver till

¹) Diarium Minorit. Wisby. Script. Rer. Svec. T. I. S. I. P. 54. Necrologium Fratrum Min. in Wisby. Script. Rer. Dan. T. VI. P. 566.

²) Diar. Minorit. Wisby. Script. Rer. Svec. T. I. S. I. P. 56.

³) Necrol. Fr. Min. in Wisby. Script. Rer. Dan. T. VI. P. 566.

⁴) Diar. Minorit. Wisby. Script. Rer. Svec. T. I. S. I. P. 55, 57.

kyrkobyggnaden. Tidemannus de Rode, som var borgmästare i Wisby och afled 1584, donerade 85 mark silfver till två pelare och andra arbeten. Af Catharina Heghewaldis, död 1585, gåfvos 20 mark silfver till kyrkobyggnaden. Ingegerd Karlsdotter, hvilken dog sistnämnda år, skänkte till samma ändamål 50 mark svenska penningar. Johannes Kreyenskoth, vice borgmästare i Wisby, lät såsom själahjelp för sin hustru, som afsomnade 1407, bygga två nya pelare, och Gerardus de Brynke, som afled 1410, gaf 15 mark silfver till en sådan i kyrkan. Af Johannes de Lenepe, död 1440, donerades 40 mark silfver till kyrkobyggnaden. Nils, kyrkoherde i Bro, afsomnade 1415 och för hans själahjelp gåfvos 10 goda mark till samma ändamål ¹⁾).

Af det föregående är uppenbart, att långhusets förändring och korets uppförande äro samtidiga. Man har troligtvis ansett, att långhusets vestligaste hvalfafdelning, hvilken förmodligen varit den svagaste, kunde väl undvaras, då kyrkan vann betydligt i längd genom det nya korets tillkomst. Den nya gafvelmuren i vester saknar, såsom vi ofvanföre nämnt, nödiga förtagningar. Detta menliga förhållande var mindre betänkligt å den södra sidomuren, som hade ett kraftigt stöd i omgången m. m. derjemte; men deremot blef ett sådant å den norra nödvändigt. Huru detta tillgått, bör med några ord omnämnas.

På 13.5 afstånd från långhusets norra sidomur ses flere lemningar af ett hus, hvilket innehållit två våningar. Detta hus, som, invändigt 20.0 bredt och

¹⁾ Necrol. Fr. Min. in Wisby. Script. Rer. Dan. T. VI. P. 558, 560, 563, 564, 566.

vidpass dubbelt så långt, har i nedra våningen en långvägg, hvarpå två tunnhvalf med vederlag i söder och norr sammanstött, men i öfra märkas spår efter ett bjelklag. På vestra gafvelmuren af samma hus höjer sig en mycket bred och tjock spännbåge mot långhusets norra sidomur vid vestra ändan, som icke fått nödiga förtagningar med den nya gafvelmur, hvilken i vester tillkommit. Sedan man nedrifvit största delen af detta hus, har spännbågen saknat behöfligt stöd och i betydlig mån gifvit sig. Å långhusets vestra gafvelmur, som uppbar ett högt röste, märkes ett tredeladt och spetsbågigt fönster, hvilket har upplyst mellanskeppet; men intet sådant har derjemte motsvarat det södra och norra sidoskeppet.

Ehuru långhuset genom den nya gafvelmuren blifvit 27.0 kortare, har det likväl fått lika många nya pelare som det ursprungligen haft. På sådant sätt ha naturligtvis de nya takhvalfven blifvit vida smalare i vester och öster än de gamla varit. Mellanskeppet håller 25.5 i inre bredd och hvardera af sidoskeppen 12.0. Pelarafstånden i vester och öster äro mer och mindre olika hvarandra. Ett pelarafstånd är hela 6.0 längre än något af de öfriga. I motsatt riktning förmärkas äfven olika afstånd, men högst 0.6. Detta bevisar såsom mycket annat de gamlas vårdslösa anläggningssätt. Denna stora skilnad i grundförhållande torde dock till betydlig del härröra deraf, att pelarne ej blifvit på en och samma gång ombyggda. Pelarne ha 2.0 höga socklar, af hvilka några äro till den nedra och öfra hälften åttkantiga och prydas å båda sina afsatser med fina rundstafvar och hålkälar, andra äro till den nedra delen fyrkantiga med skråkantiga hörn, till den

öfra åttkantiga, och ha större och mindre hålkälar och rundstafvar. Stammaarne äro åttkantiga. Kransarne äro jemväl åttkantiga och 2.0 höga; den nedra hälften består af rundstaf, hålkäl och platt, men den öfra af en uppnedvänd attisk bas. Pelarne, som hålla 6.0 i tvärnått och 45.5 i höjd, motsvaras å den östra gavelmuren af framskjutande kragstenar, hvilka nederst äro klotformiga, derpå skråkantiga med hög platt, och de ha sedan en djup hålkäl emellan två rundstafvar och en mycket hög platt, vidare likhet med pelarnas kransar. Formen, som utgör en half åttkant, har pelarnas grofhet. Föreningsbågarne äro skarpkantiga och spetsiga samt nederst afkantade för att öfverensstämman med kransarne. Midt emot pelarna framstå å långhusets sidomurar kragstenar, af hvilka några utgöras af en rundstaf och derpå en hålkäl, men andra af runda nedåt spetsiga knoppar och tresprångiga öfverstycken. Det visar sig, att man gjort några nya och begagnat några gamla kragstenar, som alla motsvara pelarnas kransar, och uppbära sidoskeppens skiljebågar, hvilka, 2.4.5 breda, äro skarpkantiga och spetsiga men nära pelarnas kransar afkantade. Föreningsbågarne ha betydliga lemningar af sträckmurar, hvarpå från kransarna uppstå 5.0 breda och 0.9 starka pilastrar till nära lika höjd med föreningsbågarnas spetsar. Ifrån pilastrarna, som ha afskurna hörn och på midten en framstående bandlist, kasta sig tvärsöfver mellanskeppet spetsiga skiljebågar, hvilka, lika breda med desamma, äro skarpkantiga och ha framtill karnisade stafvar mellan djupa hålkälar. Dessa stafvar hvila på runda tillspetsade kragstenar. Alla föreningsbågarne äro i behåll, och skiljebågarne öfver mellanskeppet qvarstå, men blott trenne

öfver sidoskeppen. Alla kapporna, som varit korsformiga med fina rundstafviga korsbågar men saknat kantbågar, äro förstörda.

Samtidigt med denna stora förändring har långhusets hvarje sida fått sina fem spetsbågiga fönster, hvilka motsvara pelarafstånden, samt å långhusets östra gafvelmur två sådana, som stå midt emot sidoskeppen. Fönstren äro breda, höga och spetsiga samt ut- och invändigt snedsmygiga. De två östra fönstrens inre smyggar och bågar äro dessutom prydda med stafvar och hålkälar. I midten af murarna finnas 0.9 tjocka samt ut- och invändigt snedsmygiga karmar, hvilka motsvarat likadana mellanposter, så att öppningarne varit tredelade med trebladiga spetsbågar. I några af fönstren har den mellerste bågen varit, såsom lemningar visa, högre än de omgifvande, i andra ha bågarne uppburit rosor. Långhuset har i anseende till sidobyggnader, som varit dermed sammanbundna, icke fått tvenne fönster för hvarje hvalfafdelning. Ett högt och spetsbåigt fönster å södra sidomuren har vid de nya takhvalfvens insläende ej kunnat säukas, hvadan man deri inmurat ett rundfönster. Härvid bör märkas, att det spetsbågiga fönstret, hvars omfattning består af huggen kalksten, ingalunda varit ursprungligt, men att detsamma likväl tillkommit medan de gamle takhvalfven qvarstodo. Tvärtom visar sig rundfönstret, som till inre omfattningen utgöres af tegelsten, vara samtidigt med de nya takhvalfven. Midt emot på norra sidomuren märkas lemningar af ett fönster, hvilket ej heller varit ursprungligt. Detta fönster, hvars omfattning består af huggen kalksten, har till de nya takhvalfven haft en skef ställning, hvadan detsamma måst dels bortbrytas dels igenmuras.

För uppbärande af triumfbågen, som har mellanskeppets bredd och höjd samt alldeles liknar en af det sammanskiljebågar, är en pilaster på kragsten uppdragen å södra hörnet och två sådana å norra; en nödvändighet, hvilken uppstått af pelarradernas skefva ställning. Koret förstärkes med sex yttre sträfpelare, som ha skråkantiga indragningar och kroppåslika betäckningar. Socklarne äro skråkantiga och gesimserne hålkälade. Sträfpelarne ha äfven hålkälade gesimser. Altarväggen bildar tre sidor af en åttkant. Koret har prydliga kragstenar, hvilka äro femsidiga och sirade med en djup hålkäl mellan två fina rundstafvar och hvilka uppburit för vestra hälften ett korshvalf och för östra ett sådant med utgreningar åt sydost och nordost samt öster. Skilje- och korsbågarne ha karnisade rundstafvar mellan djupa hålkälar. Å södra och norra sidomuren samt altarväggen finnas hålkälade kantbågar. Såväl södra som norra sidomuren har två höga, spetsiga och tvådelade fönster och altarväggen tre sådana. Omfattningarne äro ut- och invändigt snedsmygiga med branta platter. I midten af omfattningarna framstå snedsmygiga karmar, som tillika med öfverensstämmande midtposter uppburit, såsom lemningar visa, trebladiga spetsbågar och derpå tre- eller fyrbladiga ringar.

Å korets norra sidomur vid vestra ändan märkes en spetsbågig ingång, hvars omfattning har höga skråkantiga samt rundstafviga och hålkälade socklar samt derpå hålkälade och rundstafviga samt karnisartade listverk. På hålkälade konsoler hvilar ett rakt dörrfält, hvilket prydes med en mycket stor fembladig ros. Denna ingång, som är utvändigt igenmurad, har inledt till en sakristia, hvilken är bortbruten. En spetsbågig

sittnich i södra sidomuren midt under fönsterpelaren är 5.8 bred, 4.6 djup och 8.5 hög. Denna sittnich siras omkring kanten med en liten hålkäl och en liten rundstaf samt en större hålkäl och en större rundstaf. Ett fyrkantigt väggskåp vid östra sidan om samma sittnich är 2.6 bredt, 4.6 djupt och 3.9 högt. Detta väggskåp har en 0.5 framspringande omfattning, som prydes med hålkäl, karnis och rundstaf.

Långhusets östra gafvelmur har öfver triumfbågen en ganska hög spetsbåge, hvilken uppbär ett högt röste. På pelarnas sträckmurar, hvartill sidoskeppens luttak slutit sig, har mellanskeppets kroppåstak hvilat, som varit lika högt med nyssberörda röste. Koret har naturligtvis haft ett kroppåstak med tresidigt vattenfall öfver altarpväggen.

Vestra kapellet, hvilket intager södra hälften af långhusets vestligaste hvalfafdelning, har troligtvis uppstått efter den nya gafvelmurens uppförande; ty i annat fall skulle mellanskeppets vestra fönster, som till följd deraf måst igenmuras, ej tillkommit. Spår märkas å kapellets södra och vestra mursidor efter ett af långhusets ursprungliga takhvalf. Å södra sidomuren ses jemväl ett högt, smalt och rundbågigt fönster, hvilket motsvarat midten af långhusets bortbrutna hvalfafdelning. Kapellet betäckes med ett kupolformigt korshvalf. På midten af vestra muren finnes en temligen stor ingång, som har hålkälade poster och ett likadant öfverstycke, hvilket är rakt och hvilat på hålkälade konsoiler. Yttre omfattningen är spetsbågig och snedsmygig. Inre omfattningen är snedsmygig och vid hvardera sidan utskjuta kragstenar och derpå framstå vederlag för en lågrakspetsig betäckning med 4.5 framsprång. Från

kapellet öppnar sig å nya gafvelmuren en stor genomgång till mellan- och en ännu större till södra sidoskeppet. Båda dessa genomgångar äro i högsta grad skefva och illa slagna, och de tyckas ha efter gafvelmurens uppförande blifvit uppbrutna och de äro i hög grad vanprydliga.

Kapellet har med två bjelklag haft tre afdelningar öfver hvarandra. I första afdelningen finnes å södra sidomuren en liten ingång. Å norra sidomuren märkes ett lågt fönster, hvilket till det yttre är spetsbågigt och snedsmygigt och har lemningar af en midtpost och derpå två trebladiga spetsbågar samt en trebladig ros. I andra afdelningen å södra sidomuren ses spår efter en spetsbågig ingång, som blifvit insatt i ett högt fönster. Der finnas åt vester två stora snedsmygiga fönster, hvilka utvändigt äro spetsbågiga, men invändigt stickbågiga med raka öfverstycken i ljusen, och de ha lemningar af midtposter. I andra afdelningen å norra sidomuren skönjas spår efter två igenmurade fönster. Tredje afdelningen har åt söder haft ett mycket smalt och högt samt rundbågigt och snedsmygigt fönster, som sträckt sig genom båda de öfra afdelningarna och varit ursprungligt. I tredje afdelningen åt vester märkas två fönster, af hvilka det södra har raksluten omfattning i yttre murkanten, men det norra är till det yttre stickbågigt och snedsmygigt med rak betäckning i ljuset. Sistberörda fönster, som är smalare än de öfriga, har icke haft någon midtpost. Af norra sidomurens öfra fönster har det östra, hvilket är rundbågigt och snedsmygigt, gått igenom andra och tredje afdelningen. Ett litet stickbågigt och snedsmygigt fönster i vester derom motsvarar den andra och

snedt deröfver ett rakslutet med omfattning i yttre murkanten tillhör den tredje afdelningen.

Det synes oss vara mer än troligt, att vestra kapellet tillkommit för messläsning, och att detsamma mot medeltidens slut fått tvenne bjelklag, och att ingångar och fönster blifvit derefter lämpade. Det vissa är, att det varit ändamålslost att ge denna byggnad ett vackert takhvalf, om man från början ärnat deri inrätta trenne afdelningar öfver hvarandra, och att vestra dörr-omfattningen liksom de i högsta grad oregelbundna, stickbågiga och rakslutna fönsteromfattningarne tillkommit kort före eller kort efter år 1500. Första afdelningen har förmodligen tjenat till förplats och de öfra, till hvilka man inkommit från en byggnad vid södra sidomuren, ha troligtvis begagnats till förvaringsrum.

Från långhusets samt kappellets södra sidomur sträcker sig en byggnad åt söder, som håller i inre bredd 20.2, i längd 84.0 och betäckes med ett spetsigt tunnhvalf på vederlag i vester och öster. Murtjockleken utgör 5.0 och vederlagshöjden 44.5. Å södra gafvelmuren märkes ett tredeladt fönster, hvilket är igenmuradt. Bågarne äro spetsiga, smygarne skråkantiga och öppningen i midten bredare och högre än de omgifvande. Ett kroppåstak med tegelpannor har vattenfall åt vester och öster. En tjock tvärvägg har stått nära midten af huset, hvartill de södra ingångarne i vestra kapellet inledt. Å södra gafvelmuren har huset fått flera svåra remnor, en naturlig följd af alltför tunna omgifningsmurar och bortbrutna sidobyggnader.

En sommarmatsal för bröderne blef 1405 fullbordad. Till denna byggnad gaf brodren Johannes i När, hvilken dog samma år, 14 mark silfver och han skänkte

jemväl till ett nytt orgelverk i kyrkan 9 mark silfver ¹⁾). Måhända har nyssberörda byggnad, som nu begagnas till uthus, innehållit ifrågavarande matsal.

Omgången, hvilken sträckt sig jemte långhusets södra sidomur från södra kapellet till nyssbeskrifna byggnad, har fortgått jemte densamma östra sidomur. Den byggnad, som sträckt sig från södra kapellets vestra halfdel åt söder, måste motsvarat den nyssbeskrifna och bildat den tredje eller östra sidan af omgången, hvilken således utgjort tre sidor af en fyrkant, som måhända äfven haft en fjerde åt söder. Omgången blef 1445—1445 iståndsatt och försedd med fönsterutor ²⁾). Å långhusets södra liksom å merberörda byggnads östra sidomur ses en mängd kragstenar utvändigt qvarsitta, hvilka uppburit omgångens korshvalf. Desse kragstenar äro bågrika. Lemningar visa, att omgångens korshvalf haft karnisade korsbågar och spetsiga kappor. Häraf inhemtas, att omgången blifvit byggd efter kyrkans stora förändring kort före eller kort efter år 1400.

Ett nytt hus uppfördes 1419 österom klosterbyggnaderna. Ett bibliotekshus tillkom 1442 och största delen af dervarande böcker fastkedjades nästföljande år ³⁾). Det vetes icke, för hvad ändamål förstberörda hus uppstått och inga lemningar deraf förmärkas. Hvarest sistomnämnda byggnad varit belägen å den temligen stora klosterplatsen kan ej uppges, enär det fasta bonings-

¹⁾ Diar. Minorit. Wisby. Script. Rer. Svec. T. I. S. I. P. 35, Necrol. Fr. Min. in Wisby. Script. Rer. Dan. T. VI. P. 565.

²⁾ Diar. Minorit. Wisby. Script. Rer. Svec. T. I. S. I. P. 38.

³⁾ Ibidem, P. 37, 38.

hus, som tillhört densamma och ligger vid S. Hansgatan, visar sig vara vida äldre.

Långhusets omgifningsmurar äro ut- och invändigt uppförda af tuktad kalksten med dörr- och fönsteromfattningar af huggen sådan. Pelarne, kragstenarne och pilastrarne samt förenings- och skiljebågarne bestå jemväl af huggen kalksten, men takhvalfven ha till kantbågar och kappor varit slagna af röd tegelsten. Några förändringar å ingångarna och fönstren äro till en del utförda med tegelsten. Korets omgifningsmurar bestå till det yttre och inre af välarbetad kalksten i temligen stora dimensioner. Sträfpelarne äro också uppförda af välhuggen kalksten i jemna skiften och deras afsatser och beteckningar bestå äfven af sådan. Triumfbågen och kantbågarne å korets omgifningsmurar äro jemväl arbetade af kalksten, men skilje- och korsbågarne ha bestått, såsom lemningar visa, af röd tegelsten. Pelarne äro så uppförda, att socklarne liksom kransarne utgöras af hela block och stammarne till deras skiften af två och två stycken, som vaxelvis binda hvarandra. Härvid bör dock anmärkas, att skärfvor af tegelsten och kalksten äro insatta i deras fleste liggfogar, och tegelstycken finnas i korets murkärna. Å långhusets sydöstligaste pelare nederst på stammen är en hacka inristad, hvilken är 0.8 lång samt i den ena ändan 0.5 bred och i den andra spetsig med 0.9 långt skaft. Å korets sträfpelare märkas några stenhuggartecken, som bildas af korta linier med skiljaktiga vinklar. Begge kapellerne och kryptan bestå till omgifningsmurarna af tuktad samt till dörr- och fönsteromfattningarna af huggen kalksten, men till takhvalfven af kalkflisor. I södra kapellet trappa och ingångar märkes

en del tegelsten, som vittnar om en sednare tillkomst. Ofvanomtalade husruin och derå uppförda sträfpelare med spännbåge vid norra sidoskeppets vestra ända bestå af tuktad kalksten. Nyssbeskrifna hus, hvilket sträcker sig från vestra kapellet's södra sida utgöres till omgifningsmurarna af tuktad kalksten, till takhvalfvet af tunna kalkflisor samt till fönsteromfattningen och posterna af tegelsten. Kragstenarne i omgången bestå af finbuggen kalksten, men korsbågarne ha varit slagna af röd tegelsten och kapporna af kalkflisor.

Kyrkans första högaltare har tvifvelsutan stått vid midten af och nära intill östra gafvelmuren. Efter korets uppförande fick naturligtvis högaltaret, som 1594 invigdes, sin plats midt framför östra fönstret derstädes. I kyrkan har enligt vanligheten funnits flere sidoaltaren, och af sådana äro några kända. Hermannus Swærtslipære, hvilken afled 1550, byggde i kyrkan ett altare till Guds, jungfru Marias och aposteln Bartholomei ära, och han försåg detsamma med alla tillbehör. Vid detta altare skulle för hans själahjelp hvardagsmessa till evig tid hållas. Samme man skänkte 5 mark silfver till kyrkobyggnaden. Sistnämnda år afled presten och sakristanen Fredrik, som lät göra ett skåp till konungarnes altare. Af sjökaptenen Heghewaldus i När, död 1585, och af hans hustru Catharina skänktes 30 mark silfver för en årlig messa, hvilken till deras minne skulle allt framgent hållas vid alla helgons altare ¹⁾. S. Andreas' altare nämnes 1445 ²⁾.

¹⁾ Necrol. Fr. min. in Wisby. Script. Rer. Dan. T. VI. P. 559, 562, 565.

²⁾ Diar. Minorit. Wisby. Script. Rer. Svec. T. I. S. I. P. 38.

Organisten Egbertus, som dog 1544, byggde ett orgelverk i kyrkan ¹⁾). Af brodern Johannes från Riga uppfördes 1404 ett nytt orgelverk i samma helgedom ²⁾). Först 1517 omtalas ett orgelverk i Lunds domkyrka. En läktare, hvilken troligtvis inrymt detta orgelverk, stod på norra sidan om hufvudingången och var blott 15.0 bred, 40.0 lång och blef 1852 borttagen. Det är märkvärdigt, att ett orgelverk före 1544 byggdes i S. Catharina kyrka, som tillhörde tiggarmunkar. Medeltidens orgelverk voro i jämförelse med nutidens ganska små, hvadan passande orgelplatser kunde utan svårighet väljas. Merendels uppsattes orgelverken å sidomurarna. Vi ha nyss omnämnt, att det äldsta orgelverket i Lunds domkyrka stod vid norra sidan om hufvudingången. Då Linköpings domkyrka kort före reformationen fick ett ganska stort kor, byggdes deri en orgelläktare, hvilken varit, såsom lemningar visa, ganska liten.

Mot Otte Rud, som 1551 undfick Gotland i förläning, blefvo 1554 många besvär anförda hos konung Christian III af Gotlänningarne. Bland dessa besvär androgs, att nämnde länsman förderfvat S. Catharina kyrka. Derpå svarade bemälte embetsman, att kyrkan några år varit öde och stått öppen för hundar och svin, hvadan han låtit för beredande af saltpeter upp-bryta golvet. Följande år klagade borgrarne i Wisby, att Otte Rud borttagit en del af kyrkans och andra byggnaders tak och låtit föra materialierna till sin egen gård. Samme borgrare insände 1560 till Fre-

¹⁾ Necrol. Fr. min. in Wisby. Script. Rer. Dan. T. VI. P. 565.

²⁾ Diar. Minorit. Wisby. Script. Rer. Svec. T. I. S. I. P. 35.

drik II en skrifvelse, hvori de tillkännagåfvo, att kyrkan, som var ganska skön och låg midt i staden, innehöll urverket, hvadan de begärde att utfå den summa, hvilken blifvit Otte Rud ådömd för hennes förbättring. Jens Bilde, som då hade Gotland i förläning, inberättade till konungen, att kyrkan varit tio eller elfva år öde, och att hon saknade fönster och altarskåp, och att takresningen var förruttnad. Han tillade, att i staden fanns en sockenkyrka, hvori invånarne hade mer än tillräckligt utrymme ¹⁾). Till följd häraf förklarade konungen, att kyrkans iståndsättning skulle tills vidare uppskjutas ²⁾).

Kyrkan måste enligt vanligheten haft på långhusets vestra ända en takryttare, hvilken inrymt det urverk, som 1560 omtalas. Redan 1683 var, såsom H. Spegel antecknat, klockan och urverket nedtagna, och tornspiran lutade till fall. Icke långt derefter blef en ny spira färdig, och deri uppsattes ett nytt urverk ³⁾). För upptimrande af denna spira blef mellanskeppets vestligaste hvalfafdelning på det råaste sätt tillmurad. Samma spira, som föga höjer sig öfver långhusets vestra gafvelröste, är till hela sin anordning vanskaplig eller spöklik. Det väcker i sanning förundran, att denna högst vanprydliga spira blifvit 1858 iståndsatt blott för inrymmande af ett urverk, hvilket väl kunde i den lilla staden undvaras, då ett sådant finnes i den närbelägna S. Maria stora torn.

Fråga uppstod 1734 om förbättring och istånd-

¹⁾ Nye Danske Magazin, 3 R. III. B. S. 116, 117, 127, 128, 130.

²⁾ Kongl. bref d. 28 Juni 1560.

³⁾ Säve och Bergman, Gotland och Wisby i taflor, S. 14.

sättning af kyrkan för att deri hålla tysk gudstjenst för utländska fabrikanter. I anledning deraf infordrade konungen af konsistorium i Wisby ett betänkande, som samma år afgafs ¹⁾. Häraf inhemtas, att kyrkan till omgifningsmurar och takhvalf måst nyssnämnda år varit välbehållen, så att endast vattentak, fönster, golf och inredning erfordrats för hennes öppnande till gudstjenst. Att kyrkan kunde bättre än någon af de öfriga, som äro ruiner, bibehålla sina takhvalf, är uppenbart. Denne helgedom har nemligen blifvit mot medeltidens slut försedd med nya takhvalf af tegelsten, hvilken är vida lättare än kalkflisor, och den har jemväl fått längre än någon annan behålla sitt vattentak, som uppburit en spira med urverk. Orsaken till kyrkans hastiga förstörelse efter 1734 har påtagligen härrört deraf, att hennes takhvalf bestått af tegelsten, hvilken allestädes är begärlig för plundrare af byggnadsverk framförallt på Gotland, hvarest ingen duglig tegellera finnes.

Lemningarne af omgången visa, att klosterhusen till största delen legat å kyrkans södra sida. Vi ha likväl sett, att en byggnad, två våningar hög, stått å kyrkans norra sida, samt att för korets uppförande två badhus och en tomtplats blifvit inköpta österom samme helgedom. Detta kloster har således haft en anseelig tomtplats, som åt vester begränsats af Klosterplanen och S. Catharinagatan, åt öster af södra Kyrkogatan, åt söder af Klosterbrunnsgatan, åt norr af det såkallade Stora men i sig ganska lilla torget. Ofvanbeskrifna stora hvalfbyggnad, hvilken begagnas till uthus, är ett gammalt klosterhus. Uti en stenbyggnad å dithö-

¹⁾ Wallin, Goth. saml. D. I. S. 263.

rande tomt finnes en fyrkantig bassin, hvori ymnigt vatten alltjemt inströmmar från klosterbrunnen. Der märkes ett starkt källsprång, som i likhet med flere dylika genomströmmar staden dels i täckta rännor dels i öppna rännstenar. Hvarje fornforskare är Bergman mycken tack skyldig därför, att han såsom egare af en stor del af klostrets fordna tomtplats, medgifvit södra kapellet utrödjande, ehuru han derigenom förlorat en god källare. Å kyrkans södra sida å den fordna klostergården har samme konstälskare planterat ett litet lusthus med omgifvande blommor. Detta lusthus med sina lummiga kronor och doftande blommor gör ett behagligt afbrott mot den stora ruinens mossslupna murar och lossnade bågstenar.

S. Petrus eller S. Peder och S. Johannes eller S. Hans.

En mäktig man Botair, hemma i Akebäck, byggde, såsom ofvanföre nämnes, en kyrka uti Vall, hvilken hedningarne uppbrände, och han uppförde en annan i Wi, hvarest Wisby sedan uppstod. Hedningarne ville äfven uppbränna sistberörde helgedom, men Botairs svärfader Lickair den vise afstyrde detta tilltag. Denna kyrka, som låg under Klinten och invigdes till alla helgon, var på Gotland den första, hvilken fick qvarstå. Sedan byggdes på samma ställe, der berörda kyrka legat, en annan helgedom, som invigdes till S. Petrus ¹⁾). Bravnii teckning, hvilken blifvit för mer än tvåhundrafenio år sedan tagen af Wisby, framställer med angifna namn S. Peders och S. Hans' kyrkor, så att den förra utgör södra och den sednare norra delen af en sammanhängande byggnad med tvenne fyrkantiga torn i vester ²⁾). En stor karta öfver Wisby af 1646 anger platsen för S. Peder, som redan var förstörd, alldeles invid södra sidan af S. Hans, hvars vestra del var bibehållen ³⁾). Emellertid skulle S. Peder enligt Strelows berättelse legat i samma trakt af staden som S. Olof och S. Nikolaus ⁴⁾). Denna uppgift förtjenar såsom mången annan af samme författare ingen vederläggning. På Dahlbergs grund- och uppritning af Wisby anges S.

¹⁾ Guta saga K. 4.

²⁾ Urbium præcipuarum mundi theatrum, auctore G. Bravnio, V. n. 39.

³⁾ Plante der Stadt Wisby, Anno 1646.

⁴⁾ Strelow, S. 240.

Peders kyrka nära och norrom Söderport ¹⁾). Detta är ett uppenbart misstag; ty i sådant fall skulle samma kyrka legat ofvanpå ej under Klinten. Wallin säger, att S. Peder legat strax vid S. Hans såsom lemningar utvisa och de fleste berätta. Denna uppgift bekräftas genom den grundritning, som samme författare anför af nämnda kyrkor. Berörda grundritning ådagalägger, att den östra delen af S. Peders norra sidomur utgjort den vestra af S. Hans' södra ²⁾). J. Fineman har 1748 författat en karta och grundritning öfver Wisby, således blott fyra år sedan Wallin skrifvit det nyssanfödda. Å denna karta anges S. Peder och S. Hans såsom sammanbyggda ³⁾).

En sidomur, som sträcker sig i vester och öster, är, ehuru afbruten, 50.0 lång, 36.0 hög och 5.0 tjock. Denna sidomur, hvilken helt och hållet saknar både sträfpelare och pilastrar, har åt söder lemningar af kragstenar och skiljebågar samt två korshvalf, som åt vester och öster hållit 20.0 i spännvidd och haft spetsiga kappor; men det visar sig, att desamma i motsatt riktning varit bredare samt rundbågiga. En kragsten, hvilken är öfrig, håller 2.7 i bredd och framter en rundstaf och derpå två hålkälar öfver hvarandra med vanliga platter. Vid södra ändan af S. Hans' vestra gafvelmur märkes på det tydligaste, att densamma utan förtagningar blifvit uppdragen intill en äldre byggnad nemligen S. Peder; dock ses, att man förskjutit en smal kant af gafvelmurens östra sida uti ett litet rund-

¹⁾ Suecia antiqva et hodierna.

²⁾ Wallin, Goth. saml. D. I. S. 256, 257.

³⁾ Denna karta af J. Fineman förvaras i Generallandtmäterikontoret i Stockholm.

bågigt fönster uti S. Peder. Detta fönster har således måst igenmuras. En spetsbågig öppning mot östra ändan af sidomuren håller 15.0 i bredd. Denna stora öppning måste ursprungligen inrymt en portal, innan S. Hans tillkommit.

Der finnes alltså östra hälften af S. Peders norra sidomur, som enligt Wallins grundritning haft betydlig utsträckning åt vester samt en motsvarande sidomur åt söder. Att döma af det afstånd, hvilket anges emellan dessa sidomurar, ha kyrkans takhvalf hvilat på en pelarrad i midten. Denne helgedom har förmodligen haft enligt vanlig anordning en ingång å långhusets hvarje sida närmare vestra ändan eller å ett torn derutanför samt fönster åt söder och öster. Således låter det ganska lätt förklara sig, hvarföre östra hälften af S. Peders norra sidomur kunnat med fördel användas till vestra hälften af S. Hans' södra; ty beggedera ha enligt dåtidens bruk fått behöfliga ingångar och fönster.

Vi vilja nu taga lemningarna af S. Hans uti närmare skärskådande. Vi finna der flere egenheter, som huvudsakligen härröra från ofvanberörda sammanbyggnad.

Vestra gafvelmuren, hvilken höjer sig föga öfver fönsterbröstningen, förstärkes med en inre sträfpelare, som håller 5.6 i framsprång och 9.7 i bredd och ungefär 50.0 i höjd och som står 16.5 från norra och 43.6 från södra sidomuren. Midt emellan sträfpelaren och södra sidomuren märkas lemningar af en grof inre pilaster. Ett stort fönster har intagit midten emellan sträfpelaren och norra sidomuren och ett sådant har funnits å hvardera sidan om pilastern. Midt emot och 16.6 från sträfpelaren i öster har genom en sednare gräfning nedre delen af en pelare kommit i dagen.

Denne pelare, hvilken är fyrkantig med en temligen hög och skråkantig sockel, har åt söder haft en motsvarande, som är bortbruten eller som höljes af murgrus. Pelaren håller ungefär 40.0 i hvarje sida. Nyssåberopade karta af 1646 bekräftar detta förhållande. Deraf inhemtats, att kyrkan, sträckande sig åt öster jemte den äldre hvalfbyggnaden, haft tvenne pelarrader, hvilka motsvarat vestra gafvelmurens sträfpelare och pilaster, och att hon således haft trenne skepp, som varit lika breda och höga.

Af norra sidomuren qvarstår vid vestra ändan en mindre del, hvilken är 8.9 tjock. Å denna del finnes en stor genomgång, som varit spetsbågig. Derutanför märkas ringa lemningar af ett kapell eller ett förhus. Den inre sträfpelaren å vestra gafvelmuren har betydliga lemningar af en förenings- och en kantbåge. Föreningsbågen, hvilken kastar sig från sträfpelaren mot den ofvanberörda grofva pelaren, har varit spetsig och skarpkantig samt 8.8 bred. Ifrån sträfpelaren utgår kantbågen mot en pilaster vid norra sidomurens vestra ända. Kantbågen, som äfven är skarpkantig, håller 4.9 i bredd. Å sträfpelarens södra sida finnes intet spår efter någon kantbåge. Orsaken härtill är troligtvis den, att norra sidoskeppets vestligaste hvalffafdelning uppburit ett torn med gallerier.

Vestra gafvelmuren och norra sidomuren äro 6.0 tjocka och ha lemningar af skråkantiga socklar. Sträfpelaren har djupt karnisade kransar. Öfverblifna hörn af spetsbågiga korshvalf hvila på stora kragstenar, som prydas med dubbla och djupa karniser. Byggnaden är till pelarne och omfattningarna uppförd af huggen, men till det öfriga af tuktad kalksten. Takhvalfven ha

bestått af kalkflisor. Ruinen är flerstädes uppfylld till inemot 3.0 med murgrus, hvadan dess anordning icke kan med någon säkerhet bestämmas, förrän den utgräves, då några små byggnader måste undanrödjas.

Att den till alla helgon invigda kyrkan bestått af trä och tillkommit kort efter christendomens införande på Gotland 1028 är mer än sannolikt. Lickair den vise lät efter nämnde helgedoms byggnad döpa sig, sin hustru, sina barn och allt husfolk samt uppföra en egen kyrka. Deraf ådagaläggas, att christendomen på nämnda ö då var uti sin linda. Det tyckes, som den ifrågavarande kyrkan blifvit vidpass hundra år efter hennes byggnad nedrifven för uppförande af S. Peder. De svaga lemningar, hvilka förefinnas af sistnämnda helgedom, röja stor enkelhet och hög ålder. Det vill synas, som man kort efter anläggning af Wisby undanröjt den kyrkan, hvilken blifvit invigd till alla helgon för att å hennes plats uppföra ett värdigare tempel af sten. Måhända har icke ett sekel förflutit, innan genom starka inflyttningar en ny kyrka blifvit alldeles nödvändig. Det tyckes, som man äfven då velat hålla sig så mycket som möjligt till samma heliga plats och derföre på ofvanberörda sätt uppfört S. Hans. Ehuruväl denne helgedom visar sig påtagligen vara yngre än S. Peder, så röjer dess ursprungliga anordning ren rundbågsstil och den är tvifvelsutän bland de äldsta i Wisby. De tre fönstren i vester ha, såsom stensnitt, listverk och förtagningar tydligen visa, i sednare medeltiden blifvit utvidgade, och ha troligtvis, liksom den vestliga delen af Linköpings domkyrka tillkommit omkring 1350.

S. Hans har enligt Wallins mening varit en sockenkyrka, hvilken tillhört stadens infödda invånare. Af

denne helgedom har S. Hansgatan, som till betydlig del sträcker sig midt igenom staden, fått sin benämning. Kyrkan har en egen märkvärdighet derföre, att lutherska prester på Gotland först deri uppträdde. Då biskopen i Linköping Hans Brask 1527 förrättade sin sista visitation på samma ö, blefvo de lutherska presterne utdrifna ur S. Hans' kyrka af Pouel Sehested, hvilken då hade Gotland i förläning ¹⁾).

S. Hans' kyrka har långt efter reformationen fått kvarstå, så att ett inventarium 1585 upprättades uti dithörande prestgård. Denne helgedom har egentligen blifvit omkring 1740 nedbruten, då man derifrån tagit sten för uppförande af ett ganska stort hus i närheten. Förstörelsen har dock länge derefter fortgått. Assessorn J. Dubbe har 1827 bortfört från S. Hans en ovanligt stor och prydlig liksten, som tillhört Herrmann de Ramen och hans hustru Margareta, döda 1555 och 1540, för att läggas utanför ett skröpligt grafkor i Follingbo ²⁾).

1) Necrol. Fr. min. in Wisby. Script. Rer. Dan. T. VI. P. 563. Strelow, S. 254.

2) Wallin, Goth. saml. D. I. S. 253. Säve och Bergman, Gotland och Wisby i tafflor, S. 38.

S. Georgius eller S. Göran.

Nordost utom staden 400 steg från Norderport ligger S. Göran på en alldeles slätt och ganska rymlig plats, hvilken har temlig höjd öfver hafsstranden i vester, men begränsas i öster af en bergssträcka. Denne helgedom består af ett aflångfyrkantigt långhus och ett lika dant eluru något smalare och föga kortare kor i öster.

Långhuset, som med anseelig höjd håller 58.0 i inre bredd och 55.0 i längd, har i midten från vester till öster haft tvenne pelare, hvilka fördelat detsamma i två likstora skepp. Dessa pelare, af hvilka den vestra kvarstår, men den östra är bortbruten ända till grunden, ha uppburit sex vågrätta korshvalf, som varit rundbågiga i söder och norr men spetsbågiga i vester och öster. Samma pelare ha på det närmaste stått på lika afstånd från gavel- och sidomurarna samt från hvarandra.

En större ingång på midten af södra och en sådan midt deremot på norra sidomuren samt två mindre å vestra gavelmuren äro till sina omfattningar mycket skadade; dock märkes, att de alla till det yttre varit rundbågiga och till det inre rätvinkliga och lågrakspetsiga. Utanför södra ingången ses lemningar af ett vapenhus, som troligtvis varit betäckt med ett korshvalf, dock fordras utgräfning och undersökning, innan det kan närmare bestämmas, huru härmed förhållit sig. Förmodligen har denna tillbyggnad liknat det vapenhus, hvilket ligger vid S. Klemens' kyrka. Norra ingången är igen-

murad. De vestra ingångarnas afstånd ifrån hvarandra utgör blott 5.0.

Tre rundbågiga fönster å södra och lika många å norra sidomuren samt tvenne å vestra gafvelmuren motsvara midten af hvalffafdelningarna, och de ha höga bröstningar och utvändigt mindre men invändigt större smygar samt tvärbranta platter. Å östra gafvelmuren nära sidomurarna finnas tvenne små fönster, som äro rundbetäckta och snedsmygiga. Dessa fönster ha varit begagnade, då ett mindre kor fordom funnits.

Långhusets omgifningsmurar, hvilka äro släta och 4.6 tjocka, ha höga, skråkantiga socklar med stora rundstafvar derpå. Den pelare, som qvarstår, är fyrkantig och har skråkantig grundsten, derpå platt och quartstaf samt platt och hålkäl med hålkälad krans. Å båda sidomurarna och vestra gafvelmuren uppgå hvalffötterne från hålkälade dynstenar, hvilka äro lika breda som pelaren. I hvarje hörn märkes en liten skråkantig kragsten. Triumfbågen är mycket skadad, så att hvalffoten deröfver nedfallit. Af takhvalfven, som sakna förenings- och skiljebågar samt kant- och korsbågar, äro betydliga lemningar öfriga. Vid vestra gafvel- och båda sidomurarna sträcka sig skarpkantiga bönpallar, som äro 2.0 höga och 4.0 breda.

Spetsiga gafvelrösten, hvilka höja sig i vester och öster, ådagalägga, att långhuset haft ett enda kroppåstak. Å vestra gafvelröstet märkas en större och en mindre glugg, som begge äro rundbågiga, och deröfver ses tvenne små fyrbladiga lufthål, hvilka, huggna af hela hållar, stå öfver hörn jemte hvarandra. Det visar sig påtagligen, att långhusets östra gafvelmur blifvit vid korets uppförande genombruten. Lemningar af en spi-

raltrappa, som ursprungligen uppfört till långhusets takhvalf, förmärkas vid norra sidan om triumfbågen. Att det ursprungliga koret varit vida smalare och lägre än det nuvarande, röja långhusets små fönster åt öster. Å långhusets östra gavelröste nära spetsen finnas tre luft- och ljusöppningar, hvilka bestå af två lika höga, fyrbladiga rosor och en smal rundbågig glugg i midten deröfver. Härvid bör den ovanligheten märkas, att den södra rosen står öfver hörn, men den norra våg- och lodrätt. Samma rosor utgöras af hela hållar.

Koret, som håller i inre bredd 29.5 och i längd 54.5, har 5.0 tjocka omgifningsmurar, hvilkas socklar bestå af stora skråkanter och tjocka rundstafvar derpå. Betäckningen utgöres af två högspetsiga och rakuppgående korshvalf med kantbågar. En skarpkantig skiljebåge, som är 4.0 bred, hvilat på kragstenar, hvilka ha en rund, spetsig knopp, derpå ett bägarlikt kapitäl samt krans med rundstaf och hålkäl. Kantbågarne, som äro rätvinkliga och 0.5.5 tjocka å hvarje sida, uppgå från små, spetsiga kragstenar. Å södra sidomuren finnes en ingång nära vestra ändan. Denna ingång har utvändigt haft å hvarje sida en kolonn emellan inre poster och yttre murhörn. Der märkas lemningar af bägarlika kapitäl med hålkälade kransar och derpå en rundstafvig spetsbåge. På posterna hvilat ett rakt dörrfält, hvarå ses en inhuggen trebladig båge, som siras med rundstaf, platt och hålkäl. Murhörnen uppbära en hålkälad spetsbåge. Inre omfattningen är nära rätvinklig och lågrakspetsig. Östra gavelmuren har tre smala och höga fönster, af hvilka det mellersta är något bredare och högre än de omgifvande, och alla äro till omfattningarna rundbågiga, men i ljusen låg-

spetsiga samt ut- och invändigt snedsmygiga. Ett likadant fönster, som helt och hållet har rundbågig betäckning, märkes å södra sidomuren i midten af hvarje hvalfafdelning. Triumfbågen, hvilken varit mycket bred och spetsig, har påtagligen tillkommit vid det nuvarande korets byggnad. Det måste i sanning beklagas, att bågen blifvit i sednare åren bortbruten. I södra sidomuren och under östra fönstret derå ses lemnningar efter en stor rundbågig sittnich. I norra sidomurens vestra hvalfafdelning märkes ett större och i dess östra ett mindre rakspetsigt väggskåp. Å sistberörda sidomur i vestra hvalfafdelningen något åt öster finnes en liten rundbågig ingång, hvilken är rätvinklig och saknar alla prydnader. Denna ingång har inledt till en sakristia, som är bortbruten, men utvändigt märkas spår efter ett tunnhvalf, hvilket med vederlag i söder och norr utgjort densamma betäckning. I korets norra sidomur finnes öfver detta tunnhvalf, en rakbetäckt ingång till en trappa, som uppgår från öster till vester på korets takhvalf. Koret har i öster ett spetsigt gafvelröste med en större glugg och till densamma har ett kroppåstak slutit sig.

Både långhuset och koret äro uppförda af tuktad och grofhuggen med omfattningar af renhuggen kalksten, men takhvalfven af kalkflisor. Pelaren, hvilken är samtidig med långhusets omgifningsmurar, består af mindre qvadersten, hvadan den alltså ej har erforderlig fasthet. Kyrkan har varit ut- och invändigt afputsad. Denna liksom andra gamla klosterkyrkor har aldrig haft något torn utan förmodligen en takryttare. På långhusets golfplan ligga några stycken af gamla grafstenar, som genom de östra takhvalfvens instörtande

blifvit sönderslagna. Långhuset röjer ren rundbågsstil, koret deremot blandad spetsbågsstil. Det förra tyckes härröra från midten af trettonde, men det sednare från midten af fjortonde seklet.

I vester och sydvest om och nära intill kyrkan ligga vidsträckta grushögar af fasta byggnader, hvilka troligtvis tillhört denna välgörande inrättning. På midten af långhusets vestra gafvelmur synas tre hvalffötter. Således måste en tillbyggnad derifrån sträckt sig åt vester, och minst haft två korshvalf. Under mellersta hvalffoten finnes en enkel rundbågig ingång midt öfver de två derunder. Tillbyggnaden har troligtvis haft ett bjelklag och tvenne rum öfver hvarandra. Man lärer från det öfra af dessa rum inkommit till en läktare vid långhusets vestra ända.

Af konung Hans blef mester David förlänad med S. Görans hospital. Allmogen på Gotland ingaf 1514 en klagoskrift till Christian II. I denna skrift anfördes, att landets inbyggare stiftat samma kloster till förrättande af gudstjenst samt till hjälp för fattiga, och att detsamma till för få år sedan stått under landets hägn; men att sedan nämnde person fått detsamma i förläning, nästan ingen gudstjenst blifvit der hållen eller någon fattig der emottagen. Härtill lades, att i händelse samma kloster skulle fortfarande vara i mester Davids förläning, blefve detsamma snart öde. Denne herre hade nemligen ditsatt en fogde, och han hade redan skadat klostrets skog och hus till mera än två eller trehundra mark. Till följd häraf bönföll allmogen att få denna inrättning åter under landets eget hägn, så att den måtte upprätthållas. I afseende härpå upplystes, att detta kloster, som icke egde några räntor,

underhölls af blotta almosor, och att, sedan ingen re-dovisning nu gjordes, nästan intet dertill gafs af landet, och ingen fattig fick derstädes någon tillflykt. Denne mester David var härold och begagnades i många be-skickningar af Christian II. Han följde samma konung i landsflykt och återkom icke till Danmark ¹⁾). Vi veta icke, huru denna sak utföll. Det vissa är, att nämnda inrättning kort före eller kort efter reformationen upphörde.

Då Strelow förmenar, att denna kyrka tillkommit för att begagnas af invånarne i en förstad, så har han efter sin vana mycket misstagit sig. En mängd städer både i Danmark och Sverige fingo under medeltiden utanför sina försvarsverk spetelehus eller hospitaler för svårare sjukdomar. Till sådana inrättningar, som sköttes af andlige, hörde helgedomar, hvilka, invigda till S. Göran, ingalunda fingo såsom sockenkyrkor begagnas. Nyttan att förlägga sjukhus utanför städerna var ganska väl insedd under medeltiden. Det är märkvärdigt, att man intill våra dagar så bortglömt forntidens erfarenhet i detta afseende, att man tillochmed uti små universitetsstäder bygger och utvidgar stora sjukhus.

¹⁾ Danske Magazin, III. R. 3. B. S. 105—106.

Nedbrutna kyrkor.

Utom ofvanomtalade helgedomar ha några andra legat i Wisby och en nära derutanför, som för länge sedan blifvit jemnade med jorden.

S. Jakob, hvilken har troligtvis varit byggd af Lifländska köpmän, har legat i nordvest om ej långt ifrån S. Drotten eller H. Trefaldighetskyrkan. När legaten Vilhelm 1225 besökte Wisby, förunnade han presten vid denna kyrka, som äfven kallades kapell och lydde under biskopen i Lifland, flere förmåner, hvilka han bekräftade vid sin återkomst 1248. Således har samma helgedom ursprungligen varit en sockenkyrka. Biskopen Henrik i Linköping förklarade 1272, att berörda kyrka skulle för upprätthållande af gudstjensten öfverlätas till kyrkoherden i H. Trefaldighetskyrkan. Uti ett bref af 1420 omtalas nunnor vid S. Jakobs kyrka. Troligtvis ha dessa nunnor varit desamma, som hetat Drottimoniales¹⁾). Detta låter så förklara sig, att de fromma systrarna torde, emedan S. Jakob varit förenad med S. Drotten, blifvit på nyssuppgifna sätt benämnda.

Lemningar af ryska kyrkan skola 1550 kvarlegat; men för mera än ett århundrade sedan ha de helt och hållet försvunnit. Somlige ha förmenat, att S. Gertrud varit den ifrågavarande kyrkan. Ho inser icke att i sådan händelse, Thottska och Bondeska vapnen ej blifvit inristade å hufvudingångens dörrfält.

¹⁾ Wallin, Goth. saml. D. I. S. 241—243, 247.

Schoumacher uppger, att S. Lars varit ryska kyrkan ¹⁾. Detta påstående, som saknar allt bevis, är narraktigt, enär man icke kan rimligtvis antaga, att Ryssarne, hvilka blott såsom främlingar besökte Wisby, der hade en så ansenlig helgedom; helst en sådan, som företer rentaf katholsk anordning. Wallin har bättre reda på den ifrågavarande kyrkans läge; han säger nemligen, att man berättat, det hon legat strax söderom S. Maria ²⁾. Vi kunna nu meddela den upplysningen, att ryska kyrkan anges å en karta öfver Wisby af 1646 såsom en helt liten fyrkantig byggnad belägen under Klinten nära midt emellan S. Maria och S. Catharina ³⁾.

S. Mikael's kyrka låg på Klinten midt emellan Söder- och Österport inom och ungefär 100 steg ifrån ringmuren ⁴⁾. För något mera än hundra år sedan lät handelsmannen Säve nedbryta denna ruin för att deraf bygga ett stenhus. Till samme helgedom, hvilken förmodligen varit en sockenkyrka, hörde en prestgård. Berättelsen, att berörda kyrka blifvit uppförd af glädjeflickor, synes oss föga trolig och saknar bevis ⁵⁾.

Solberga kloster, som hade en egen kyrka, låg utanför några hundra steg från ringmuren mellan vägarna, hvilka utgå från Söder- och Österport ⁶⁾. Biskopen Lars i Linköping beviljade detta kloster, som tillhörde nunnor af Cistertienserorden, flere förmåner, hvilka legaten Vilhelm af Sabina två år derefter stadfästade.

¹⁾ J. Schoumacher, Diss. de Gothlandia, P. 25.

²⁾ Wallin, Gothl. saml. D. I. S. 264.

³⁾ Plante der Stadt Wisby 1646.

⁴⁾ Samma karta.

⁵⁾ Wallin, Goth. saml. D. I. S. 261—263.

⁶⁾ Se Dahlbergs plan- och uppritning af Wisby i Suecia antiqva et hodierna.

Af samma kloster sågos 1727 några lemningar ¹⁾). Det ligger utom vårt ämne att vidare yttra oss i afseende på detta kloster, enär inga lemningar deraf numera förefinnas.

Sedan vi framställt den förstöring, som drabbat de talrika och herrliga kyrkor, hvilka utmärkt Wisby; vilja vi med några ord utreda, huru så mycken vandalism kunnat saklöst bedrifvas. Den katholska läran, som 1536 i Danmark utbyttes mot den lutherska, blef vid samma tid införd på Gotland, hvilket då tillhörde detta rike. En författare, som föddes i Wisby ungefär femtio år efter reformationen och således borde väl veta, huru det tillgick på den tiden, beklagar, att då ej allenast guld, silfver och andra klenoder samt skrudar m. m. borttogos ur kyrkor och kloster, utan äfven tafflor och bilder, hvilka ej kunde begagnas, skamligt förstördes, att sköna byggnader nedbrötos, och helgedomar, hvaruti namnkunnige personer hade sina grafvar, ödelades och upplätos för hästar, nöt och svin, att nyttiga böcker och bref, som blifvit med stor flit skrifna och samlade, dels uppbrändes dels utkastades, så att svin fingo gå och rota uti desamma ²⁾). Då härtill kommer, att Wisby både före och efter reformationen utstått ganska svåra eldsvådor; så är det mindre underligt, att dessa herrliga byggnadsverk blifvit så förstörda, som de nu äro, än att deraf finnas så ansefliga ruiner, som de ofvanbeskrifna. Härtill måste orsaken vara, att Fredrik I 1532 donerade de öde kyrkorna i Wisby till dervarande hospital, hvadan de se-

¹⁾ Rhyzelius, *Monasteriol. Suio-Goth.* S. 157.

²⁾ Strelow, S. 256, 257.

dan stått under detsammas föreståndare. Okynne och egennyttiga ha likväl fått tillfälle att, då styrelsen föga bekymrat sig om dessa konstverk, fortsätta desammas förstörelse. Huru de högt uppsatte ringa aktade Wisby sköna byggnadsverk, inses deraf, att kongl. serafimerordensgillet uti bref den 12 november 1785 anbefalldes, att Wisby öde kyrkor skulle försäljas. Helgeandskyrkan, hvilken offentligen utbjöds till försäljning, fick ingen köpare. Kanske det var derföre, som höga vederbörande redan 1785 förklarade, att de öde kyrkorna ej skulle försäljas. Enligt kongl. bref 1805 blef ett vite af 3 riksdaler 16 skillingar utsatt för åverkan på ruinerna. Detta vite, hvilket föga skyddade berörda konstverk, ökades 1854 till 25 riksdaler ¹⁾). Sedan ha ruinerna, hvartill regeringen gjort anslag, småningom blifvit befriade från smutsiga in- och tillbyggnader och genom anställda rättegångar återtagna från enskilda personer, som ansett sig dertill vara egare.

Vi ha uti andra afhandlingar visat, att vid lutherska bekännelsens införande i Danmark likartade vandaliseringar der blifvit flerstädes föröfvade. Uti Köpenhamn, Roskild samt i Malmö och Ystad bedrefvos ej allenast fanatiska förstörelser af kyrkliga prydnader utan der begingos äfven blodiga våldsamheter och der jemnades flere helgedömar med jorden. I metropolinstaden Lund, hvarest man i det längsta motstod den nya lärans påträngande fordringar, gick omsider förstöringen längre än annorstädes. Lund, hvarest räknades vida flere än och tvifvelsutän lika herrliga kyrkor och kloster som i Wisby, har deraf blott tvenne herrans

¹⁾ G. M. de Berg, Berättelse om Wisby stads fornlemningar 1835.

hus i behåll. Af Lunds fasta ringmur och starka portar samt många boningshus från medeltiden finnas inga lemningar. I betraktande häraf har vida mindre vandalism blifvit i Wisby föröfvad än i Lund, ehuru det förra haft en föga känd läroanstalt, då tvärtom det sednare fått den första i Norden.

Stadens ringmur.

Borgrarne, hvilka befästat staden med en ringmur, besvärade landtborna med pålagor. Deraf yppades stor oenighet, som 1288 utbröt i öppen fejd. Tvenne drabbningar höllos, af hvilka den förra utföll till borgrarnas fördel, men den sednare blef oafgörande. Medan underhandlingar för fejdens biläggande inleddes af presterna, blefvo borgmästare och råd med flere i Wisby samma år inkallade till Nyköping af Magnus Ladulås. De tillstädeskomne erkände i en öppen skrifvelse, att de förbrutit sig emot sin konung derigenom, att de utan hans tillstånd omgifvit staden med murar och gripit till vapen. De förbundo sig att i böter erlægga 2,000 mark lödiga och 500 mark penningar. De förpligtade sig jemväl att ej taga sjelfhämnd och att i händelse af uppkommen oenighet derom vända sig till konungen, såvida de icke plötsligen anföllos. De åtogo sig att utverka, det Lybeck, Wismar, Rostock, Greiswald, Stralsund och Riga skulle bistå konungen till att hemsöka Wisby, om de valde annan öfverhet eller sveko i ofvannämnda förbindelser. De skulle dessutom på egen bekostnad utverka en bannlysning af påfven och underkasta sig en sådan af biskopen i Linköping och till konungen böta 40,000 mark lödiga, om de ej fullgjorde dessa förbindelser ¹⁾). På dessa lika hårda som förödmande vilkor fingo borgrarne nämnda år tillstånd att befästa staden med murar ²⁾).

¹⁾ Svenskt Dipl. N:o 970.

²⁾ Chronol. Svec. Script. Rer. Svec. T. I. Sect. I. P. 41.

Af ofvanstående är ostridigt, att staden före 1288 varit omgifven med murar. Då flere af ofvanbeskrifna kyrkor haft torn, hvilka tillkommit för att begagnas till försvarsverk, och några af desamma påtagligen härröra från första hälften af trettonde seklet; så måste den första ringmuren uppstått något efter berörda tid. Det vill äfven synas, som ringmuren, hvaraf oenigheten mellan borgrarna och landtmännen yppat sig, tillkommit kort före 1288; åtminstone finnes intet, som i hela detta byggnadsverk röjer ren rundbågsstil. Strelow berättar, att ringmuren uppfördes från och med 1289 tillochmed 1299, och att landtmännen i hvarje ting ålades såsom skadeersättning bygga ett torn i densamma ¹⁾. Det är troligt, att borgrarne kort efter 1288 förstärkt ringmuren; men det är deremot icke troligt, att tornen då uppfördes, och allraminst, att landtmännen, hvilka ej ställdes inför konungen till ansvar för den uppkomna fejden, blifvit en sådan byggnadsskyldighet ålagde. Enär Strelow visar sig i synnerhet för den äldre tiden i högsta grad opålitlig i sina uppgifter; så kan man svårligen sätta någon tro till hans nyssanförda yttrande. Låtom oss därför skärskåda sjelfva ringmuren för att efterse, huru dess förhållanden öfverensstämma med de samtida vittnesbörd, som vi ofvanföre omnämnt.

Ringmuren, hvars ungefärliga längd åt landsidan utgör 7200 fot och åt sjösidan 4000, är mycket olika till den förra och sednare sträckningen.

At landsidan äro höga torn med och utan portar uppdragna i ringmuren och midt emellan dessa mer än

¹⁾ Strelow, S. 146, 147.

hälften lägre sådana på densamma. Den ursprungliga ringmuren, som är 15.0 till 20.0 hög, har till det inre haft en 6.0 bred skyttbank och till det yttre ett 2.5 tjockt bröstvärn. Förtagningar visa, att ringmuren är samtidig med tornen, af hvilka de högre bilda från marken yttre och inre framsprång; men de lägre deremot uppgå ifrån och framstå till det yttre och inre utöfver densamma.

Sedan har ringmuren förmodligen kort efter 1288 invändigt fått till stor del af sin sträckning pilastrar, som hålla 4.0 i bredd och förenas med spetsbågar. På sådant sätt ha niches, hvilka äro vidpass 5.0 djupa, 10.0 breda och 6.0 till 8.0 höga, tillkommit. Den äldre ringmurens bröstvärn, hvars skotthål blifvit igenmurade, har till det yttre en påbyggnad, som är lodrät, men till det inre en tillbyggnad, hvilken från skyttbanken och nichebetäckningen sluttar utåt. Denna påbyggnad, som, 3.0 till 10.0 hög, saknar förtagningar med tornen, företer spår af skotthål och kroppåsformig betäckning med uppstående hållar. Å inre tillbyggnaden förmärkas mindre murhål, hvilka tillkommit för att anbringa en skyttbank af bjelkar och plankor.

De större tornen, som innehålla fyra till fem afdelningar öfver hvarandra, äro dels helt och hållet fyrkantiga, dels till de nedersta afdelningarna fyrkantiga, till de öfra utåt tresidiga. Ett torn söderom Österport är utåt halfrundt. Tornen hålla ungefär 20.0 i hvarje sida och 60.0 till 70.0 i höjd samt 5.0 till 4.0 i murtjocklek. De fleste tornen bestå till de nedersta afdelningarna af fulla murar, men äro till alla de öfra helt och hållet öppna inåt; några få deremot ha ursprungligen eller i nyare tid fått helt och hållet fulla

murar, och fem bilda portar, af hvilka tre begagnas. De nedersta afdelningarne betäckas med tunn- eller korshvalf, i de öfra ses kragstenar och murhål för bjelklag. De mellersta afdelningarne förete smala, men höga skotthål, som invändigt ha ganska vida smyggar. Några skotthål ha i den sednare medeltiden blifvit utvidgade för begagnande af eldvapen. De öfversta afdelningarne skyddas med stora tinnar. Inga lemningar af gamla rösten förmärkas å tornen, af hvilka de öppna sakna, men de slutna ha tegeltak dels med tvenne dels med fyra vattenfall.

Söderport har ett spetsigt korshvalf med vågräta kappor och en stor lågrakspetsig sittnich i hvarje insida, Öster- liksom Norderport betäckes med ett spetsigt tunnhvalf och alla ha ut- och invändigt spetsbågiga öppningar. Norderport har å midten af hvarje insida en fyrkantig pilaster och derpå en grof spetsbåge. Å utsidorna och högt öfver öppningarna finnas framsprång, som innehålla 0.8 breda och 0.5 djupa rännor för att upp- och nedvinda fällgaller. Alla öfra afdelningarne äro utåt rätvinkliga och inåt alldeles öppna. Söderport har till öfra afdelningarna blifvit mycket skadad. Andra afdelningen af Österport innehåller uti södra sidomurens vestra hörn en spis med en ugn och en skorstenspipa. Norderport har i andra afdelningen mot öster inom ringmuren en rundbågig ingång och uti motsatta sidomuren närmare åt söder en mindre spis eller ugn med skorstenspipa. Då dylika eldstäder först omkring midten af tolfte seklet uppfunnits och långt derefter blifvit använda i Norden; så visar det sig, att detta försvarsverk ingalunda kan ha en högre ålder än den, hvilken vi nyligen angifvit. Ett torn mellan Öster- och

Norderport liknar de nyssberörda. En port i nedersta afdelningen har ett lågspetsigt tunnhvalf med vederlag i söder och norr. Mot midten af hvarje insida framstår en fyrkantig pilaster och derpå hvilas en spetsbåge. En öppning åt vester och en åt öster äro lika breda och höga som och ha lika betäckningar med den nyssberörda. Vid sidorna om och öfver östra öppningen finnes en yttre fördjupning med ränna för ett fällgaller. I andra afdelningen, hvartill en rundbågig ingång å den södra sidomuren inleder från en stege, märkes på midten af den norra en stor spis med skorstenspipa och å desamma nära den östra sidomuren smala, höga och rakslutna skotthål med stora och sneda smygar invändigt, men utan sådana utvändigt. Nedra afdelningen är till yttre och inre öppningarna igenmurad, så att en ingång är lemnad å midten af vestra sidomuren. De öfra afdelningarne, som inåt varit helt och hållet öppna, äro äfven igenmurade, och tornet har fått tegeltak med vattenfall åt söder och norr. På midten af vestra sidomuren och midt öfver ingången är en stor fyrkantig kalkhäll med följande inskrift infattad. *Detta förrådshus skall åt efterverlden förvara tacksamt minne af K. M:ts Troman, v. Landshöfdingen Majoren och Ridd. Hr. L. R. Dalmans prissälda omvårdnad för Gotlands nödställde invånare år 1784, då svår spannmålsbrist tryckte landet.* Af denna inskrift inhemtas, att ifrågavarande torn 1784 blifvit förändradt till magasin, hvartill det ännu begagnas. Att på dylikt sätt vanställa ett urgammalt konstverk måste högligen beklagas. Alltså är den hedern, att samma torn fått benämning af det *Dalmanska* ingalunda afundsvärd. Det

så kallade Öde tornet, det andra norrom Norderport, är till första afdelningen fyrkantigt till de öfra utåt tresidigt och inåt alldeles öppet. Första afdelningen, som bildat en port, har utliksom invändigt en spetsbågig öppning. Vid sidorna om och öfver yttre öppningen finnes ett framsprång med ränna för ett fällgaller. Yttre öppningen är igenmurad. Man har uti porten för ej länge sedan intimrat en schweizeributik, så att det icke kan utrönas, hurudan den ursprungliga betäckningen varit beskaffad. Vi bekänna, att vi icke förstå, huru sådant ofog kan tillåtas.

De mindre tornen, hvilka alla äro fyrkantiga och inåt alldeles öppna, hålla ungefär 16.0 i hvarje sida och höja sig 5.0 öfver ringmuren. Två, tre eller fyra kragstenar, som äro fyrkantiga med afrundade ändar och öfver hvarandra framskjuta ur ringmurens begge sidor, bilda för hvarje torn fyra hörnstöd. En rundbåge eller en lägre eller högre spetsbåge sammanbinder två yttre hörnstöd och två sådana bärbågar förena dessa yttre med två inre hörnstöd. På sådana bärbågar hvila hvarje torns tre sidomurar. Å ringmurens inre sida finnes ingen bärbåge, ty der saknas sidomur. Härvid bör jemväl anmärkas, att de yttre kragstenarne äro vida längre än de inre; en anordning, hvilken lätt förklaras af det föregående. Å sidomurarna, som hålla 2.0 i tjocklek, finnas skottgluggar och tinnar. I hvarje torn märkas spår efter ett bjelklag, hvadan der funnits två afdelningar öfver hvarandra. Dessa mindre torn ha aldrig haft några betäckningar.

Söderom icke långt ifrån Norderport synas å ringmurens inre sida lemningar af en stor byggnad, hvaraf den nedra våningen haft flere korshvalf, och den öfra

ett bjelklag. Denna byggnad har troligtvis tjänat till förrådsrum och logement.

Ringmuren mellan Öster- och Norderport är uppförd på kalkklippan. Derutanför sträcker sig grafvar och vallar, som tillkommit genom bortbrytning af kalkklippan, hvadan god tillgång på byggnadssten erhållits. Äfven ligga dubbla grafvar och vallar utanför ringmuren från Norderport nedtill hafsstranden. Öfver inre grafven på norra sidan om icke långt ifrån sistnämnda port märkas lemningar af en bro, hvilken haft två spetsiga tunnhvalf af huggen kalksten. Mellan Söder- och Österport synas äfven utanför ringmuren spår efter grafvar och vallar.

I ringmuren mellan Söder- och Österport ligger en aflångfyrkantig tvärbyggnad, som inåt framspringer 12.0 och utåt 32.0. Byggnaden håller 16.6 i inre bredd och 41.5 i längd samt 3.0 i murtjocklek. Betäckningen består af ett tunnhvalf på vederlag i söder och norr. Vid två tredjedelar af inre längden åt vester står en tvärvägg. I sidomurarna finnas fyra rundbågiga sittnicher. På den vestra gafvelmuren åt söder märkes en rundbågig ingång, hvilken är igenmurad, åt norr deremot en rakspetsig glugg. Östra gafvelmuren har en rakbetäckt glugg, som är igenmurad. Byggnaden, hvilken troligtvis blifvit uppförd med ringmuren, har tvifvelsutan fått sitt starka framsprång utåt för att kunna derifrån bättre bestryka grafven, och för öfrigt har den varit, såsom de nedra afdelningarne i de stora tornen utan portar, begagnad till förvaringsrum eller logement. I sednare tid har byggnaden blifvit använd till magasin.

Mellan Öster- och Norderport sträcka sig ifrån

ringmuren utåt två tillbyggnader i förening med två torn. Sidomurarna bilda räta vinklar mot ringmuren, och gafvelmurarna äro halfrunda och alla ungefär 20.0 höga, och de motsvara tornens nedersta afdelningar. Samma tillbyggnader ha tre fyrkantiga gluggar å hvarje sidomur och en sådan å midten af hvarje gafvelmur. Der märkes ingen yttre ingång och intet takhvalf. Man har förmodligen inkommit genom ringmuren. Den södra tillbyggnaden, som sluter sig med den södra sidomuren till det närmaste tornets nordöstra hörn och med den norra till ringmuren, är uppförd i sjelfva grafven, hvilken, från 60.0 mot 80.0 bred och från 15.0 mot 20.0 djup, röjer en vårdslös uppbrytning af kalkklippan. Den norra tillbyggnaden ligger lika högt som det närmaste tornet och sluter sig med sina sidomurar till det sammans sydöstra och nordöstra hörn. Tillbyggnaderna, som äro illa uppförda af idel rå kalksten, sakna förtagningar med tornen och ringmuren, och de äro mycket förfallna och ha troligtvis ej varit synnerligen högre. Dessa tillbyggnader, hvilka varit ett slags bålverk, ha naturligtvis tjänat till beskjutande af fiender, som nalkats ringmuren. Gafvelmurarna ha blifvit halfrunda för att bättre motstå angrepp med kastmaskiner.

Ringmuren, hvilken sträckt sig åt sjösidan längs med hamnen och nedåt jemte stranden, är till betydlig del alldeles förstörd. Södra delen har tvifvelsutan blifvit medtagen af de kalkugnar, som ligga derunder. En mursträcka, hvilken från söder framgår och är ungefär 200 fot lång, slutar vid Donners plats med ett afrundadt hörn. Ringmuren, som der blifvit vidpass 150 fot afbruten för uppförande af nya hus, fortgår till någon del genom gårdsplatser till dess nordvestra hörn.

Hela denna mursträcka, hvilken ej blifvit såsom de öfriga till- eller påbyggd, är ungefär 2.5 tjock och har varit nära 20.0 hög. Samma mursträcka hade fyra spetsbågiga portar, nemligen den ene bortåt 300 fot från Wisborgs nordvestra hörn, den andre vid Donners plats och de två öfrige vid Packhus- och Fiskarplan. Vid norra sidan om porten vid Donners plats låg en stor fyrkantig byggnad, som måhända varit ett försvarsverk ¹⁾. Hela ifrågavarande mursträcka hade endast tvenne torn, och dithörande portar saknade sådana öfverbyggnader. Dessa torn, hvilka hette Silfverhättan och Jungfrutornet, äro i behåll. Om Silfverhättan är ganska märkvärdigt i anseende till sin arkitektoniska anordning, så är deremot Jungfrutornet ej mindre märkvärdigt genom en barnslig berättelse derom. Vi böra därför taga begge dessa torn i närmare skärskådande.

Vid norra sidan om Fiskarplan ligger Silfverhättan, som nu kallas Kruttornet, emedan krut der blifvit i sednare tid förvaradt. Kruttornet är fyrkantigt och har å alla sidor fulla murar samt tre afdelningar öfver hvarandra. Det håller i hvarje yttre sida ungefär 34.0 och ifrån marken till takfoten 60.0. Hvarje afdelning är vidpass 20.0 hög. I första afdelningen, hvilken betäckes med ett tunnhvalf på vederlag i sydvest och nordost, finnes en vattenrik brunn. En stickbågig ingång å nordöstra sidan har ifrån staden infört till första afdelningen, hvori närboende fått för icke lång tid sedan hemta vatten. En yttre stentrappa, som härrör från en sednare tid, uppför till en mindre ingång å sydvestra sidan, hvarest man inkommer till andra afdel-

¹⁾ Plante der Stadt Wisby 1646.

ningen. Denna ingång, hvilken är till det yttre rundbågig, har poster och derpå ett enkelt dörrfält samt derinnanför en rak betäckning. Murtjockleken utgör 8.5. Andra afdelningen har å midten från sydost till nordvest en mellanmur med rundbågig genomgång vid nordvestra ändan. Således bildas tvenne rum, af hvilka det ena håller 8.5 och det andra 8.0 i bredd, samt hvardera mer än dubbelt i längd. Hvarje af dessa rum är temligen högt, och betäcket med ett tunnhvalf med vederlag å långsidorna. Från ingången till andra afdelningen uppgår i sydvestra sidomuren en trappa till tredje afdelningen, i hvars vestra hörn ses en halfrund nich, som tjänat till latrin. Der finnes ett fyrkantigt midtrum, hvilket omgifves af tvenne omgångar öfver hvarandra. Den nedre af dessa omgångar har tunnhvalf, men den öfre är öppen. Midtrummet hvarje insida utgör 21.5. Den nedre omgången är 3.5 och den öfre 4.5 bred. Den yttre muren är 2.3 och den inre 3.1.5 tjock. Midtrummet betäcket med ett korshvalf, som icke har såsom vanligt skiftegång öfver hörn utan från hvarje sida. Till midtrummet finnes en rundbågig ingång på midten af nordvestra sidan och midt deremot å sydöstra en utgång till öfre omgången, dit en stege uppleder. Begge dessa genomgångar äro rundbåiga. Den nedra afdelningen har ingen, men den öfra tre små ljusöppningar. Å tredje afdelningens nedre omgång märkas sex små och å densamma öfre tolf stora skotthål. Betäckningen, hvilken härrör från en sednare tid, har raka vattenfall åt alla sidor och derpå vanliga tegelpannor. Den yttre dörren är af jern, de inre af klufna och groft tillyxade furuplankor. Dessa dörrar tyckas således vara mycket

gamla. Att nyssbeskrifna torn, som nästan helt och hållet består af tuktad kalksten, tillkommit såsom ett starkt försvarsverk för sig inser enhvar, den der känner medeltidens befästningssätt. Om man begagnat samma torn liksom det, hvilket intager ringmurens nordvestra hörn, för fångars inrymmande, så bevisar detta intet i afseende på dess ursprungliga ändamål. Samma torn, som röjer en mycket enkel rundbågsstil, saknar förtagningar med och är tvifvelsutan äldre än ringmuren.

Norrom ett godt stycke från Kruttornet står Jungfrutornet, hvilket är ganska smalt och lågt och saknar förtagningar med ringmuren, som före detsamma uppförande fått en betydlig utåtlutning. Detta lilla torn tyckes således ha egentligen tillkommit såsom stöd för ringmuren. Det är mer än sannolikt, att Jungfrutornet icke uppstått före utan efter år 1564, hvadan sagan om den flicka, hvilken skall deri blifvit inmurad för stadens förrådande till Valdemar III, är föga trolig, och dessutom kan denna berättelse ej bekräftas med något äldre vittnesbörd.

Förmodligen ha de många tornen i forntiden haft särskildta namn. Utom de tvenne nyssnämnda heter tornet i ringmurens nordvestra hörn Kames och det tredje norrom Söderport Cæsar eller Kaiser. Dessa namn tyckas vara gamla. Några få andra torn ha i sednare tid fått benämningar, men de allrafleste sakna sådana.

Att nästan alla tornen äro till det inre öppna, kan deraf förklaras, att desamma med denna anordning kostade mindre vid byggnaden och lemnade större utrymme för besättningen samt hade tillräcklig styrka

före eldvapens bruk. En likadan ringmur med likartade torn omgaf Helsingborgs kärna, som 1624 försågs med nya utanverk.

Utanför Söder-, Öster- och Norderport ha enligt ofvanberörda karta af 1646 legat såkallade zwinger eller förgårdar, hvilka varit aflångfyrcantiga och lika breda med och mera än dubbelt längre än portarnas genomfarter. Dessa förgårdar, som varit förenade med portarnas yttersidor och haft lika stora öppningar midt emot desamma, ha bestått af grofva omgifningsmurar. Samma förgårdar, hvilka tvifvelsutan tillkommit för att skydda portarna och göra utfall och återtag säkrare, ha ända till grundvalarna försvunnit. Att ifrågavarande utanverk ej varit ursprungliga, inses deraf, att inga förtagningar dertill märkas å portarnas yttersidor.

Ringmuren skall ursprungligen haft 45 större och mindre torn. Landshöfdingen A. Sparrfelt, som 1710 satte Wisby i försvarsstånd, försåg 42 torn å ringmuren med lafvar af bjelkar och bräder. Dessa torn voro således då nog fasta för att begagnas för berörda ändamål. År 1854 voro blott 38 torn öfriga.

Om man närmare betraktar ringmuren, visar den sig fordom ha blifvit på flere ställen förbättrad. Man ser mycket väl, hvarest Valdemar 1364 lät österom och helt nära Söderport nedbryta en sträcka af ringmuren för att kunna tryggt inrycka i staden. Man visar äfven de ställen å ringmurens norra sträcka, hvilka Lybeckarne enligt sägen skolat 1509 och 1525 genombrutit, då de intogade i staden och afbrände större delar deraf.

Enligt en anteckning 1797 af Hilffeling hade nedstörtade delar af ringmuren då kort tid förut blifvit

igenmurade till förekommande af lurendrägeri. Ej obetydliga murras ha 1822, 1846, 1849 och 1865 inträffat. Vid hvarje af dessa händelser har ett hängande torn å ringmuren störtat utåt och medtagit en ej obetydlig sträcka af densamma. Detta är helt naturligt, då ringmuren är till det yttre lodrät och till det inre utådragen, och tornen derpå bilda starka framsprång och ha fulla sidomurar utåt men inga inåt. De från grundvalarna uppdragna tornen kunna tvifvelsutän många århundraden kvarstå, såvida de icke nedrivvas; men sedan ringmuren blifvit allt mer och mer försvagad af vittring och många hängande torn fått stark utåtledning, synas de i en ej aflägsen framtid försvinna.

Hela ringmuren och alla tornen, som äro uppförda af tuktad med några hörnstycken samt port- och gluggomfattningar af huggen kalksten i ganska godt kalkbruk, ha varit både ut- och invändigt fogstrukna. Af tegelsten märkas inga lemningar.

Denna befästning, hvilken tillkommit före begagnande af eldvapen och är temligen väl bibehållen, förtjenar största uppmärksamhet, helst ingen annan sådan numera finnes i Norden. Då författaren, som för ett årtionde tillbaka fick en klar sommarmorgon för första gången beskåda från Helgeandskyrkans höga ruin hela omkretsen af den väldiga ringmuren med dess talrika torn, har ännu i det lifligaste minne det utomordentliga intryck, han deraf erfor. Ju mera han tid efter annan undersökt och begrundat denna högst ovanliga befästning, dess högre uppskattar han densamma i konsthistoriskt afseende och framförallt i fråga om medeltidens krigsväsende.

Då ringmuren förtjenar i flere afseenden att på

det noggrannaste undersökas; så måste vi beklaga, det många kojor i sednare tider blifvit uppförda å betydliga sträckor dels helt nära dels inpå densamma. Ja man har tillochmed inbyggt rucklen i sjelfva slottsruinen. Det mest obehagliga är, att man utanför hela ringmuren åt landsidan inhägnat en bred sträcka med skidgård för odling och för bete, så att man icke kan utan på långt afstånd beskåda detta ovanliga byggnadsverk. Man har äfven i sednaste åren uppfört skräpiga hus helt nära ringmurens yttre sida. Då ringmuren och grafvarne, att ej nämna vallarna, tillhöra kronan; så väcker det förundran, att sådana inkräktningar fåt göras, och ännu mer, att dylika tilltag få fortsättas.

Wisborgs slott.

Erik af Pommern, 1411 ankommande med en stor krigsmakt till Wisby, ville der anlägga ett slott. Enär ett dylikt företag väckte missnöje, fingo borgrarne bekräftelse på sina fri- och rättigheter, hvarjemte de tillförsäkrades att icke bli på något sätt besvärade af en sådan byggnad. Under dylika villkor lät konungen nyssnämnda år anlägga ett slott, hvilket kallades Wisborg ¹⁾. Trued Hase, som hade Gotland i förläning och afled 1457, lät bygga största delen af detta slott ²⁾. Samma år begaf sig Erik till Gotland och uppehöll sig vidpass nio år på Wisborg, hvarifrån han med sjöröfveri i hög grad besvärade svenska sjöfarande. Sedan konungen blifvit af Carl Knutson angripen och genom en svekfull dagtingan undgått den öfverhängande faran, öfverlemnade hån 1449 Wisborg till Danskarna och flyktade till Pommern, hvarest han tillbragte sin öfriga lifstid. Kort efter sistnämnda år förpantades emot en ansenlig penningssumma Gotland af Christian I till Olof Axelson, hvilken 1455 efterträddes af sin broder Ivar Axelson, som intill 1487 der var allrådande, då han till konung Hans öfverlemnade Wisborg och Gotland. Sistnämnde länsman lät mycket utvidga och starkt befästa Wisborg, så att det sträckte sig utåt landsidan och långs efter hamnen. Detta arbete, hvilket började 1460, fortgick

¹⁾ Chronol. Svec. Script. Rer. Svec. T. I. S. I. P. 46, 47. Strelow, S. 196—199.

²⁾ Diar. Minorit. Wisby. Script. Rer. Svec. T. I. S. I. P. 38.

till 1487, hvarefter hans efterträdare Jens Holgersen Ulfstand fullbordade detsamma.

Ett inventarium, som i närvaro af borgmästare och rådmän 1509 upprättades vid slottets öfverlemnande af Jens Holgersen Ulfstand till Laurids Skinkel, gifver ett temligen klart begrepp om dåtidens förråder ¹⁾. Då denna förteckning liksom den, hvilken 1537 upprättades å Helsingborgs slott, är både oredig och vidlyftig, vilja vi blott af den förra, såsom vi vid ett annat tillfälle gjort af den sednare, här meddela ett sammandrag ²⁾.

Försvarsmedel: 71 serpentiner, 47 stenbössor, 4 nya kopparslangor, 12 gamla små och stora hufvudstycken af jern, 1 gammal kopparslanga, 5 gamla föga dugliga hakebössor, 1 gammal blida, 15 tunnor 1 fjerding luttrad saltpeter, 8 tunnor 1 åtting svafvel, 5 tunnor serpentinkrut, 2 tunnor gammalt och 1 odugligt stenbössekrut, 5 fjerdingar lodbössekrut, 1 skeppund, 4 lispund bly och serpentinkulor, 54 pålyxor, 40 nya armborst, 4 $\frac{1}{2}$ läst spets- och dalpilar. Köksaker: 10 små och stora grytor, 10 små och stora kittlar, 2 brandjern, 1 stekpanna, 1 stekspett, 1 mortel med stöt, 1 ljusstake. Bordtyg: 6 dukar, 40 herrefat, 80 knapefat, 60 tallrickar, 1 fällbord, 1 ljuskrona i borgstugan. Bryggredskap: 2 mycket stora pannor med tillbehör. En stor myckenhet tomma fat samt tunnor och kärl. Smedverktyg: 2 belgar, 1 städ, flere slags hamrar och tänger m. m. Slottskapellets tillhö-

¹⁾ Danske Magazin, 2. B. S. 146—149.

²⁾ Brunius, Historisk och arkitektonisk beskrifning öfver Helsingborgs kärna, S. 11, 12.

righeter: 2 klockor, 1 tafla innehållande den korsfäste och alla hans lärjungar på dervarande högaltare, 1 Mariabild på vårfrualtare, 1 liten Mariabild, S. Göran till häst, S. Johannes' hufvud, 3 gamla altarkläden, 1 liten messbok, 1 gammalt rökelsekar af koppar, 2 små kors. Kassabehållning: 75 mark Gotländska penningar. Munförråd: 60 skeppund fläsk, 557 saltade oxar och kor, $\frac{1}{2}$ läst kokött, 2,940 rökade får, 650 rökade gäss, 4 tunnor vildbråd, $6\frac{1}{2}$ läst och 1 tunna smör, 4 läst ströming, 2 läster och 5 tunnor salt torsk, 2 tunnor ål, $\frac{1}{2}$ tunna sik, 1 tunna skånsk sill, $7\frac{1}{2}$ tunna små gotlandslax, 54,500 torkade flundror, $62\frac{1}{2}$ läster och 8 tunnor mjöl och råg, 16 läster bröd, 6 läster och 2 tunnor gryn, $43\frac{1}{2}$ läster och 2 skeppor malt och korn, $4\frac{1}{2}$ läst dricka, $45\frac{1}{2}$ skeppund humle, 120 tunnor hafre, 25 tunnor ärter, 2 tunnor honung, 20 läster och 4 tunnor salt. Kreatur: 16 oxar, 24 kor, 65 får, 100 getter, 103 svin, 4 hästar och dertill 2 vagnar.

Sedan Danmark till följd af freden, som 1645 afslutades i Brömsebro, till Sverige återlemnat Gotland, fick Wisborg svensk besättning. Med ledning af de ritningar och beskrifningar, hvarom vi fått tillfälle taga kännedom, skola vi söka att ge ett begrepp om detta märkvärdiga slott. Enär likväl ritningarne äro föga nöjaktiga och beskrifningarne mindre fullständiga och de ringa lemningarne af slottet i jemförelse med det hela obetydliga; så torde det förlåtas, att vår framställning derom icke blir sådan, som den under motsatta förhållanden kunnat skäligen fordras.

Den merberörda kartan af 1646 är i afseende på Wisborg hufvudsakligen lik med en större sådan

öfver samma slott, hvilken finnes i P. Resenii Atlas Danicus ¹⁾). Det tyckes, som begge dessa kartor äro samtida eller nära samtida. Den sistberörda kartan, som åtföljes af en beskrifning, lemnar åtskilliga upplysningar, ehuru de ingalunda äro tillfredsställande. En uppritning af Wisborg finnes i nämnda verk. Denna uppritning synes väl vara vida pålitligare än den, hvilken är intagen i Suecia antiqua et hodierna, men för ingen del nöjaktig.

Wisborg, som legat på slutningen af Klinten och i ringmurens sydvestra hörn, har deraf intagit nära 500 fot åt nordvest och något mera åt sydost. Slottet, hvars omkrets har varit ganska oregelbunden, bestod till det yttre af huggen och för öfrigt af tuktad kalksten och utgjordes af fyrkantiga hörntorn med grofva sträckmurar och fasta byggnader deremellan samt torra grafvar derutanför. Der funnos två borggårdar, af hvilka den inre var mycket mindre än den yttre.

Slottets sydvestra hörn upptogs af ett kvadratisk hufvudverk. Fyra dithörande hörntorn hade följande namn Segeltornet, Smale Henrik, Blacken och Klocktornet. Mellan Segeltornet och Smale Henrik låg en sträckmur, som enligt en genomskärning å kartan af 1646 var nära 23.0 tjock och med ett bröstvärn derpå 44.0 hög, derutom bildades en betäckt gång med ett bröstvärn, hvilket höll 5.0 i tjocklek och 10.0 i höjd och derutanför låg en ganska bred graf. Mellan Segeltornet och sydvestra ändan af sträckmuren och bröstvärdet var en landport, som skyddades af bröstvärn på andra sidan om grafven. En lönngång i när-

¹⁾ Handskrift på kongl. biblioteket i Köpenhamn.

heten ledde till en brunn och derjemte fanns en vattenkonst. Mellan Smale Henrik och Blacken var en sträckmur uppdragen, och derinnanför låg ett boningshus. Mellan Blacken och Klocktornet stod en stor byggnad, hvilken innehöll kyrka, kansli och derinnanför låg ett bageri. Genom Klocktornets första afdelning införde en port från yttre till inre borggården. Begge dessa sidor voro utvändigt skyddade med batterier och derutanför sträckte sig en temligen bred graf. Mellan och utanför Klocktornet och Segeltornet låg ett stort boningshus, som fordom kallades Frustugan och sedermera stora våningen, hvari kommandanten bodde. Derinnanför sågs ett kök med några mindre byggnader.

I sydost från och på något längre afstånd än sträckningen i den ena sidan af hufvudverket höjde sig Mynttornet, hvartill den grofva sträckmuren framgick med en utåtkrökning från Smale Henrik. Ungefär midt emellan de sistnämnda tornen stod å sträckmuren ett litet torn, hvilket hette Kikut. Utanför sträckmuren framgick en betäckt gång med bröstvärn och derutom en torr graf. På ungefär lika afstånd från hufvudverket höjde sig åt nordost tornet Slukupp i rak linie med Frustugan. Slukupp och Frustugan förenades med en grof sträckmur och derinnanför låg ett ansenligt provianthus. I rät vinkel från Slukupp åt sydost på något mindre afstånd än sträckningen i den ena sidan af hufvudverket höjde sig Porttornet och begge sammanbundos med en grof sträckmur, och derutanför framgick en betäckt gång med bröstvärn, och derinnanför låg ett tyghus. Port- och Mynttornet förenades med en ansenlig sträckmur, hvilken inåt bildade en trubbig vinkel och kallades Långa linan och utanför fanns en

torr graf och innanför några större och mindre boningshus, ett materialhus, en smedja och en hästqvarn m. m.

Utanför Segeltornet låg Amiralens batteri och utanför Myttornet Drottningens batteri samt utanför Slukupp en redutt. Utanför Porttornet, som hade en portöppning och deröfver Kungens batteri, låg hufvudvakten och stadsporten samt derutom en ravelin. Nära midt emot landporten på andra sidan om grafven låg ett fyrkantigt utanverk. Två tvärmurar, af hvilka den ene utgick från Segeltornet och den andre från den närmaste sträckmuren, slöto sig till samma utanverk och avslutade grafven i nordvest. Ett bröstvärn å yttersidan af grafven sträckte sig i nära parallel riktning med den betäckta gången vid insidan och uppgick till Myttornet, hvarest en tvärmur och ett utanverk vidtogo. Från Amiralens batteri nedgick mot hamnen en rak sträckmur, som avslutades med ett vakttorn, och vid hamnens inlopp låg ett blockhus. Utanför och ett litet stycke åt nordvest från Slukupp hade stadsmuren en strandport, hvarigenom man på en lång trappa nedkom till hamnen. Slottet omgafs till största delen med palissader. Nedanför Amiralens batteri låg en liten köks- och fruktträdgård. Emellan slottet och hamnen samt sträckmuren med vakttornet och strandporten hade kommandanten en liten äng och utanför ravelinen en åker.

Vi ha ofvanföre visat, att Wisborg stått nära ett århundrade under byggnad. Ivar Axelson förenade Smale Henrik och Myttornet och uppförde Kikut. Han byggde Porttornet och Slukupp och sammanband desamma med sträckmurar och byggnader. Hvad, som deraf ej hann att fullbordas under nämnde höfvitsmans tid, utfördes af hans efterträdare Jens Holgersen Ulfstand, hvilken

1509 lemnade sin befattning ¹⁾). Då Strelow berättar, att Mynttornet före slottets utvidgning af Ivar Axelson stått inuti staden, så måste detta så förstås, att tornet tillhört ringmuren och således staden, men efter föreningen med Smale Henrik utgjort en del af fästningen. Af anförda byggnadsförhållanden inhämtas, att hufvudverket först uppfördes, och att de öfriga tornen samt sträckmurarne deremellan, med undantag af Mynttornet, sedan tillkommo såsom utanverk.

Här framstår en vigtig fråga att besvara, om nemligen man vid Wisborgs byggnad påtänkt, att detsamma borde hålla sig emot och försvara sig med eldvapen. Oss synes, att den ofantliga murtjockleken helst åt söder varit alldeles obehöflig, såvida man icke velat med trygghet emotså och besvara styckeskott. Sträckmurarne och grafvarne derutanför äro troligtvis samtidiga, men södra utanverken och batterierne ha tvifvelsutän tillkommit mot eller kort efter medeltidens slut.

Sedan vi yttrat, att Wisborg varit beräknadt på eldvapens bruk, så åligger oss att visa, det sådana, om icke vid dess anläggning, så åtminstone innan Trued Hase, som uppbyggt den största delen af detsamma, lemnade Gotland. I Frankrike var, såsom Holberg uppger, eldvapen redan 1558 i bruk. Då samme författare förmenar, att eldvapen först 1497 blifvit införda i Danmark, begår han, såsom lätt kan hända, ett stort misstag ²⁾). Danskarne förvarade sig 1428 med styckeskott och åskade, såsom det heter, så förfärligt, att Hanseaterne tvungos till ett snöpligt åter-

¹⁾ Strelow, S. 218.

²⁾ Holberg, Danneemarks Riges Historie, T. I. S. 792.

tåg ¹⁾). Då Erik af Pommern 1429 vistats utrikes, har hans gemål Filippa afsändt 70 värustade skepp emot Stralsund. På detta tåg ha Danskarne uppbränt alla i dervarande hamn liggande skepp och häftigt beskjutit staden ²⁾).

Att Erik å Wisborg begagnat eldvapen, är nog-samt bekant. Under det konungen 1449 försvarade sig emot de belägrande Svenskarna, sköt han eld i staden och uppbrände alla närliggande hus samt S. Mikael's kyrka och prestgård ³⁾). Ett ännu säkrare bevis på riktigheten af den uppgift, att Erik nämnde år begagnat eldvapen, inhemtas af följande. I Lye kyrka ligger en grafsten, som har en inskrift med runor. Enligt denna inskrift har husfru Rudvi låtit hugga samma grafsten till en minnesvård öfver sin man Jakob, hvilken 1449 blifvit skjuten med en hössesten från Wisborg, då konung Erik der belägrades. Det är ingen nyhet, att rundhuggna stenar merendels blifvit under medeltiden begagnade till styckekulor; men det är deremot ganska ovanligt, att man hittat sådana. Emel-lertid har vid muddringen af Wisby hamn under de sednaste åren många dylika stenkulor blifvit funna och tillvaratagna. Af många sådana, som författaren fått tillfälle att granska, höll den minsta 0.9.2 och den största 5.4 i omkrets. De fleste kulorna bestodo af kalksten, några få af gråsten, och de voro alla temli-gen väl arbetade, dock så att huggen derå mycket väl

¹⁾ Petri Olai Minoritæ Roskildensis Chronica Regum Danorum a Dano ad obitum Johannis Regis. Script. Rer. Dan. T. I. P. 140. Dani eos viriliter impugnaverunt, horribiliter detonantes bombardis.

²⁾ *Ibid.* P. 141. crebris ictibus bombardarum in urbem jaciebant.

³⁾ Strelow, S. 211.

syntes. Det är uppenbart, att eldvapen kommo småningom i bruk, så att blidor, bågar och kastspjut länge blefvo samtidigt begagnade. Omnämnda inventarium af 1509 visar, att ehuru stort förråd för eldvapen då fanns å Wisborg, der förvarades en gammal blida och många nya armborst. Ännu i Gustaf I:s tid använde Dalkarlarne pilar, hvadan sådana ända intill sednaste tid korsvis blifvit såsom hederstecken präglade å kopparmynt.

En ritning, hvarå drottning Christina tecknat sitt namn, har en påskrift, hvaraf inhemtas, att den blifvit 1654 uppgjord och att Wisborg skulle i enlighet dermed förbättras till styckevärn, grafvar och pallissader ¹⁾. Skada, att å ritningen ej finnes någon förklaring. Så mycket kan med säkerhet sägas, att denna plan ej kommit till verkställighet; ty sednare ritningar visa, att Wisborg fått ända till dess förstöring behålla den anordning, hvilken detsamma 1646 hade.

En berättelse om Gotland har troligtvis blifvit 1652 afgifven, då arfprinsen Carl Gustaf fått detsamma i förläning. Ehuru väl det lilla, som i denna berättelse anföres om Wisborg, ingalunda är nöjaktigt, så bör det hufvudsakliga deraf här icke förbigås. Wisborg, hvilket hade tjocka murar och bastioner, var temligen väl försedt med metall- och jernstycken samt andra krigsförnödenheter. Men dervarande rum och logementer voro ganska dåliga, och så oordentligt byggda, att de svårigen kunde utan att nedrifva tak och mellanmurar iståndsättas. Åt sjösidan fanns i undervåningen en stor

¹⁾ I Kongl. krigskollegii arkiv.

hvälfd sal, som hade blott tvenne fönster och var mycket mörk. I den ena ändan af salen sågs ett skrifkontor och midt på gäfvelmuren i den andra stod en ful spis. Vid ändarna af salen lågo kök, mäلت- och bryggghus samt badstuga. Öfver salen funnos så låga förrådsrum, att man knappt kunde deri gå upprät. På borggården lågo jemte ringmuren korsverkshus, hvilka, ehuru stöttade, voro fallfärdiga, så att ingen kunde med säkerhet bo uti desamma. Kyrkan och kansliet med några andra lägenheter å samma rad voro bäst inrättade. Men det stod icke till att så reparera boningsrummen, att arsprinsen kunde deri logera; helst som det besvärligaste blefve att få dertill passande trappor och ingångar ¹⁾).

Wisborg, som uthärdat flere belägringar och aldrig fallit för stormande fiender, blef nästan utan motstånd 1676 uppgifvet till Danskarne ²⁾). Mot krigets slut 1679 sprängde Danskarne, som ansågo sig ej kunna behålla Gotland, slottet genom anlagda minor. En ritning i halft fågelperspektiv, hvilken är författad af Johan Tideman den 5 Oktober 1679, framställer Wisborgs utseende kort efter sprängningen ³⁾). Ehuru ritningen saknar konstnärlig förtjenst, så röjer den likväl temlig noggrannhet och är alltså upplysande, helst derä finnes en förklaring. Tornen äro nästan helt och hållet nedsprängda och efter desamma ses stora brecher.

¹⁾ Kortt Relation om Gothlandh och dess Beskaffenheet, i Nya Handlingar rörande Skandnaviens Historia, D. 19. S. 374, 375.

²⁾ Kort Relation om Gottlandz öfvergång A:o 1676: d: 1: Majj till the Danske och hvad som dervidh passerat, uti Bergman, Diss. De Arce Wisbyensi, P. 6—10.

³⁾ I Thottiska Samlingen på kongl. biblioteket i Köpenhamn.

Blott kyrkan och Frustugan kvarstå och ha, ehuru skadade, några taksparrar och tegelpannor i behåll. Förstöringen har varit så genomgripande, att det skulle kostat en ofantlig summa att återställa fästningen.

Dahlbergs små plan- och perspektivritningar af Wisby och Wisborg äro såsom många i hans plancherverk ganska opålitliga. Samma anmärkning gäller om denne författares större perspektivritning af nämnda slott¹⁾. Det mest oväntade härvid är, att samma ritningar ej öfverensstämma med hvarandra. Flere torn, hvilka äro å planritningen fyrkantiga, äro deremot å perspektivritningarna runda. Då dessutom stora missförhållanden förmärkas, så ha vi naturligtvis ej kunnat förlita oss på desamma.

Det måste rätt mycket beklagas, att ruinen af Wisborg blifvit till den allrastörsta delen medtagen. Härmed tillgick på följande sätt. Carl XI, som saknade allt intresse för forntidens byggnadsverk, lät för kronans räkning anlägga två kalkugnar jemte den väldiga ruinen. Till dessa kalkugnar anslogs ränteved, hvilken mot lågt pris utgjordes af allmogen inom 2 mils afstånd från Wisby, nemligen 400 kaster årligen; och ruinen, som bestod af luggen och tuktad kalksten, brändes der för Stockholms slott och Carlskrona fästningsverk. Kalkugnarne blefvo snart upplåtta på arrende med bibehållande af rättigheten till ränteveden.

Vi ha ofvanföre nämnt, att landshöfdingen A. Sparrfelt 1740 satte ringmuren kring Wisby i försvarsstånd. Följande år nedlades mycket arbete på en bastionerad sträckmur från Mynttornets forna läge nedtill

²⁾ Suecia antiqua et hodierna.

hammens inlopp. En relationsritning ger en noggrann underrättelse om detta arbete. Denna ritning har en påskrift, hvilken utvisar, att den tillkommit såsom en redogörelse för det byggnads- och reparationsarbete, som 1711 blifvit å Wisborg verkställt till stadens befästande och som återstöd. Samma ritning har den 19 Oktober nämnde år blifvit författad i Wisby af Claes Reich ¹⁾. Enligt en bifogad beskrifning förrättades samma år följande arbete. Ett gammalt torn i ringmuren och deraf en sträcka ungefär 250.0 lång i nordvest iståndsattes. En bastion byggdes nära samma ställe, der Mynttornet stått. Derifrån uppdrogs en ny sträckmur vidpass 180.0 lång och 10.0 till 12.0 hög. Bastionen, som börjar med inåtsvängda och fortgår med raka sidor samt slutar med en trubbig spets, håller 46.0 i bredd, 90.0 i längd, 14.0 till 18.0 i höjd och är till det yttre uppförd af tuktad kalksten, men till det inre uppfyllt med jord. Omgifningsmurarne, hvilka äro 12.5 tjocka, ha invändigt å hvarje sida tre grofva pilastrar; en vanlig förstärkning för att motstå beskjutning utifrån och jordtryckning inifrån. Enligt en profil å relationsritningen skulle bastionen blifvit blott 2.0 högre och den har således ingalunda haft några skottgluggar å sidorna, men deremot kring öfra kanterna vanliga bröstvärn. Sträckmuren, som bildar en lindrig utåtkrökning, har å insidan fyra pilastrar, hvilka ingalunda kunna betraktas såsom förtagningar för byggnader. Grundvalar till en lika beskaffad och lika stor bastion som den nyssbeskrifna anlades utanför det ställe, hvarest Segeltornet stått, och troligtvis har man der

¹⁾ I Kongl. krigskollegii arkiv.

icke byggt vidare än det lilla, som nu förmärkes. Från den nya sträckmurens nedra ända till den sistberörda bastionen och derifrån till stranden bestod fortsättningen af slottets gamla murar, hvilka förbättrades.

Uti en skrifvelse 1712 beklagar landshöfdingen N. Posse, att slottet, som kunnat efter sprängningen sättas i försvarsstånd, var af enskilda kalkbrännare till grunden förödt¹⁾. Redan 1744 blef den mindre kalkugnen nedlagd, men den större bibehölls. Arrendatorerne af den större kalkugnen ha flere årtionden derefter haft tillräcklig tillgång på kalksten i ruinen, hvilken omsider blifvit skyddad mot snikenhetens åverkan.

Af Wisborg återstår Frustugans nordvestra hörn, som åt sjösidan sträcker sig vidpass 50.0 och åt landsidan 58.0 samt håller i höjd 40.0 och i murtjocklek 8.0. Sedan vidtager åt sydost en öppning, hvars bredd utgör 54.0. Från denna öppning, hvilken intagits af Segeltornet, uppgår åt sydost en sträckmur, som är ungefär 126.0 lång och i nedra ändan 40.0 och i öfra 48.0 hög samt 9.0 tjock; således hela den mursträcka, hvilken gått från Segeltornet till Smale Henrik. Derefter märkes en öppning, som är vidpass 50.0 bred. Detta är tvifvelsutan det ställe, hvarest sistnämnda torn höjt sig. Sedan vidtager en mursträcka, hvarå ses en brech efter Kikut och hvarmed Smale Henrik och Mynttornet varit förenade. Den tvärmur, som utgått från Segeltornet i rät vinkel till ett fyrkantigt utanverk, har troligtvis blifvit dels nedsprängd med detsamma och dels nedbruten vid grundläggningen af den ofullbordade ba-

¹⁾ Gerle, Bidrag till Historien om Gotland åren 1700—1718. Akad. afhandl. S. 21.

stionen. Den tvärmur, hvilken utgått å öfra sidan om och parallelt med den nyssberörda, är till största delen i behåll.

Nedanom den ofullbordade bastionen märkes en god källa, som omgifves med tvenne upprättstående hållar af huggen kalksten. Vi se tvifvelsutan här den ofvanomtalade brunnen, hvarjemte vattenkonsten var belägen. Utanför sträckmuren ligga jordvallar i trenne rader. Dessa vallar kallas Palissaderne och ha troligtvis varit med sådana skyddade.

Om det å ena sidan måste både i afseende på konst- och krigshistorien beklagas, att den ovanligt stora ruinen blifvit på ett så vandaliskt sätt förstörd som Turkarne nedbrutit Egyptens uråldriga tempel för kalkbränning, så är det å andra högst märkvärdigt, att en stor kalkugn fått bortemot tvåhundra år qvarligga i staden helt nära hamnen. Det är icke nog, att en sådan inrättning är eldfarlig i närheten af hus; men det är derjemte ganska pinsamt att under solhetta framgå vid hamnen i fint och djupt kalkdäm, hvilket i synnerhet vid blåst är ej allenast ganska besvärande för synen utan äfven för andedrägten.

Stadens nuvarande tillstånd.

Ehuru staden till största delen intager en bergsluttning, så kunde både torgen och gatorna varit rätare och bekvämare, om anläggningen ej härrörde från en tid, hvarunder man fick, såsom det tyckes, bygga enligt eget välbehag. Stora torget, som ligger ungefär midt i staden, är ganska litet. Rådhusorget nära det nyssnämnda och Smedtorget nära hamnen äro ännu mindre. Södra torget och Nya torget, af hvilka det förra är rymligt, men det sednare helt litet, intaga bergshöjden nära Söder- och Österport. Dessutom märkas Donners plats, Packhusplan, Fiskarplan, Specksrum, Helgeandsplan, Klosterplan och S. Hansplats. Innanför Jungfrutornet lågo för få år sedan temligen vidsträckta åkrar, men nu visar sig der en vacker plantering. De fleste gatorna äro så smala, att tvenne vagnar ej kunna derå mötas utan stor svårighet. Stundom nödgas den ene inköra i en gränd och vänta tills den andre förbikört. Många gränder äro så trånga, att man icke kan deri framkomma med åkdon. Stenläggningen är så eländig, att det tyckes, som den ej blifvit förbättrad sedan hanseatiska tiden.

Flerstädes märkas uråldriga hus, som tre till fyra våningar höga, vända spetsiga och tinnade gavelrösten åt gatorna. Dessa hus, hvilka äro uppförda af tuktad och huggen kalksten, ha omgifningsmurar, som hålla 4.0 i tjocklek. Somliga af samma hus betäckas med såkallad hålstén, hvilken naturligtvis härrör från medeltiden. I flere sådana ha nedersta våningen en

kolonnrad, som uppbär vågrätta korshvalf. Några af dessa hus ha å vindarna spetsiga tunnvalf, hvilka uppskjuta under taksparrarna. Fem gamla hus äro byggda tvärsöfver gatorna, så att man framkommer under små rundbågiga tunn- eller korshvalf. Många gamla hus sakna gårdsrum.

Ett boningshus, som ligger vid östra sidan om Straudgatan och nu inrymmer ett apotek, är ibland de äldsta, ansenligaste och bäst bibehållna. Detta hus, hvilket med spetsiga gafvelrösten sträcker sig emellan Strand- och Mellangatan, har till vestra hälften en källare och tre våningar, till östra ingen källare och blott två våningar. Genom midten af källaren, som betäckes med ett bjelklag, stå två smala pelare. Dessa pelare, hvilka sakna kransar, ha skråkantiga kragstenar, hvarpå bjelklaget hvilar. I första våningen stå två kolonner midt öfver pelarna i källaren. Dessa kolonner sakna baser, men de ha bladprydd kapitåler utan kransar, och de uppbära sex spetsiga korshvalf med vågrätta kappor. Våningen afskäres på midten af en tvärvägg, som är 5.0 tjock. Å östra sidan om tvärväggen står en enklare kolonn, hvarpå fyra likadana korshvalf hvila. Längre åt öster har äfven stått en sådan kolonn och spår finnas efter fyra korshvalf, hvilka densamma uppburit. De öfra våningarne ha bjelklag. Vinden å vestra hälften betäckes med ett spetsigt tunnvalf på vederlag i söder och norr. På detta tunnvalf hvila taksparrar och på deras läkten ligger hålstén. Den östra hälften, som fordom varit lika hög med den vestra och troligtvis haft å vinden ett spetsigt tunnvalf, betäckes med ett vanligt kroppåstak och tegelpannor. Af fönstren ha några ursprungligen varit

rundbågiga och andra rakbetäckta. Husets inre bredd utgör 22.0, kolonnernas afstånd i vester och öster vidpass 12.0. Första våningens murtjocklek är 4.5. Kolonnernas skaft hålla i tvärmått 4.5. Vindens bredd utgör 24.5, längd å vestra hälften 44.6 och dess vestra gafvelmur är 5.0 tjock. Tunnhvalfvets vederlagsmurar höja sig öfver vindens golf 2.0 och dess lodräta höjd under slutstenarna utgör 10.5 samt dess tjocklek 4.4.5. Yttermurarne, hvilka äro 48.0 höga, sakna både socklar och gesimser. Röstena, som ha krenelerade tinnar, sakna nicher och andra prydnader. Väggarne äro uppförda af tuktad kalksten; men alla takhvalfven af kalkflisor. Pelarne i källrarna bestå af tuktad kalksten, men kolonnerne och fönsteromfattningarne af huggen sådan. Vid sednare förändringar har tegelsten blifvit begagnad.

Vid östra sidan om Strandgatan och söderom nyssberörda byggnad ligger ett anseeligt boningshus, som innehåller källrar och fyra våningar öfver hvarandra. Detta hus har ett spetsigt gafvelröste åt vester och ett sådant åt öster, af hvilka hvardera prydes med tretton tinnar. De gamla fönstren äro temligen stora och rundbågiga. Å midten af vestra gafvelmuren i andra våningen märkes ett rakslutet fönster med sned ställning. Taket har tegelpannor. Vid en reparation, som för några år sedan verkställdes å samma hus, föredde östra gafvelröstets toppsten ett årtal nemligen 1254. Detta hus, hvilket troligtvis uppstått på nämnde tid, hade för trenne år sedan ganska många och vådliga remnor, så att, änskönt några få rum deri beboddes, man ej kunde utan betänktighet uppgå genom en söndersprucken trappa i inre långmuren till vinden.

Eburu man nyligen bortbrutit första våningens takhvalf och insatt några ankarstänger samt inlagt nya bjelklag m. m.; så tyckes dock denna svaga och höga byggnad lofva föga varaktighet.

Vi finna af nyssberörda byggnad, huru en stor del af den mäktiga stadens fasta boningsbus blifvit förstörda. Flerstädes ses omkring trädgårdar ej obetydliga mursträckor af fordna boningshus. Dessa mursträckor visa inkörs- och ingångsportar samt fönster med omfattningar af huggen kalksten, och de ha naturligtvis utgjort de första våningarna af ansenliga hus.

I stadens södra del nära Donners plats ligger ett gammalt och ganska ansenligt boningshus. Detta hus, hvilket har källrar och tre våningars höjd, betäcket med kroppåstak och tegelpannor. Samma hus, hvars källrar och första våning bibehålla sitt ursprungliga skick, har uti dess andra och tredje våning fått för några år sedan ny inredning. En stor inkörsport nära norra ändan inför till en ganska liten gårdsplats. Porten, som har tunnhalv på vederlag i söder och norr, håller i bredd 10.2 och tvärsigenom 57.6. Första våningen, hvilken intager husets hela sträckning söder om porten, har i midten två kolonner utan baser men med grofhuggna, hägarlika kapitäl utan kransar, och derpå hvila sex spetsiga korshvalf med vågräta kappor utan kragstenar samt skilje- kant- och korsbågar. Inre bredden utgör 30.7, längden 45.2 och murtjockleken 4.0. Å portens norra sida ligger ett kök, som betäcket med två likadana korshvalf och håller i söder och norr 16.7, i motsatt riktning 30.7. Andra våningen har vanliga boningsrum. I tredje våningen finnes en festsal, hvilken är 30.0 bred och 54.5 lång. Vid den

ena ändan af denna festsal ligga tvenne små och vid den andra fyra stora rum. Samma hus, som tillhör enskild man, heter Hotel Gotland, och gör, såvidt det kan begäras i en liten stad uppfyllt med ruiner, skäl för denna benämning. Skada, att trappan till öfra våningarna är halsbrytande.

Flere af de hus, hvilka ligga vid Strandgatan, ha bassiner med ganska friskt vatten i källrarna, och Linné anmärker, att de begagnas såsom fiskdammar ¹⁾). På förfrågan härom sade oss värden på Hotel Gotland, att han flere veckor haft lefvande fisk uti en liten dam i sin källare, och att gädda der trufdes dubbelt längre än aborre.

Icke långt ifrån sistberörda hus ligger en gammal byggnad, som, två våningar hög, har en gafvelmur, hvars röste prydes med nicher och tinnar. Nicherne äro spetsbågiga och inrymma liksom rakbetäckta fönster med lång- och tvärposter. Öfverst ses en rund fördjupning. De tre öfversta tinnarne ha blifvit utbytta mot en stickbåge, hvilken röjer en sednare förfuskning. Samma hus, som tillkommit kort före eller kort efter reformationen, består af tuktad kalksten och tjock tegelsten. Ett nära lika gammalt hus, hvilket ligger på något afstånd derifrån, har jemväl ett röste, som prydes med stickbågiga men vida enklare nicher. Samma hus består äfven af kalk- och tegelsten.

Adjunkten Säves boningshus, hvilket ligger vid S. Hansgatan icke långt ifrån S. Catharina kyrka, består af tvenne byggnader från något olika tider. Den äldre byggnaden, som vetter åt vester, håller invändigt i ena

¹⁾ Linnæi Gothl. resa, S. 164.

sidan 14.0, i andra 15.0 och har inunder källrar samt derpå två våningar och vind. Våningarne betäckas med bjelklag, men vinden med ett spetsigt tunnhvalf, hvarpå taksparrarne hvila. Gafvelmuren, hvilken har ett röste med tinnar, vetter åt S. Hansgatan, och yttermurarne, som äro uppförda af tuktad kalksten, sakna prydnader. Flere dylika boningshus, hvilka intill våra dagar bibehållit sig, ha en ungefär likadan anordning och förtjena ej någon särskild beskrifning.

Å södra sidan om helt nära intill S. Nikolaus ligger ett boningshus, som till den vestra hälften är bredare och lägre än till den östra och består af huggen och tuktad kalksten. Detta hus, hvilket under medeltiden uppstått och länge varit förfallet, har enkefru Carlén låtit med synnerlig omsorg och mycken urskilning återställa. Den vestra hälften sluter sig till den östra, så att den förra har ett, men den sednare två tinnade gafvelrösten med högt kroppåstak. Ingångarne och fönstren förete den sednare medeltidens enklare byggnadssätt. Om den forntida anordningen blifvit till det yttre iakttagen, så röjer det inre nutidens anspråk på bekvämlighet och prydighet utan öfverdåd. Medaljonger, som blifvit väl inlagda med petrifikater, utgöra ovanliga och intressanta prydnader i rummens djupa fönstersmygar. Man uppkommer på en lätt spiraltrappa till andra våningen, hvilken har en herrlig utsigt öfver en stor del af staden samt stranden och hafvet. Man blir icke minst öfverraskad, när man finner, att ena hälften af byggnaden fått behålla sitt spetsiga tunnhvalf, som ursprungligen utgjort vindens betäckning. Det är i sanning glädjande att se, det en gammal och fast byggnad blifvit så stilmessigt och ändamålsenligt iståndsatt; helst in-

genting är vanligare än att finna åldriga hus ja äfven kyrkor, hvilka skonslöst blifvit vanställda.

Ett mindre trähus, som 1664 byggdes af handelsmannen Hans Burmeister och nu eges af hofkamerraren de Berg, är knuthugget och har yttre brädbeklädnad. Detta hus röjer dåtidens enkla, men äfven praktfulla byggnadssätt. En sal i öfra våningen har en mängd vägg- och takmålningar i oljefärg och inskrifter på tyska, hvilka afse bibliska och världsliga förhållanden. Det hela har intet konstvärde, men förtjenar för sin ovanlighet att beses. Bergman har med mycken noggrannhet beskrifvit detta hus, hvadan vi inskränka oss till denna korta framställning om detsamma ¹⁾).

Midt emot Hotel Gotland ligger ett gammalt residenshus, som 1647 tillkommit. Detta hus är knuthugget af mycket groft timmer, och består af två våningar och är ej synnerligen stort. Spisen, hvilken företer barockstil, har ett öfverstycke, som prydes med två sköldar. Under den ena af dessa sköldar ses *A H U S*, och under den andra *S M K* samt *anno 1647*. Dessa initialbokstäfver beteckna Gotlands förste landshöfding Achatius Hansson Ulfsparre och hans fru. En bonde har nyligen köpt samma hus och ansett fönstren alltför små och rummen alltför låga, hvadan han derå gjort en kostsam förändring.

I staden finnas två temligen stora stenhus, hvilka äro ungefärligen hundra år gamla. Dessa hus äro tre våningar höga och nog breda, men jämförelsevis alltför korta. Samma hus ha ganska höga vattentak, som äro brutna åt långsidor och gafvelmurar och alldeles orna-

¹⁾ Säve och Bergman, Gotland och Wisby i taflor, s. 57—59.

mentlösa. Nuvarande residenshus, hvilket ligger i stadens södra del, består af sten. Samma hus är temligen smalt, men ganska långt och endast två våningar högt, och det har ett alltför brant vattentak, som är brutet och vanstätles med vindskappor. Detta residenshus liknar en båtsmanskasern, och det synes ingalunda passande för Gotlands högste embetsman.

Ett nytt skolhus för Wisby högre elementarläroverk grundlades 1855 och invigdes 1859. Några gamla hus och tomter ungefär midt i staden inköptes för 17,000 riksdaler riksmünt, hvarigenom en rymlig och passande byggnadsplats erhöles. Mellerste delen å framliksom å bakfasaden bildar ett framsprång. Byggnaden håller i hvarje ända 60.0 i yttre bredd, å midten 75.0, i längd 145.0, och den har en ansenlig fot samt är två våningar hög. Nedra våningen innehåller tolf mindre och större skolrum samt bostad för en vaktmästare. Öfra våningen har tre rum för samlingar, rit- och musikal, biblioteks- och arbetsrum, två rum för rektors expedition och kollegii sammanträden, en festsal 50.0 bred och 60.0 lång och 17.0 hög. I båda våningarna sträcka sig långsigenom rymliga korridorer, hvarifrån alla rummen ha särskilda ingångar. Förstugan i den nedra våningen och trappan till den öfra äro snarare för stora än för små. På midten af framfasaden finnes en ganska stor ingång med en pelare i midten och ett fönster deröfver. På midten af bakfasaden finnes en mindre ingång. Fönstren, som äro två- och tre- samt femdelade, ha dels raka dels rundbågiga betäckningar. Framfasadens framsprång utmärkes med tre högspetsiga rösten, men bakfasadens motsvarande har ett mycket lågt luttak. Gafvelmurarne, hvilka sakna rösten, ha lika

vattenfall som husets låga kroppåstak. Byggnaden har utom inredning kostat 155,000 riksdaler riksmünt. Vi tillstå, att detta hus, ehuru ganska ansenligt, gjorde på oss ett föga behagligt intryck; emedan vi då ej kunde, liksom vi nu ej kunna, rätt fatta, hvad byggnadsstil der månne vara. Man har trott samma stil vara hanseatisk. Härvid bör erinras, att i Hansestäderna byggdes i äldre eller yngre medeltidsstil, och ingen sakkunnig låter väl inbilla sig, att ifrågavarande hus är hållet i någon sådan.

Nära hamnens inlopp ligger ett cellfängelse, som nyligen tillkommit. Detta är något mindre än de vanliga, men har likadan hållning som de öfriga i Sverige. Det är märkligt, att detta hus ligger helt nära den plats, hvarpå Wisborg hade sin förnämsta våuing. Att vid första ankomsten till den gamla ryktbara staden på nära håll förbigå denna byggnad, hvilken väl kunnat uppföras utanför östra ringmuren, är föga behagligt.

Hamnen, som förr varit mer än dubbelt större än nu, har ursprungligen haft ett större inlopp från söder och två mindre från vester. Det större af dessa inlopp skyddades af ett blockhus, men de mindre voro helt smala och grunda. Den nuvarande hamnen är temligen liten, och den gamla, hvilken stått dermed i förening, har blifvit igenfylld. Ehuruväl hamnen blifvit genom landets fortgående höjning uppgrundad, så måste det beklagas, att densamma ej blifvit i sin ursprungliga helhet bibehållen, då den varit mindre blottställd för uppslamning. I sednare åren har en ansenlig vågbrytare blifvit anlagd åt vester ett stycke utanför hamnen. På dylikt sätt kan en yttre hamn med inlopp från motsatta håll framdeles erhållas.

Fornlemningar nära staden.

I Korsbetningen, som sträcker sig från ringmuren åt öster, märkes en fornlemning, hvilken vi ingalunda böra med tystnad förbigå. Å den nämnda slättmarken hölls den olycksbringande slagtingen 1361. På en liten kulle 450 steg ifrån ringmuren står ett ringkors, som utgöres af kalksten och håller 9.6 i höjd. Stammen är dubbelt tjockare och längre än öfverstycket, hvilket liknar armarne. Ringen, som är lika tjock med öfverstycket och armarne, bildar en omfattning med fyra öppna kvarteirklar. Stammen är 4.5 bred samt nedtill 0.8 och upptill 0.6 tjock. Ringen håller 3.0 i tvärmått. Öfverstyckets ända, hvilken höjer sig nära 1.0 ofvanom ringen, är upptill utvidgad å båda sidor och prydes tvärsöfver med en stor hålkål. Hvardera af armarnas ändar, som äro af okynne eller vittring skadade, har troligtvis haft en likadan anordning. Å vestra sidan af ringen emellan två ränder läses med dåtidens munkstil och förkortningar: *anno: domini: mcccclxi: feria: iii: post: iacobi*. På östra sidan af ringen samt stammen och armarna: *ante: portas: Wisby: in: manibus: danorum: ceciderunt: gutences: hic: sepulti: orate: pro: eis*. Å inre korsets vestra sida är den korsfäste inristad, och deröfver ses å ringen en fembladig ros. Det berättas, att Valdemar lät uppsätta detta ringkors och derjemte bygga Solberga kloster ¹⁾. Under medeltiden var det vanligt att, då anseddare män om-

¹⁾ Strelow, S. 171, 172.

kommit och blifvit i ovigd jord nedlagde, kors der upprestes för att påminna de förbigående om fällande af förböner till de hädangångnas själahjelp. Efter ryktbare mäns våldsamma död blefvo kapeller upprättade jemte sådana kors för att deri hålla förböner. Denna plägsed iaktogs efter Torkel Knutsons afrättande ¹⁾. Att Valdemar Atterdag, ehuru samvetlös och blodtörstig, låtit å valplatsen, förmådd af vidskepelse eller hyckleri, uppsätta ett kors och ett kapell, är väl sannolikt; men härvid bör anmärkas, att Solberga kloster, som låg i närheten, hade tillkommit mer än hundra år, innan nämnde konung hemsökte Gotland och plundrade Wisby.

I nordost från ringmuren ses en fornlemning, hvilken, ehuru ryslig, förtjenar att omnämnas. Det är bekant, att grofva missgerningsmän, som begått nesliga brott, fordom hängdes, hvadan galgar stodo ej allenast vid städerna utan jemväl å landsbygden. Ännu för få årtionden sedan ha utanför Skanstull i Stockholm sedelförfalskare blifvit på berörda sätt afrättade. Galgarne, hvilka merendels utgjordes af tvenne uppresta stockar med ett sammanbindande tvärträ, men vid större städer af trenne stockar uppställda i trekant och förenade med lika många tvärträ, ha hyfsningen till heder försvunnit; så att endast höjderne, hvarest dessa fasansväckande timmerverk stått, ännu bibehålla sina benämningar af Galgberg och Galgbackar. Det tyckes dock ej sakna intresse att se, huru en galge i en aflägsen forntid var beskaffad. Wisby är troligtvis den enda stad i hela Norden, hvarifrån en dylik fornlemning visar sig på ungefär 1000 stegs afstånd.

¹⁾ Stora Rimchronikan, Script. Rer. Svec. T. I. S. II. P. 32.

Helt nära vägen från Norderport ligger Galgberget, som är ofvanpå platt och jemnhögt med den tillstötande marken, men har åt stranden ansenliga och skrofliga branter. Vid vestra branten höjer sig galgen, hvilken utgöres af tre pelare, som bilda en liksidig triangel. Pelarne, hvilka äro fyrkantiga och jemntjocka, sakna både socklar och kransar. De hålla 3.0 i hvarje sida och inemot 20.0 i höjd. Pelarne, som ha 25.5 afstånd från hvarandra, äro med sina inre sidor vinkelrätt vända mot triangelns medelpunkt. En cirkelformig ringmur, hvilken omger pelarna, är 5.5 tjock och 7.0 hög och håller i inre tvärmått 42.0. Mellan pelarna och ringmuren märkas tresidiga stödjemurar. Å ringmuren finnes en ingång från sydost. Hvarje pelare består af sjutton hela skiften, hvaribland få hålla föga under, men flere vida öfver 1.0 i tjocklek. På pelarna, som äro lodräta, ha naturligtvis tre sammanhuggna bjelkar legat, af hvilka hvarje haft tre eller fyra krokar för fästande af rep. Pelarne bestå af grofbuggen och väl tillriktad kalksten, men ringmuren af tuktad sådan i kalkbruk. Ehuru pelarne äro mossslupna, ha de i anseende till noggrant val af stenart temligen väl bibehållit sig, men ringmuren har deremot lidit ganska mycket af vittring. Hela detta murverk röjer en hög ålder, och har troligtvis funnits förrän Wisby folk mängd och rikedom börjat att minskas; ty en dylik galge var alltför rymlig och allt för kostsam för ett litet och fattigt samhälle, hvarest brotten äro sällsporda. Det kan således med temlig säkerhet antagas, att ifrågavarande murverk tillkommit långt före den tid, då Valdemar plundrade staden.

Förmodligen ha de tre stora stenkors, öfver hvil-

kas nedtagning å stadens mark borgrarne 1555 anförde klagomål mot Otte Rud inför Christian III, stått jemte vägen till ofvanberörda galgplats. Det säges nemligen, att "dessa stenkors stodo vid vägen, som en stackars menniska skulle gå till sin död och lida straff för sina missgerningar, att samma menniska kunde påminnas, det Jesus Christus vår frälsare dött på korset för alla våra synder och öfverträdelsor m. m." Derpå svarade nämnde länsman, att samma stenkors qvarlägo på marken, och att många sådana på ön blifvit till förekommande af afguderier nedtagna ¹⁾). Det är ganska sannolikt, att berörda stenkors aldrig blifvit återuppsatta, helst de mera bildade kort efter reformationen hyste både förakt och afsky för katholska lemningar, hvilka ej voro oundgängligen nödvändiga.

Det försök, man nyligen gjort att få nedbryta galgen, väcker förundran; ty densamma är i högsta grad ovanlig, och en missförstådd finkänslighet borde ingalunda stöta sig dervid. Detta tilltag är deremot smärtsamt, om detsamma härrört från idel egennytt. Hvarje älskare af forntidens byggnadsverk är Bergman, som manligen uppträtt för bibehållande af merberörda fornlemning, mycken tack skyldig ²⁾).

Mellan galgberget och stranden sträcker sig en smal och låg gräsplan. En såkallad Trojeborg, hvilken ligger å denna gräsplan, är rund och utgöres af cirkelformiga irrgångar, som, afskurna på åtskilliga ställen, fram- och återleda i flerfaldiga riktningar, innan man upphinner midten af desamma eller utkommer der-

¹⁾ Nye Danske Magazin, R. 3. B. III. S. 128, 137.

²⁾ Gotlands läns nya tidning N:o 18. 1859.

ifrån. In- och utgången är naturligtvis en och densamma. Gångarne, hvilka äro 2.0 breda, åtskiljas af kullriga gråstenar, som hålla 0.5 till 1.0 i bredd och 0.8 till 1.6 i längd. Ifrån söder liksom ifrån norr och öster till midten räknas elfva, men ifrån vester blott sex gånger. Denna olikhet härrör deraf, att in- och utgången finnes åt sistnämnde håll, och att anläggningen icke är väl afpassad. Yttre omkretsens tvärmått utgör i söder och norr 65.4 och i motsatt riktning 64.5. Alla gångarne utifrån till midten eller tvärtom innehålla nära 500 steg. Ehuru denna fornlemning ligger på en grusig och torr mark, ha stenarne mycket nedsjunkit; ett förhållande, som ådaga-lägger en hög ålder.

Mellan Bäl och Heinhem ses till venster om vägen en Trojeborg, hvilken, bestående af föga stora rullstenar, håller blott 15.0 i tvärmått. Denna Trojeborg, hvars gångar utgöra 150 steg, ligger jemte en folkskola, hvarvid läraren för 20 år sedan låtit barnen på lediga stunder roa sig med densammas anläggning. Nära Bro finnes en Trojeborg, som består af mindre kalkflisor och är ungefär lika stor och nära samtidig med den sistberörda. Högst uppe på Klinteberg märkes äfven en Trojeborg, hvilken utgöres af helt små kalkflisor och har troligtvis i sednare tid blifvit af barn ditlagd. Härvid visar sig, att grundidéen för den gamla Trojeborg, hvilken finnes vid Wisby, ännu fortlevver bland allmogen på Gotland.

Å Jungfrun, en hög klippö i Kalmarsund, såg Linné en Trojeborg, som bestod af små lösa stenar ofvaupå en berghäll, och han trodde, att densamma blifvit lagd af någon sjöman, hvilken för motvind der uppehållit

sig ¹⁾). En Trojeborg, som utgöres af små kullriga gråstenar och är nära lika stor med den förstberörde, finnes i Tanums socken af Bohuslän. Denna fornlemning ligger å en helt liten bergslätt omkring $\frac{1}{4}$ mil i söder från Tanums prestgård. Stevarne, hvilka i denna Trojeborg mycket nedsjunkit i marken, visa, att den måste i en aflägsen forntid ditkommit. För öfver ett halft sekel tillbaka har författaren aftecknat och uppmätt sistberörda fornlemning, om hvars ålder han icke sport någon sägen, men derpå hört nyssangifna benämning samt funnit en och annan bland allmogen kunna på fri hand upprita en sådan.

Fornforskare ha icke tyckt detta slags stensättningar förtjena någon närmare undersökning. Att dessa ganska egna stensättningar ha på vidt åtskiljda ställen samma ovanliga benämning, tyckes härröra af forntidens dunkla begrepp om Troja, hvars borg varit af dem ansedd för något högst besynnerligt. Då de äldsta af samma stensättningar kunna med beqvämlighet genomvandra, så tyckas de ha i en aflägsen forntid tillkommit för något slags idrott eller kampek. Härvid bör likväl erinras, att korsformen utgör grundidéen för Trojeborgarna, som således kunna af mången anses icke ha hedniskt utan christligt ursprung. Vi böra dock i afseende härpå nämna, att korsformen äfven användes af våra hedniska förfäder och att den utan eller med omgifvande ring finnes på ganska många hållristningar, hvilka ostridigt äro bland Nördens äldsta fornlemningar.

I denna sak företer sig ett annat uppslag, som

¹⁾ Linnæi Gothl. resa s. 130.

här ingalunda bör förbises. I flere franska katedraler och i några stora klosterkyrkor ha såkallade labyrinter blifvit å golfven inlagda. Dessa labyrinter, hvilka äro dels runda, dels åttkantiga, sällan fyrkantiga, bestå af ljusa och mörka golfstenar, som bilda irrgångar och skilnader deremellan. Man finner i hvarje labyrint liksom i en Trojeborg irrgångar, hvilka framföra till och återföra från midten, så att in- och utgången är densamme. Desse irrgångar äro med synnerlig omsorg beräknade, så att desamme åt alla håll äro lika många, nemligen tio till tolf. Ehuru korsformen utgör hufvudidéen i alla, så finnes dock en och annan afvikelse, hvarmed den ene kostnären skiljt sig ifrån den andre. Detta framstår mest å labyrinten uti katedralen i Reims. Denne labyrint utgöres af en åttkant, hvilken å fyra motsatta sidor har små framspringande åttkanter. Anordningen af en labyrint uti katedralen i S. Omer är fyrkantig, till följd hvaraf den fått högst egna irrgångar med räta vinklar.

Man har uppgifvit, att dessa labyrinter tillkommit för att aflösa personer, som förbundit sig till, men blifvit förhindrade från vallfarter till Jerusalem. Dessa personer borde, såsom det påstås, under bestämde böner in- och utkrypa genom alla irrgångarna ¹⁾. Denna uppgift, hvilken tyckes vid första påseende vara ganska antaglig, måste vid närmare eftersinnande bli mer än tvifvelaktig. Vid samma uppgift bör först anmärkas, att, ehuru vi hysa synnerlig aktning för den åberopade forskaren, vi icke kunna derpå förlita oss, förrän säkra vittnesbörd för en sådan användning af labyrinter an-

¹⁾ H. Otte, Archäologisches Wörterbuch, Leipzig, 1857, S. 70.

föras. Våra betänkligheter äro följande. Ehuru Trojeborgarne äro till grundidéen likartade med labyrinterna, så kan det svåligen antagas, att de förre äro efterbärningar af de sednare. Då en Trojeborg påträffas i en aflägsen bygd, der aldrig någon stor kyrka uppstått och der således ingen labyrint funnits, så kunde allmogem för en sådan stensättning svårligen hemta grundidéen af en likartad golfsprydnad uti en helgedom. Det vill alltså synas, som grundidéen för dylika irrgångar funnits långt före christendomens införande, och att medeltidens konstnärer begagnat densamma såsom en ovanlig dekoration å golfven i ansenliga kyrkor. Det är bekant, att Romarne i praktfullare byggnader inlade mosaikgolf med figurer och löfverk. Sådana golf blefvo merendels å midten prydda med några utmärkande föreställningar. Det synes således vara ganska naturligt, att medeltidens konstnärer velat i storartade helgedomars golf inlägga olika labyrinter såsom hufvudsakliga dekorationer. Att labyrinter ej kunnat enligt vårt förmenande tillkomma för att på knä genomvandras för ofvanberörda ändamål, torde af följande förhållande ådagaläggas. De labyrinter, hvilka utmärka kyrkorna i S. Omer, Reims, Bayeux, Sens, Chartres, S. Quentin och Amiens, äro af goda teckningar bekanta ¹⁾. Gångarne i fem af dessa labyrinter äro 2 och i en sådan blott 1 och i en annan 3 decimeter breda, hvadan de således äro alltför smala för att kunna på knäna genomkrypas. Det tyckes således, som labyrinterne snarare blifvit inlagda till golfsprydnader än till penitensplatser.

¹⁾ Julius Gailhabaud, Die Baukunst des fünften bis sechzehnten Jahrhunderts, 106—108 Lieferung, Leipzig, 1862.

Stora Hästnäs.

Till Wisby stad ligger Wisby socken på en angränsande högslätt och innehåller $5\frac{1}{8}$ mantal. Wisby stad eller stadsförsamlingen hade vid 1862 års utgång 5,894 och Wisby socken eller södra och norra landsförsamlingen 209 personer, och de utgöra tillsammans ett pastorat. Vi böra således i sammanhang med stadens konstverk omtala en urgammal byggnad å Stora Hästnäs, ett hemman i nyssnämnda socken.

Föga öfver $\frac{1}{2}$ mil nordost från Wisby ligger Hästnäs. En mindre god afväg, ungefär $\frac{1}{8}$ mil lång, framför från stor landsväg till Hästnäs, som har ett föga behagligt läge. I sydväst utbreder sig en bördig slätt. I nordost deremot sträcker sig en ödslig hed, hvilken utgöres af sandmark med små enbuskar och lågväxt ljung samt af flacka berghällar. Denna ofruktbara trakt har ansenlig bredd och nära $\frac{1}{2}$ mils längd, innan en klen barrskog vidtager i närheten af Vestkinde. Bland den nya tidens små anspråkslösa bonings- och uthus höjer sig på Hästnäs en åldrig och ansenlig byggnad, som nu skall tagas i närmare betraktande.

Denna byggnad, hvilken är fyrkantig, innehåller två höga våningar med takhvalf och har gafvelrösten åt söder och norr samt kroppåstak med vattenfall åt vester och öster. Hvarje våning har vid sin halfva höjd ett bjelklag och således ett nedre och ett öfre rum. Inre sträckningen i vester och öster utgör 20.7 samt i motsatt riktning 22.4. Omgifningsmurarne hålla från marken till takfoten 35.0 i höjd och 3.8 i tjock-

lek. Byggnaden, som är temligen väl bibehållen, består till hörnstycken samt dörr- och fönsteromfattningar af huggen, men för öfrigt af tuktad kalksten.

Nedra våningens betäckning utgöres till den södra tredjedelen af ett halfrundt tunnhalv och till de två norra af ett rundbågigt korshvalf med föga uppåtgående kappor. Vid norra ändan af vestra sidomuren finnes en rätvinklig och lågrakspetsig ingång till nedra våningens nedre rum. Öfver och något söderom samma ingång har en sådan infört till nedra våningens öfre rum. Sistberörde ingång är skadad, men den har, såsom det visar sig, haft rundbågig betäckning och poster i midten af muren. I nedra våningens öfre rum ses å östra sidomuren nära södra ändan ett litet fyrkantigt fönster och derå midt under korshvalfvet ett större sådant med sneda smygar och lågrakspetsig betäckning. Emellan dessa fönster märkes ett rakspetsigt väggskåp.

Å södra gafvelmuren helt nära vestra ändan och 8.8 öfver marken finnes en ingång, hvilken är rätvinklig samt utvändigt rundbågig men invändigt lågrakspetsig samt 2.7 bred och 5.7 hög. Denne ingång, hvartill man uppkommit på en löstrappa från marken, inför till en stentrappa i vestra sidomuren. Samma stentrappa, vid hvars början en raksluten genomgång å högra sidan öppnar sig till nedra våningens öfre rum, uppleder till öfra våningen, som har lågspetsigt tunnhalv på vederlag i vester och öster. Hvalfvets slutstenar höja sig 3.0 öfver sidomurarnas öfra kanter. I öfra våningens nedre rum finnes å vestra sidomuren nära norra ändan tre fönster jemte hvarandra. De yttre omfattningarne äro rätvinkliga och spetsiga, men de inre snedsmygiga och lågrakspetsiga. Mellan de yttre och

de inre omfattningarna stå breda poster och derpå hvilat en rak betäckning. På midten af östra sidomuren märkes ett litet fönster. Öfra våningens öfre rum har på midten af vestra sidomuren ett temligen stort fönster, hvilket till det yttre är rätvinkligt och rundbågigt, men hvilket till det inre har lindriga swygar och stickbågigt betäckning. Der finnes på midten af södra gafvelmuren ett smalt temligen högt fönster. Yttre omfattningen är rätvinklig och raksluten. Hörnen äro något afkantade och betäckningen prydes med en trebladig bågform. Inre omfattningen är snedsmygig och stickbågigt. Liksom i den nedra våningens nordvestra hörn märkas i den öfra midt deröfver lemningar af en spis. I öfra våningens sydöstra hörn finnes en latrin. Hvarje gafvelröste har sju stora något skadade tinnar. Det tyckes, som murarne till det yttre varit fogstrukna, men de ha deremot, såsom lemningar framte, till det inre varit temligen väl afputsade. Vattentaket består enligt gammalt bruk af bräder. Det lider intet tvifvel, att byggnaden, som tyckes minst vara femhundra år gammal, blifvit uppförd till och begagnad såsom bopningshus, hvori ett hastigt anfall kunnat enligt forntidens stridssätt afslås. Sådana byggnader som denna kallades enligt vårt förmenande munitiones, fästen eller borgar. Sedan en mängd lika fasta stenhus som detta blifvit nedbrutna på Gotland, är det af synnerligt intresse, att detsamma fått intill våra dagar qvarstå. Enda orsaken härtill är, att någon klokare egare har för ungefär ett sekel tillbaka, då en allmännare förstöring af forntida konstverk var rådande, fallit på den tanken att använda byggnaden till källare och spannmålsmagasin, hvartill densamma ännu begagnas.

SPECIAL

88-B

5497

V1

Pris: 3 R:dr R:mt.

2-12

1814-66